

Holmens bruks bostadsbebyggelse i Hallstavik

Byggnadsdokumentation, Häverö socken,
Norrtälje kommun, Uppland

Rapport 2007:26

*Per Lundgren
Cecilia Pantzar
Andreas Lindblad*

Fotografier:
Elisabeth Boogh och Mattias Ek

Holmens bruks bostadsbebyggelse i Hallstavik

Byggnadsdokumentation, Häverö socken,
Norrtälje kommun, Uppland

Rapport 2007:26

*Per Lundgren
Cecilia Pantzar
Andreas Lindblad*

Fotografier:
Elisabeth Boogh och Mattias Ek

© Stockholms läns museum
Produktion: Stockholms läns museum
Redaktionell bearbetning: Åsa Lundström

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133

Innehåll

Inledning	7
Kapitel 1	
Rödwillorna	13
Arbetarbostad för en familj.....	15
Arbetarbostad för två familjer.....	21
Rödwillornas uthus.....	27
Kapitel 2	
Tidiga tjänstemannabostäder	33
Disponerbostaden.....	34
Ingenjörsbostad för två familjer	46
Ingenjörsbostad för en familj	53
Tjänstemannavilla för en familj.....	62
Kapitel 3	
Standardstuga typ Högbo	72
Kapitel 4	
Ungkarlshotellet	81
Kapitel 5	89
Norra Stenhusområdet	89
Arbetarbostad typ C.....	91
Kapitel 6	
Tjänstemannavillorna från 1951	97
Tulkavägen 74.....	100
Kapitel 7	
Arkitekterna.....	105

Inledning

Hallsta pappersbruk med tillhörande bruksbebyggelse, kyrka, skola och egna hemsområde är av riksintresse för kulturmiljövården. Motivet för intresset är att området utgör ett ”bruks- och industrisamhälle med omfattande bostadsområden, med ursprung i Hallsta pappersbruk planlagt 1913 av Holmens bruk i Norrköping, som speglar utvecklingen inom planering och byggande under 1900-talets början och första hälft samt levnadsförhållanden och social skiktning i ett samhälle i brukstraditionens efterföljd”.¹

Den bostadsbebyggelse som hör till Hallsta pappersbruk har vuxit fram under närmare 40 år. I olika etapper har bostadsområden och byggnader för olika kategorier av arbetare och tjänstemän uppförts.

Fig 1. Bostadskvarter med rödvillor inom Hallsta bruks bostadsområde. Bildnr ldng20070715.

För Hallsta pappersbruks räkning har Stockholms läns museum under 2007 utfört dokumentationer av bostadsbebyggelsen. Målsättningen med arbetet har dels varit att dokumentera bebyggelsen inför en framtida rivning, dels att nå ny kunskap om bebyggelsen och dess utveckling. Speciellt angeläget har varit att ta vara på den information som själva byggnaderna ger, en information som inte kommer att finnas kvar om byggnaderna rivs. Eftersom en totalinventering utfördes 1977² har

1 Länsstyrelsen i Stockholms län: Kulturmiljövårdens riksintressen i Stockholms län, länsstyrelsens U-serie, nr 22, okt 1997

2 Bratt, Kjellman 1977: Bebyggelseinventering. Hallsta pappersbruks bostadsbebyggelse med förslag till bevarandeplan. Stockholms läns museums arkiv. Inventeringen ger en god bild av miljön och de enskilda byggnaderna på ett mer övergripande plan, och innefattar bland annat ett värdefullt bildmaterial som täcker samtliga byggnader.

det varit möjligt att koncentrera undersökningen på ett antal djupstudier, utan att ge avkall på helhetstäckningen. Djupstudierna innebär att utvalda representanter för olika hustyper, byggnadsetapper och bebyggelseområden har studerats i detalj. De enskilda byggnadernas byggnadshistoria har klarlagts genom att kombinera äldre ritningsmaterial, fotografier och annat arkivmaterial³ med undersökningar av utseendet idag, inklusive lagerföljdsanalyser. För varje undersökt bostadsbyggnad har uppmättningsritningar med rumsbeskrivningar gjorts. Förändringar i planlösning, utbyggnader, ändringar i uppvärmningssystem och annat har noterats och satts in i sitt sammanhang. Speciellt har de fysiska uttrycken för social skiktning uppmärksammas. Exteriör och interiör har fotograferats.⁴

Djupundersökningar har gjorts i enlighet med nedanstående tabell.

Område/kategori	byggnadstyp	studerat objekt
Rödwillorna	tvåfamiljs arbetarbostad (typB)	Holländarevägen 6
	förmansbostad (typ A)	Tyskavägen 7
	uthus typ 1	Tyskavägen 5
	uthus typ 2	Holländarevägen 1
	uthus typ 3	Tyskavägen 7
	uthus typ 4	Tyskavägen 8
	uthus typ 5	Tyskavägen 12
	tvättstuga	Tyskavägen 10
	tvättstuga	Holländarevägen
	Tidiga tjänstemannabostäder	disponentbostad
tvåfamiljs ingenjörsbostad		Tulkavägen 73
enfamiljs ingenjörsbostad		Tulkavägen 69
enfamiljs tjänstemannabostad		Tulkavägen 76
Standardstugor	Högbo	Tulkavägen 64
Norra stenhusområdet	tvåfamiljs arbetarbostad (typ C1)	Västra Sliparegränd 12
Tjänstemannavillor från 1951		Tulkavägen 74

3 Ett mycket omfattande, men inte helt fullständigt, äldre ritningsmaterial finns bevarat, först och främst på Hallsta bruks fastighetskontors ritningsarkiv och på Stockholms läns museum. Visst ritningsmaterial finns också på Hallsta pappersbruks arkiv. När det gäller John Åkerlund finns en speciell samling bevarad på Arkitekturmuseet. Detta material kompletterar det som finns på Stockholms läns museum och Hallsta bruk vad gäller Åkerlunds insatser i bruksbyggelsen.

4 Det fotografiska materialet i sin helhet finns inlagt i Stockholms läns museums bildtabas och är tillgängligt via Stockholms läns museums hemsida.

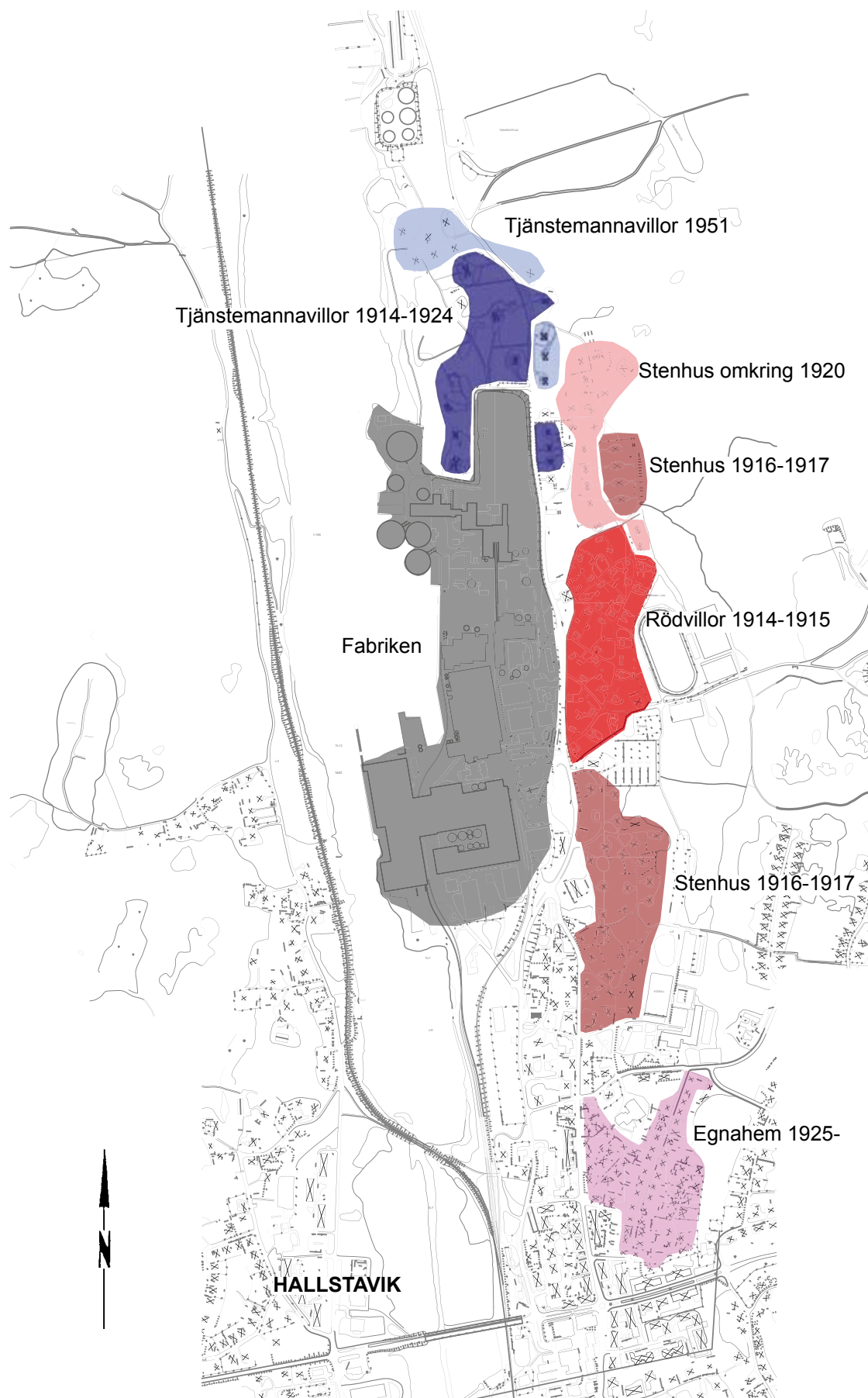

Fig 2. Områden inom riksintresset Hallstavik. Byggnadsdokumentationer har utförts inom bostadsområdena från Röd villorna och norrut.

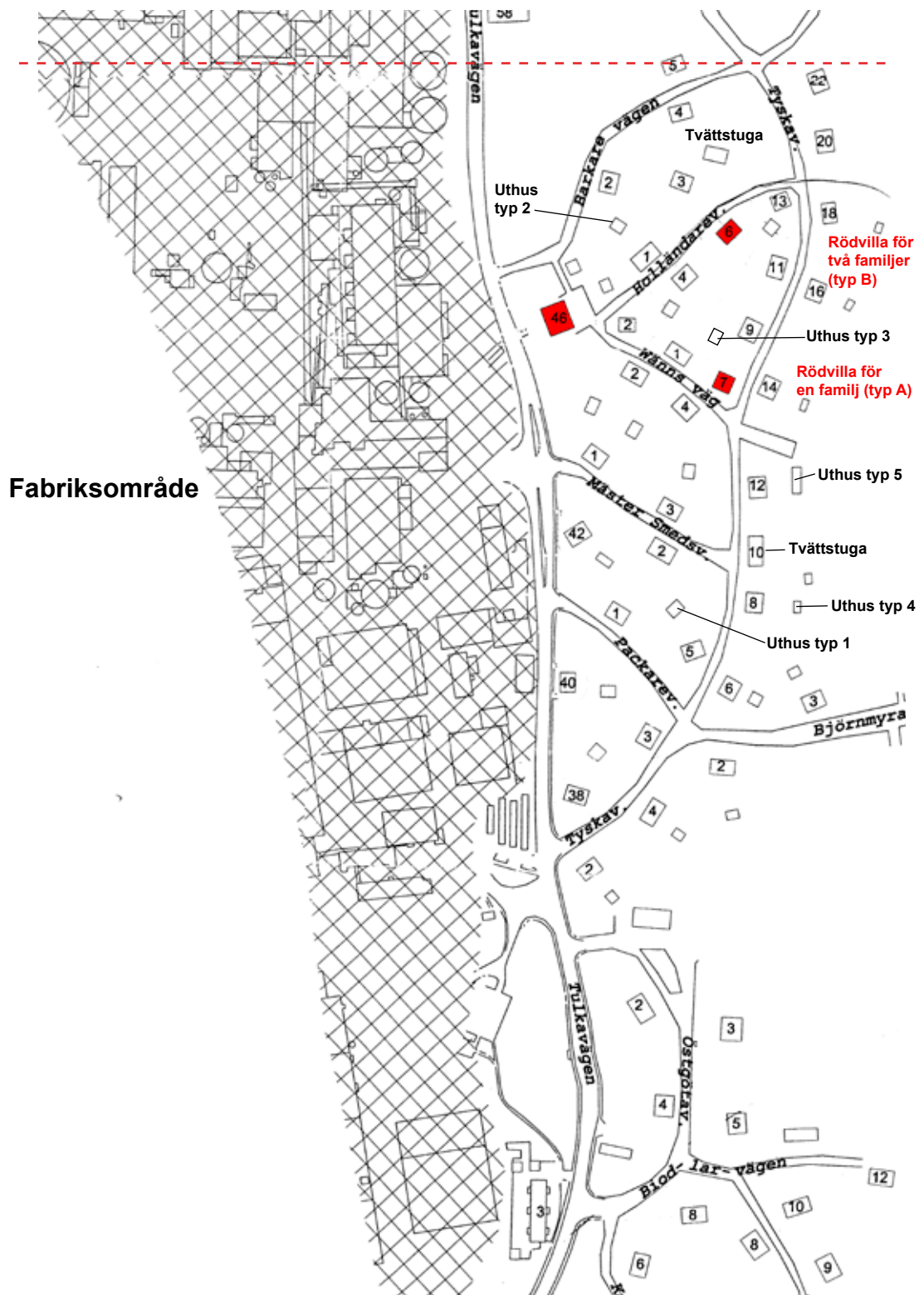
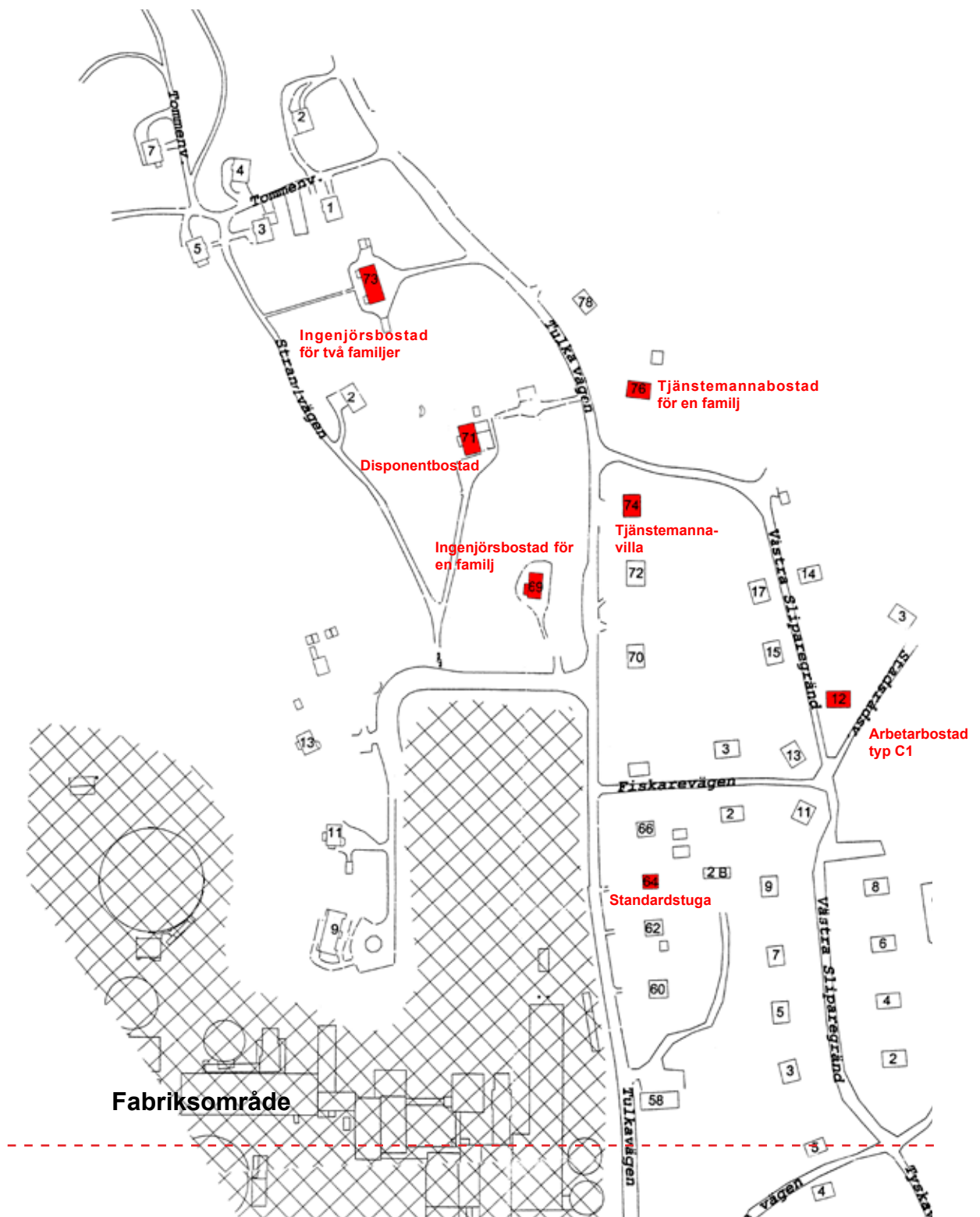

Fig 3. Dokumenterade byggnader inom Hallsta bruk.

Rödwillorna

De så kallade Rödwillorna byggdes 1914 - 1915, med ett fåtal senare kompletteringar, och utgör den första etappen i brukets bostadsbyggande. Området planlades av John Åkerlund, som också ritade byggnaderna. Bebyggelsen är traditionell och småskalig, vilket ger området en trivsamt och lantlig karaktär. Husen har tegelbelagda sadeltak, rödmålad locklistpanel och vitmålade detaljer i knutar, fönster och veranda. Husen omges av små täppor som ger möjlighet till odling för husbehov.

Fig 1:1. Bostadsområdet med rödwillorna ger ett lantligt intryck med häckar, staket och täppor kring husen. Bildnr lng20070726.

Planen för Rödwillorna är terränganpassad¹ och ansluter i sin utformning till den nationalromantiska trädgårdsstadsideal som var populära under 1900-talets andra decennium och som Åkerlund själv pläderade för även i andra sammanhang (se t

¹ På ritningar i Arkitekturmuseets Åkerlundssamling kan man se hur arkitekten har finjusterat byggnadernas placering i terrängen och orientering i relation till vägnätet flera gånger, vilket visar vilken vikt Åkerlund lade vid planläggningen

ex²). För att skapa en ”lugn och vacker gatubild” drogs alla hus in lika mycket från gatan. I samklang med tidens ideal presenterade Åkerlund planen med höjdkurvor inritade. Tomterna var kringgärdade av häckar, trästaket och stenmurar. Numera inramas de flesta av husen av häckar. Alla hus hade tillgång till uthus, som placerades undanskymda på gränsen mellan tomterna. Vatten hämtades från brunnar som fanns utplacerade i gatuhörnen. Två tvättstugor betjänade hela området, en i norr och en i söder.

Området planlades i enlighet med Åkerlunds rekommendationer i “Arbetarebostäder vid industriella verk”: byggnaderna placerades koncentrerat inom området och lades centralt intill fabriksbyggnaden, för att arbetarna skulle få så kort väg till arbetet som möjligt.

Rödwillorna finns i två varianter, med boende för antingen en eller två familjer. Enfamiljsbostaden, typ A, är utformad med tre rum och kök och byggdes endast i fyra exemplar. De var särskilt riktade till förmän och skiljer sig från tvåfamiljsbostaden genom en mer tilltagen boendeyta och mer påkostade material, som exempelvis parkettgolv. Tvåfamiljshusen, typ B, bestod av två lägenheter med två rum och kök vardera. Sammanlagt byggdes 29 av denna variant.

Upplåtelseformen av arbetarbostäderna är ett intressant kapitel. Under 1800-talets senare hälft debatterades huruvida det var till gagn eller nackdel för arbetaren att äga sitt eget hus (se t.ex. I Bostadsfrågan³). Om arbetaren hyrde sitt hus kunde han lätt flytta och ta annat arbete om villkoren blev för dåliga, och detta skulle kunna leda till en allmän press uppåt för t.ex. löner. I Hallstavik beslöt man sig för att upplåta husen för hyra, något som Åkerlund inte var nöjd med. Omvårdnaden av huset och dess trädgård skulle fungera bättre om husen upplåts med äganderätt, menade han. Åkerlund utformade planen för Hallstavik med mindre tomter än vad som egentligen var nödvändigt, med tanke på den goda tillgången på billig mark. Anledningen var att arbetarna inte kunde förväntas ”lägga ned något intensivare arbete på att av trädgårdstomterna få trädgårdstäppor, vilket däremot säkert skulle bli för faller, även om tomterna varit ännu mer steniga, om blott lägenheterna såsom planen medger kunnat säljas med full äganderätt”⁴. Åkerlund sammanfattar: ”Hällre än stora ovärdade tomter mindre och vackra”. Tomterna blev trots allt så stora att det inte ansågs rimligt att leda in vatten och avlopp till varje hus. Arbetarna fick själva bryta upp de steniga tomterna, men bruket stödde med fri bortkörning av sten och körde också dit jord och gånggrus.⁵ ”Odlingsfliten” belönades av bruket genom utdelande av årliga premier.

2 Arbetarebostäder vid industriella verk s 100

3 Engels: I Bostadsfrågan Proletärkultur 1982

4 Arbetarebostäder vid industriella verk s 102

5 Olov Tjernström i Hallsta Pappersbruk, minnen 1913 - 1954, s 53

Arbetarbostad för en familj

Tyskavägen 7

Tyskavägen 7 är ett exempel på arbetarbostad typ A, byggd 1914 efter ritningar 1913 av arkitekt John Åkerlund. Huset är beläget öster om fabriken och ingår i ett område med brukets äldsta arbetarbostäder, uppförda 1914-18. I slutet på 1920-talet beboddes Tyskavägen 7 av en verkmästare, hans hustru och deras tre barn. Rödwillorna var ett barnrikt område under denna period och det var inte ovanligt att betydligt större familjer inhystes i ännu mindre boenden. Berättelser från tiden vittnar om att bostäderna särskilt

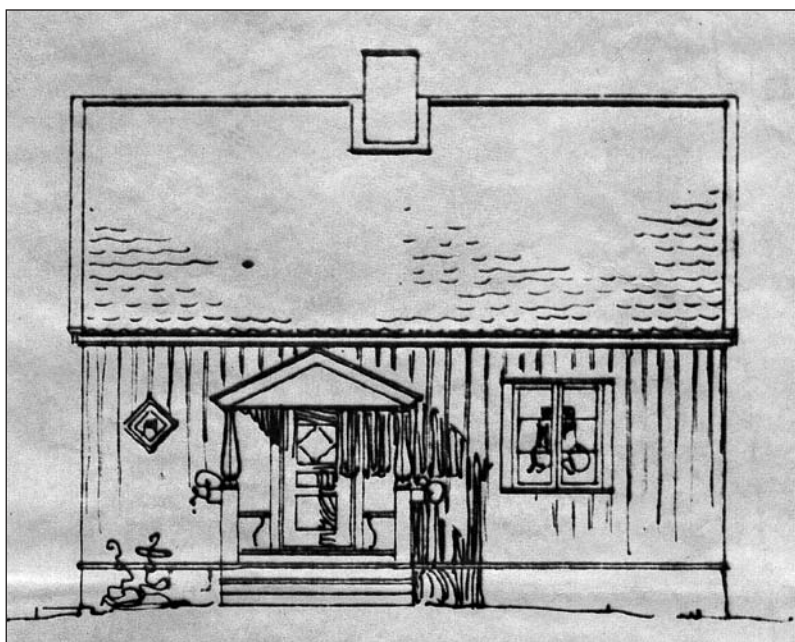

Fig 1:2. John Åkerlunds originalritning från 1913 av fasaden på arbetarbostad typ A.

vintertid upplevdes som kalla och dragiga. Livet som arbetare på bruket var antagligen inte så idylliskt som bostäderna idag ger sken av (Elfving 1982)¹.

Tyskavägen 7 var ursprungligen utformad med kök och två rum i fil på bottenvåningen samt vindsvåning inredd med ett rum. Källaren nåddes utifrån och var endast delvis inrymd med matkällare. Redan 1944 genomfördes en allmän ombyggnad av rödvillorna, efter ritningar av Stig Dranger. Ombyggnadsarbetet innebar en upprustning av exteriören och en modernisering av interiören. Den detaljerade arbetsbeskrivningen² tycks i stora drag ha blivit genomförd och kan sammanfattas enligt följande: Fasadpanelen reparerades och avfärgades med Falurödfärg. De öppna verandorna byggdes in med fönsterpartier som utfördes med utåtgående enkelbågar indelade av två spröjsar eller småspröjs. Verandor av en bredd mindre än 1,75 meter förnyades i sin helhet. Installationen av ett nytt värmesystem medförde att kakelugnar och vedspisar revs ut. Trägolven ilagades där brädning saknades. Tak och väggar kläddes genomgående med hårda träfiberplattor. Befintlig pappspänning och tapet lämnades kvar under plattorna. Befintliga foder, lister, strömbrytare

1 Elfving, Hans. Hallstavik - Bruket och människorna. Uppsats för påbyggnadskurs i Etnologi. Stockholms Universitet. 1982.

2 Dranger, Stig. Arbetsbeskrivning för byggnadsarbeten, modernisering av arbetarbostäder. 1944.

Fig 1:3. Exteriör 2007. Gavelfasad österut mot gatan. Bildnr ldng20070625.

Fig 1:4 Exteriör 2007. Fasad mot trädgårdssidan i söder. Bildnr ldng20070627.

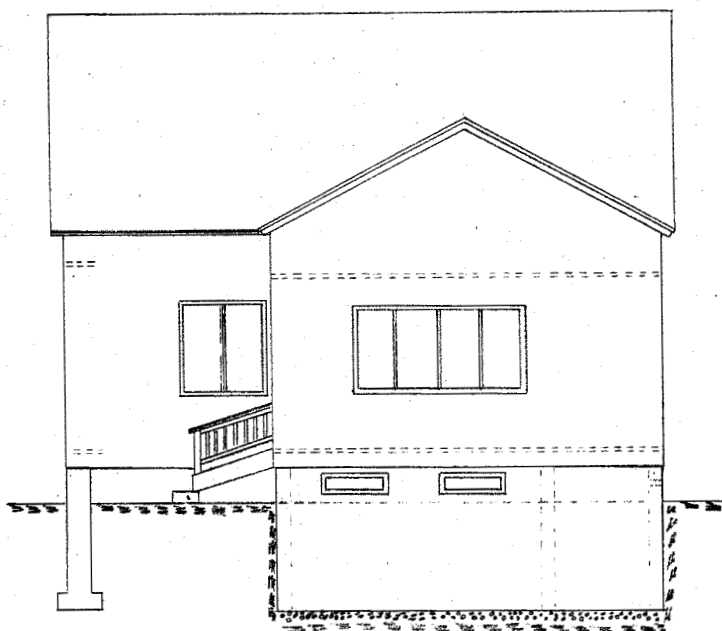

Fig 1:5 Fasadritning med ny tillbyggnad som ersatte verandan 1962.

och vägguttag återmonterades, endast taklisterna var nyttillverkade. Köksinredningen förnyades, undantaget den inbyggda skänken som enbart kompletterades med nya luckor. Samtliga fönster utfördes med nya karmar, kopplade utåtgående bågar med spröjs i ytterbåge och helt glas i innerbåge. Nya dörrar, garderober och köksluckor utfördes släta. Spegeldörrar kompletterades med skivtäckning. Garderober inreddes med nya hyllor. Måleri och tapetsering gjordes enligt "Normalbestämmelser för måleriarbeten 1941", vilket bland annat innebar tapet utan bård. Kulörval framgår inte uttryckligen i beskrivningen, men färgtrappor visar en återhållen färgskala med ljusa nyanser i grått, vitt och gult. I vindsvåningen inreddes toalett i tidigare oinrett vindstrymme samt tillägg av nya garderobsutrymmen.

Dagens hus präglas främst av nästföljande ombyggnad, 1962, som genomfördes med utgångspunkt i ritningar signerade P.P 1961, reviderade av J.A 1962. Avsteg gjordes från ritningarnas invändiga detaljplanering men ombyggnaden av verandan realiserades. Verandan utökades och avtäcktes med sadeltak samt kompletterades med källare. Den ombyggda verandan inrymmer huvudingång och öppen hall som hänger samman med verandans ljusa rum som har stora fönster åt två håll (101). Till vänster i verandan finns en liten toalett.

Från den ursprungliga tamburen (102) utgår trappan till övervåningen. Till vänster nås köket (104) via en enkel skjutdörr och rakt fram en glasad pardörr som leder in i det stora öppna vardagsrummet (103). Vardagsrummet, som ursprungligen bestod av två rum i fil, slogs samman redan 1944 genom att mellanväggen med pardörr avlägsnades. Ekparketten i dessa rum är enhetlig och troligtvis tillkommen vid sammanslagningen. Samtliga fönster byttes vid ombyggnaden 1962 och är utförda med två luft utan spröjs. Skjutdörrar och glasade dörrar är sannolikt också tillkomna 1962. Köket nås även från vardagsrummet genom skjutdörr. Skåpinredningen från 1962 löper över det ursprungliga nu igsatta skafferifönstret. Ursprungliga inbyggda skåp finns kvar på väggen mot tamburen. På övervåningen möts man av ett öppet rum med snedtak (201). Badrummet (202) direkt till vänster tillkom 1944 men moderniserades 1962.

Sovrummet (203) bortom badrummet har balkong på gavelväggen och inredda garderobsutrymmen i kattvindarna. Balkongen tillkom 1962, med följden att befintligt fönster ersattes av den nuvarande glasade balkongdörren med litet tillhörande fönster. Sovrum och badrum har skivtäckta spegeldörrar, de enda ursprungliga dörrbladen som är bevarade i huset. Ursprungliga profilerade dörr- och fönsterfoder är mer frekventa. Samtliga golvlister är däremot helt släta och sannolikt utbytta 1962.

Tillbyggnadens källare förenades redan 1962 med den ursprungliga matkällaren genom en inre trappa. I den nya delen inrymdes matkällare och tvättrum medan den gamla matkällaren fick ny funktion som pannrum.

I arkivmaterialet förekommer ett förslag på tillbyggnad från 1962 som aldrig utfördes. Där lämnas verandan orörd och istället föreslås en jämbred utbyggnad på gavelsidan.

Fig 1:6. Vardagsrum (103) med passage till tambur t.v. och skjutdörr in till kök i borte änden av rummet. Bildnr ldng20070615.

Fig 1:7. Kök (104) med ursprungliga skåp. Genom dörröppningen skymtar verandan. Bildnr ldng20070617

Byggnadsdelar

GOLV

- g1 Ekparkett, lackad, fiskben, stavar 23,5x7 cm
- g2 Plastmatta
- g3 Linoleummatta

GOLVLIST

- l1 Slät, rak överkant, vit, 7x1 cm

VÄGGAR

- v1 Tapet
- v2 Plattor, trä, vitmålade
- v3 Våtrumstapet

TAK

- t1 Plattor med listade skarvar, trä, vita
- t2 Plattor, släta, vita

TAKLISTER

- tl1 Slät, rak, vit, 6x1 cm

FÖNSTERFODER

- ff1 Enkel profil, vit, 10,5x2,5, vit
- ff2 Slät, rak överkant, 5,5x1,5 cm

DÖRRFODER

- df1 Enkel profil, som ff1, med sockel, vit
- df2 Slät, rak överkant, 5,5x1,5 cm

FÖNSTER - VITMÅLADE

- f1 Två luft, mittpost, kopplat, utåtgående, planglas, fönsterbänkar av träimiterande laminat.
- f2 Två luft, mittpost, kopplat, utåtgående, planglas, 103x58 cm
- f3 Takfönster som i svale på arbbostad typ B
- f4 Kopplat, utåtgående, 105x51, intill balkongdörr d9
- f5 Fönster i tillbyggnad, utåtgående, planglas

DÖRRAR - VITMÅLADE

- d1 Pardörr, glasad, 200x71 cm
- d2 Skjutsdörr, slät, skivtäckt spegeldörr, 202x75 cm
- d3 Slät, skivtäckt spegeldörr, 200x63
- d4 Samma som d2, men 86 bred
- d5 Slät, skivtäckt spegeldörr, glas upptill, 202x95 cm
- d6 Slät gabondörr, vitmålad
- d7 Slät, skivtäckt spegeldörr, 196x72 cm
- d9 Balkongdörr, glasad överdel, 188x68 cm
- d10 Överfalsade garderobsdörrar med nyckel, varierar i bredd och höjd
- d11 Vikdörr, träfanér

FÄRGTRAPPOR

- ft1 Bottenvåning, fönsterfoder vardagsrum: trä, vit, ljusbeige, gulvit, gråvit, vit
- ft2 Övervåning, fönsterfoder till höger om trappa: trä, ljusgrå, fem lager gulvit

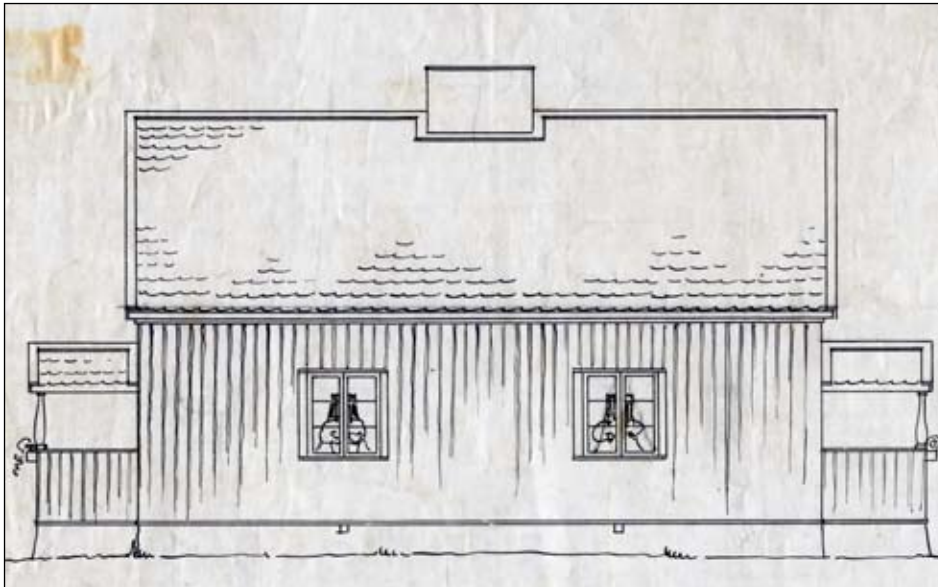

Fig 1:9 Originalritning av långsidans fasad på arbetarbostad typ B, Åkerlund 1913.

Arbetarbostad för två familjer

Holländarevägen 6

Huset på Holländarevägen 6 är en tvåfamiljsbostad, typ B, för arbetare byggd 1915 efter ritningar av John Åkerlund. Huset ingår i rödvilleområdet. 1944 genomfördes en allmän ombyggnad av rödvillorna, efter ritningar av arkitekt Stig Dranger. Flertalet av rödvillornas öppna verandor byggdes in med fönsterpartier. Ombyggnaden innebar också en allmän modernisering av interiören med nya värme- och elinstallationer. Köket fick ny inredning och badrum tillkom. Fönster byttes ut. Väggar och tak kläddes med träfiberplattor och snickerier målades. För mer detaljerad beskrivning av ombyggnaden, se Tyskavägen 7.

Holländarevägen 6 har en välbevarad exteriör med ursprunglig karaktär i tegelbelagt sadeltak, rödfärgade fasader med locklistpanel samt vitmålade knutar och fönster. Byggnaden inrymmer två bostäder med ingång i respektive gavel och

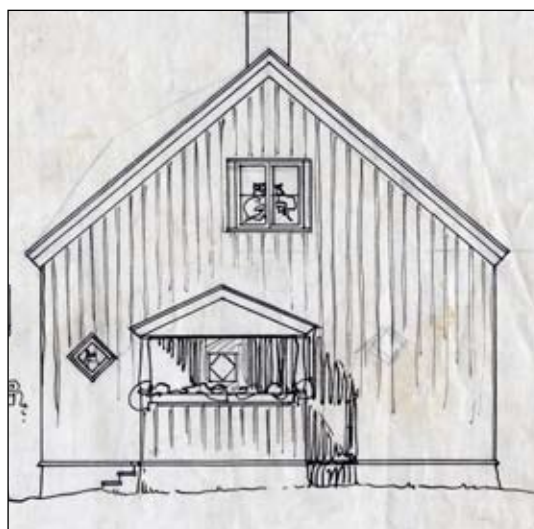

Fig 1:10. Gavelfasad på arbetarbostad typ B, Åkerlund 1913.

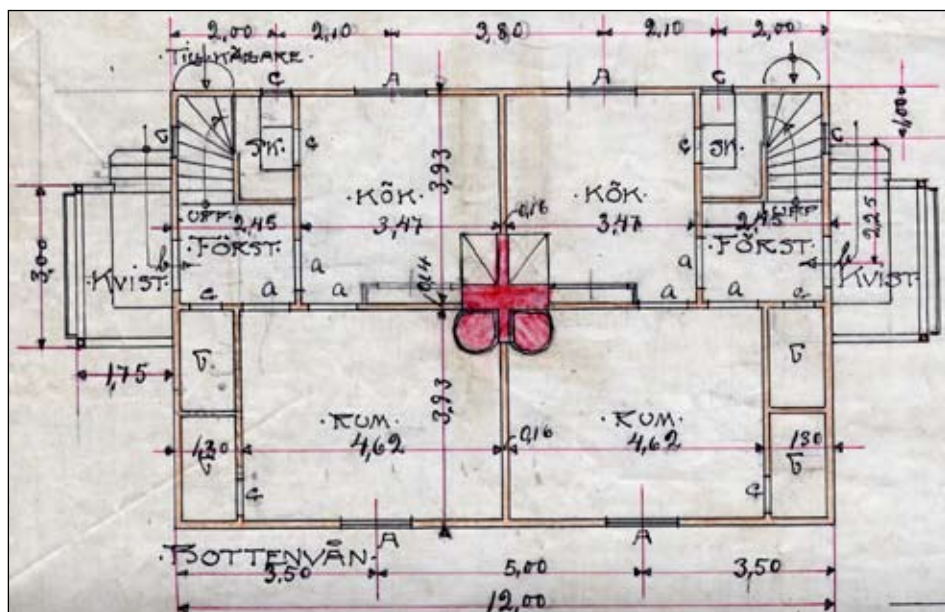

Fig 1:11. Plan, arbetarbostad typ B, bottenvåning. Åkerlund 1913.

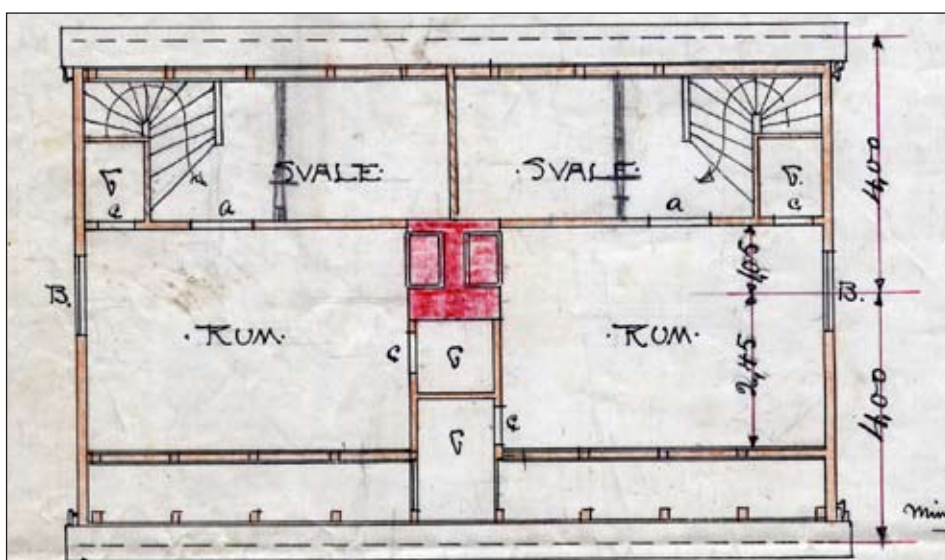

Fig 1:12. Plan, arbetarbostad typ B, övernåning. Åkerlund 1913.

invändigt spegelvänt utförande. I den bostad som är förlagd åt norr har interiören en bibehållen grundplan med förstuga, rum och kök på bottenvåningen och inredd vindsvåning med två sovrum, varav det minsta från början var tänkt som svale.

Verandans glaspartier är utförda med enkla utåtgående träbågar uppdelade av två spröjsar. Den forna ytterdörren har glasad överdel och skivtäckning nedtill. I anslutande hall (101) utgår trappan till vindsvåningen på höger hand. Direkt till vänster ligger husets enda badrum (102) tillkommet 1940 och därefter moderniserat med våtrumsmatta och dito tapet. Utrymmet inrymde från början en garderob. I hallens borte ände ligger dörröppningen till köket (104) och just före till vänster

finns enda passagen till stora rummet (103). Från början fanns ytterligare en öppning till rummet genom köket, men denna sattes sannolikt igen 1944. Köket har till stor del bibehållit utseendet från ombyggnaden 1944 med slät överfalsad skåpsinredning, kopplat fönster med två luft och två spröjsar, skivtäckt spegeldörrar och originalfoder. Skafferiet under trappan, med litet fönster, är bibehållet. Stora rummet följer samma mönster med fönster, skivtäckt spegeldörr och plattor i tak och på väggar från 1944 och med originalsnickrier kring fönster, dörrar och i golvlistor.

Vindsvåningen nås via en svängd linoleumbelagd trappa. I den lilla övre trapphallen finns en liten garderob direkt till vänster, det på 1940-talet inredda sovrummet till höger (202) och det ursprungliga sovrummet rakt fram (201). I samband med ändringen av svale till sovrums flyttades väggen ut mot trappan och en större del av trapphallen togs i anspråk. Det lilla rummet har snedtak och ett litet utåtgående takfönster. Dörren är överfalsad och av samma slag som in till den motstående garderoben. Det stora sovrummet har fönster med två luft och en spröjs, skivtäckt spegeldörr, originaldetaljer i foder och golvlistor. Garderober utmed den inre väggen har slät lamelldörr respektive överfalsad skivdörr.

Fig 1:13. Exteriör 2007, Holländarevägen 6. Fasad mot gata åt nordväst. Bildnr ldng20070495.

Fig 1:14. Exteriör 2007, Holländarevägen 6. Fasad mot trädgård åt sydöst. Bildnr ldng20070496.

Fig 1:15. Veranda, Holländarevägen 6, med ursprunglig nu skivtäckt ytterdörr. Bildnr ldng20070490.

Fig 1:16. Kök (104) med ursprunglig skåpstomme bevarad på bortre väggen. Bredvid skåpen fanns tidigare en dörr till vardagsrummet (103). Dörren t.v. leder till hallen (101). Bildnr lng20070487.

Ursprungliga foder och lister är utförda med samma profilering som i tjänstemannavillan på Tulkavägen 76.

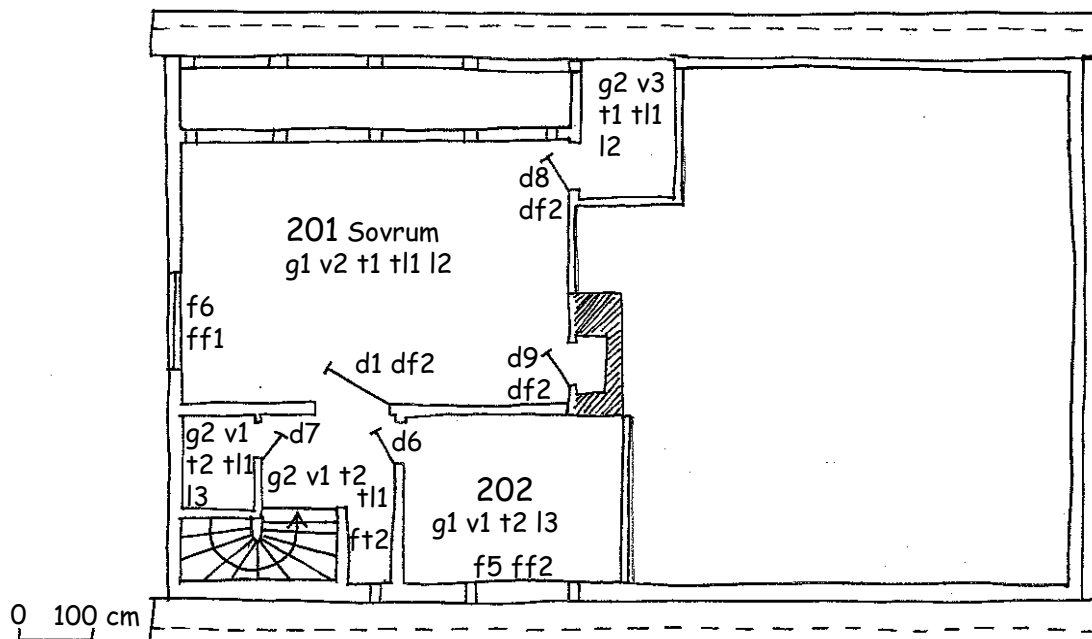
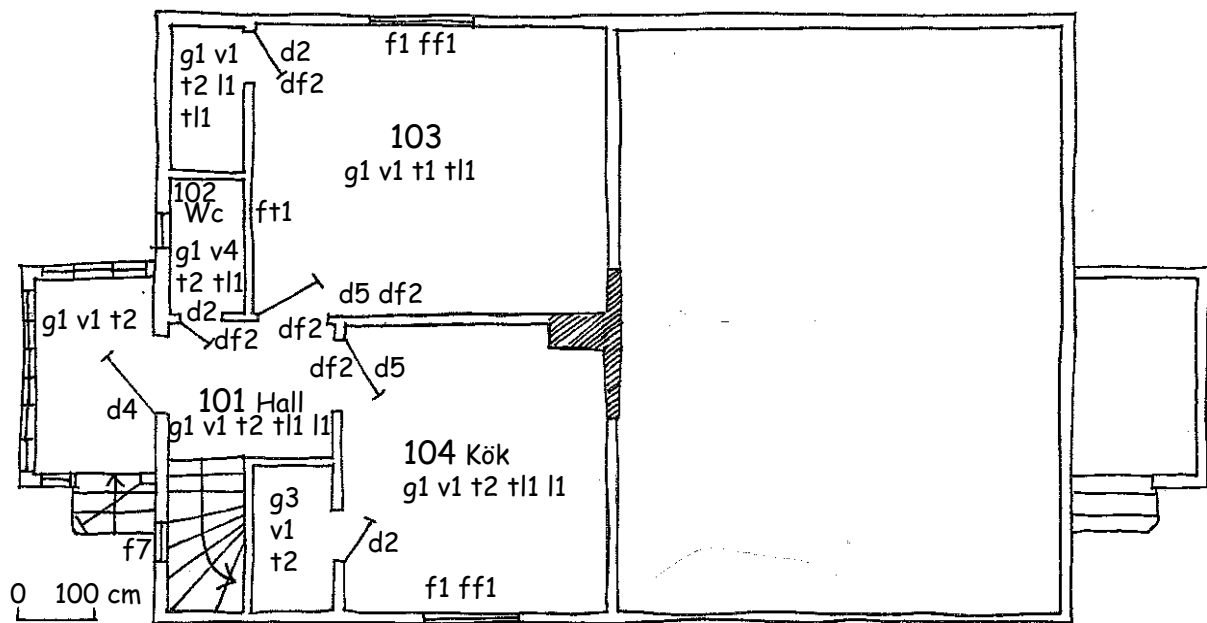

Fig 1:17. Uppmättningsritning 2007, Holländarevägen 6. Vindsvåning (ovan) och bottenvåning (nästa sida). Beteckningarna i ritningen återfinns i beskrivningen i texten som följer.

Byggnadsdelar

GOLV

- g1 Plastmatta
- g2 Linoleum
- g3 Brädor

GOLVLIST

- l1 Slät, rak överkant, vit, 7x1,5 cm
- l2 Hålkäl, vit, 15x2,5 cm
- l3 Slät, rak, överkant, vit 6x1,5 cm

VÄGGAR

- v1 Plattor, vitmålade
- v2 Tapet på träplattor
- v3 Papp, spikad
- v4 Vätrumstapet

TAK

- t1 Plattor med listade skarvar, trä, vita
- t2 Plattor, släta, vita

TAKLISTER

- tl1 Slät, rak, bred del mot tak, vit, 5x1,5 cm
- tl2 Hålkäl, vit, 5x5 cm

FÖNSTERFODER - VITMÅLADE

- ff1 Enkel profil, 10,5x2,5 cm
- ff2 Slät, rak kant, 6x1,5 cm

DÖRRFODER-VITMÅLADE

- df1 Enkel profil, 10x2,5 cm
- df2 Som df1, men står på sockel

FÖNSTER - VITMÅLADE

- f1 Två luft, mittpost, kopplat, innerbåge en ruta, ytterbåge tre rutor med träspröjs, utåtgående, 150x58 cm
- f2 Veranda, nio luft, mittpost, enkla bågar, två rutor med träspröjs, utåtgående, hakhaspar, valsat glas, 114x58 cm
- f3 Veranda, som f2 men 42 cm bred,
- f4 Kopplat, inåtgående, planglas, 35x35 cm
- f5 Takfönster, kopplat, fällbart, rak smyg, 30x40 cm
- f6 Två luft, mittpost, kopplat, innerbåge en ruta, ytterbåge två rutor med träspröjs, 104x58 cm
- f7 Trappa, okopplat, 40 x 58 cm, valsat glas
- f8 Källarfönster, enkel omålad träram

DÖRRAR - VITMÅLADE, cylindriska metallhandtag med vit plast på alla utom de med nyckel

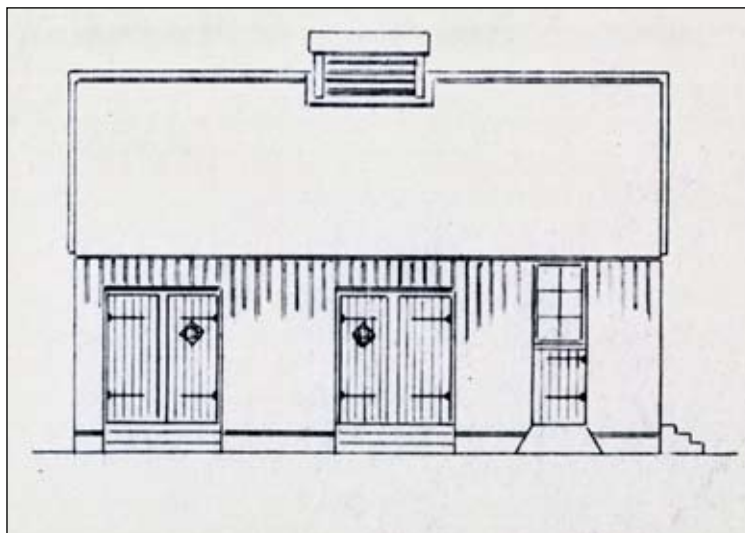
- d1 Slät, skivtäckt spegeldörr, 196x91 cm
- d2 Slät, skivtäckt spegeldörr, 196x72 cm
- d3 Ytterdörr, glasad överdel med träspröjs, slät nedtill, skivtäckt spegeldörr, 198x86 cm
- d4 Som d1, men med glasad överdel, slät nedtill, skivtäckt spegeldörr
- d5 Slät, skivtäckt spegeldörr, 196x82 cm
- d6 Slät, överfalsad, 182x62 cm
- d7 Slät, överfalsad, med nyckel, 188x60 cm
- d8 Slät, skivtäckt spegeldörr, 186x62 cm
- d9 Som d7, men 66 cm bred, nyckel

FÄRGTRAPPOR

- ft1 Bottenvåning, stora rummet, profilerad golvlister: trä, ljus beige, gulvit, gråvit, vit lackfärg
- ft2 Vindsvåning, balustrad trappa: trä, ljus beige, gulvit, mellangrå, vit lackfärg

Rödwillornas uthus

Fig 1:18.
Uthus typ 3.
Fasadritning
från 1913.

Till rödwillorna hörde gemensamma uthus med ett flertal utföranden, sammanlagt fem olika typer samt två tvättstugor. Uthusen var avsedda för smådjur, vedförvaring och dass. Originalritningar visar att dessa skilda småutrymmen från början hade separata ingångar. Förändringar i funktion har resulterat i att de tre små rummen oftast har blivit sammanslagna till ett rum med en ingång. De fem varianterna av uthus varierar något i storlek och plan beroende på placering och närhet till omgivande bostadshus. Det förekommer uthus avsedda för två, tre eller fyra hushåll. Typ 1 var ursprungligen uppdelad på fyra utrymmen, numera med två dörrar per långsida. Typ 2 hade två utrymmen med dörrar i respektive gavelfasad. Typ 3 hade tre utrymmen; se originalritningen från 1913, fig 1:19, som visar planlösning och

Fig 1:19. Planritning från 1913, uthus typ 3.

Fig 1:20. Tyskavägen 5, typ 1. Bildnr ldng20070725.

Fig 1:21. Holländarevägen, typ 2. Bildnr ldng20070727.

Fig 1:22. Tyskavägen 7, typ 3. Bildnr ldng20070718.

Fig 1:23. Tyskavägen 8, typ 4. Bildnr ldng20070723.

Fig 1:24. Tyskavägen 12, typ 5. Bildnr ldng20070720.

ingångar. Typ 4 har två utrymmen med dörrar på ena långsidan. Typ 5 var större än övriga uthus och enligt John Åkerlunds plan över rödvilleområdet betjänade uthuset två familjer, även om dess storlek skulle antyda att den betjänade fler familjer.

Uthusens exteriörer följer i stora drag samma utformning som arbetarbostäderna, med tegelbelagda sadeltak, rödfärgad locklistpanel med röda knutar och fönster. Dörrar är utförda av slät, stående rödmålad brädpanel med små kvadratiska fönster. Fönsterformatet är vanligen kvadratisk med enkel båge, indelad i fyra rutor med nätt slät träspröjs. Gavelpartierna har högt sittande lunettfönster. Interiören är öppen i nock med enkelt utformade takstolar av reglar med samma dimensioner i sparrar och hanband. Hanbanden är infällda i sparrarna och låsta med spik. Golven är vanligen belagda med ramsågade ospontade brädor av varierande bredd, 15 - 20 cm, och ca 3 cm tjocka. I några fall förekommer jordgolv och på vissa ställen sekundärt gjutna golv. Ytterväggarnas fasadpanel utgör även innerväggar, och består av ca 15 – 20 cm breda ramsågade brädor. I uthus typ 5 var fasadpanelen delvis klädd med bred ramsågad brädpanel av mått omkring 35 cm. Mellanväggarna är vanligtvis av smal ramsågad träpanel, ca 10 cm breda ospontade brädor. Lagningar är vanliga och av varierande material brädor, pärlspont och träskivor mm.

Fig 1:26. Tvättstuga. Tyskavägen 10. Bildnr ldn20070721.

Fig 1:27. Tvättstuga. Holländarevägen. Bildnr ldn20070728.

Tidiga tjänstemannabostäder

Den allra första generationens tjänstemannabostäder ritades av John Åkerlund. Det rör sig dels om Mässen, på Strandvägen 9, och dels om enfamiljs ingenjörsbostäder på Strandvägen 11 respektive 13.¹

Ingenjörsbostäderna inhyste rum för representation och tjänstefolk. De hade när de byggdes 1914 en ostörd sjöutsikt på en kulle strax norr om bruksområdet. De fåtaliga tjänstemännen hade ledande positioner i bruket och i uppdraget ingick att bjuda hem kunder och andra. Placeringen norr om bruket föll sig antagligen naturlig, det var här man kunde få sjötomt, men en annan fördel var att byggnaderna inte låg i den förhärskande väst-östliga vindriktningen och därför påverkades mindre av luftutsläpp än bebyggelsen strax öster om fabriksområdet. I dessa båda byggnader uttryckte inte Åkerlund den boendes högre ställning i den yttre gestaltningen. Detta illustreras av att samma ritningar senare uppenbarligen användes som förlaga för tvåfamiljs arbetarbostäder i sten som uppfördes 1916 - 1917.

Mässen byggdes egentligen inte som en renodlad mäss, alltså matsal och sällskapsrum. Nybyggnadsritningarna från 1913 benämns ”Mäss. Bostad för två tjänstemän, vaktmästarbostad, gästrum.”² Byggnaden innehöll på bottenvåningen två kompletta tjänstemannabostäder, inklusive kök och jungfrukammare, och på övervåningen fanns tre gästrum samt ett rum och kök för vaktmästare.

1918 till 1923 uppfördes ett antal hus för högre tjänstemän i området strax norr om nuvarande vedplan. Dessa hus innefattar en disponentbostad, en tvåfamiljs ingenjörsbostad och två enfamiljs ingenjörsbostäder. Gemensamt för dem är att de, i motsats till Åkerlunds ingenjörsbostäder, markerar status genom sin storlek, sina parkliknande tomter, sin klassicerande arkitektur och sina putsade fasader. Samtliga tidiga tjänstemannabostäder har utrymmen för tjänstefolk.

1 En utförligare dokumentation av ingenjörsbostäderna samt mässen finns i Stockholms läns museums rapport 2007:19

2 Nybyggnadsritningar finns i Arkitekturmuseets John Åkerlundsamling

Disponentbostaden

Tulkavägen 71

Fig 2:1. Disponentbostadens huvudfasad i ett ej genomfört utförande, utan dorisk portik och balustrad. Ritning Axel Brunskog 1918.

Disponentbostaden uppfördes 1919 efter ritningar av Axel Brunskog 1918. Ritningarna visar två olika utföranden av huvudfasaden mot parken. I det ena fallet leder de två glasade parytterdörrarna ut till en öppen terrass, och till dörrarna hör luckor liknande dem intill övervåningens fönster. Arkitekturen har vissa drag av barock, med genomgående symmetri i fönsteraxlarna, ett relativt brant valmat sadeltak med ett oxöga i fasadens mittaxel och kraftiga hörnpilastrar. I det andra fallet finns en storslagen portik framför ytterdörrarna, med tre parställda doriska kolonner som bär upp en balkong med träbalustrar. Det är dessa senare ritningar som kom till utförande. Barockdragen blir inte längre så tydliga och portiken ger byggnaden mer klassicistiska drag. Portiken och balustraden tillsammans med fasadschemat, med större fönster i bottenvåningen och fönsterluckor för övervåningens mindre fönster, ger associationer till den italienska renässansarkitekten Andrea Palladios villor. Byggnaden har en ganska stram, representativ karaktär sedd från parken. När man närmar sig byggnaden från Tulkavägen ter den sig mindre formell. Den lägre flygelbyggnaden bildar tillsammans med huvudbyggnaden ett skyddat stensatt uterum, varifrån man når huvudentrén. Den ljusa fasadfärgen, övervåningens fönsterluckor och huvudentréns mindre, men omsorgsfullt utförda, kolonnportik ger ett inbjudande intryck. Arkitekturen är inte längre symmetrisk och saknar parkfasadens utpräglade mittaxel. Byggnaden ger två olika budskap: den är inbjudande och familjär för den som kommer från Tulkavägen och res-

Fig 2:2 . Sektion från söder. Ritning Axel Brunskog 1918.

Fig 2:3. Sektion från öster. Ritning Axel Brunskog 1918.

Fig 2:4.
 Disponentbostaden.
 Äldre vykort.
 Vykortet har hämtats från boken "En sakkförening. Ett samhälle. En fabrik", som utgavs i samband med Pappers avd 68:s 75-årsjubileum.

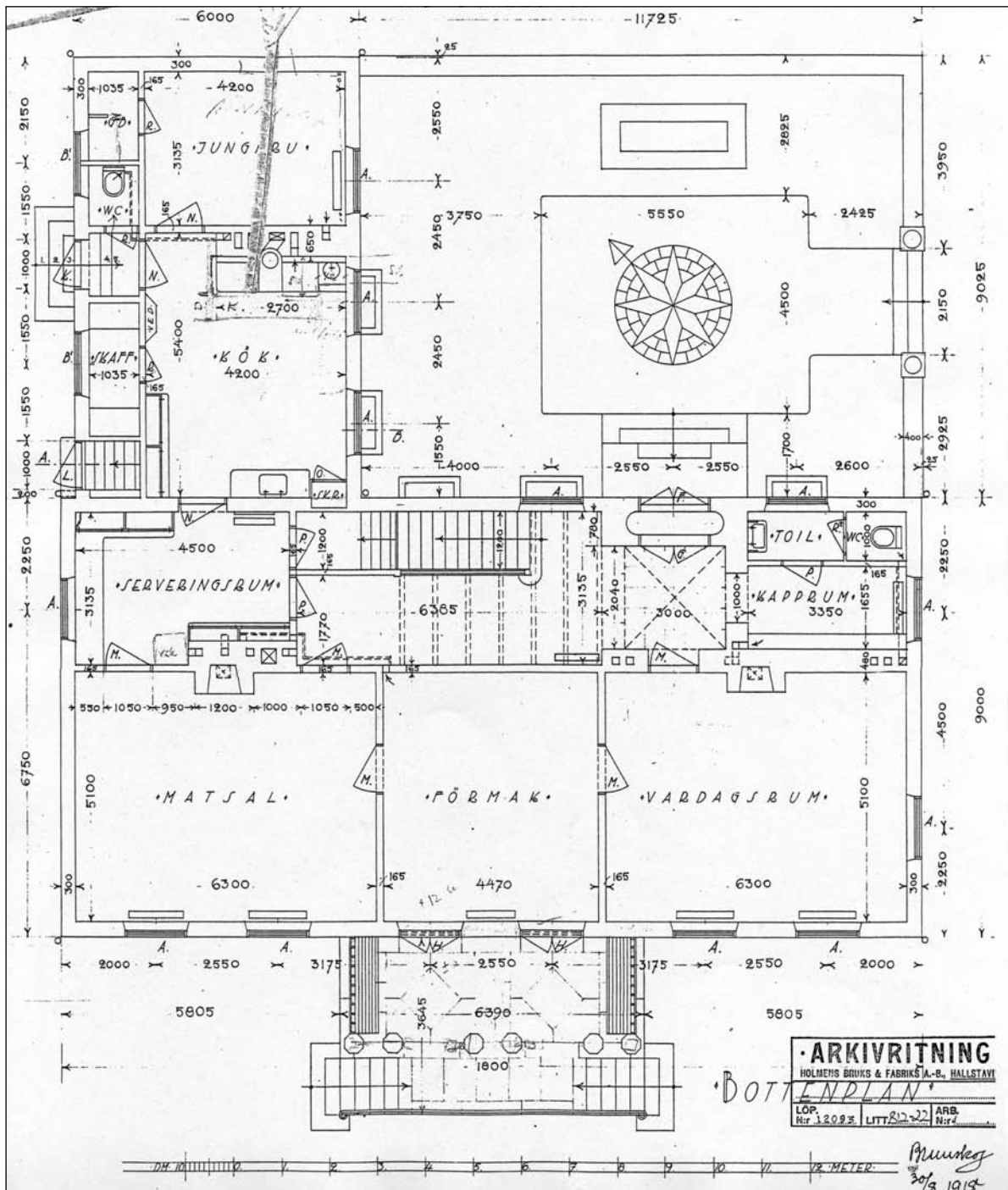

Fig 2:5. Bottenvåning. Ritning Axel Brunskog 1918.

pektningivande för betraktare från parksidan. Ett äldre vykort (fig 2:4), odaterat men sannolikt taget relativt snart efter uppförandet, visar byggnaden med vita snickerier, inklusive fönsterluckor, och en fasad där hörnpilastrarna tycks ha liknande färg som resten av väggytorna.

Disponentbostaden var mycket påkostad och modern när den uppfördes. Den var försedd med centralvärme, rinnande vatten och avlopp. I källaren fanns bland annat en rymlig tvättstuga, pannrum, ett rum för bränsle, matkällare, vinkällare

och förråd för rotfrukter. Källaren nåddes genom en dörr på norra sidan av den lägre flygelbyggnaden, och strax intill fanns köksingången, som ledde till en jungfrukammare med WC och ett kök med skafferier. Angränsande till köket fanns ett serveringsrum, varifrån man nådde dels matsalen och dels källarens mat- och vinförråd. De representativa rummen placerades i en svit längs med byggnadens fasad mot parken. Sviten bestod av matsal med öppen spis, förmak samt vardagsrum med öppen spis. Bostadsrummen var placerade på övre våningen. Här fanns också badrum och två balkonger.

Disponentbostaden genomgick relativt omfattande ombyggnader, troligen kring 1950. Något material från denna ombyggnad har inte hittats.

2007 är den gamla tvättstugan fortfarande tvättstuga, medan det gamla bränsleförrådet, som inte behövdes när man gick över från koks till olja, har byggts om till bastu, WC och dusch. Av rotfruktsförrådet och ett angränsande utrymme har man gjort ett hobbyrum, när behovet av matförvaring ändrades med kylskåp och frysar.

I bottenvåningen är mycket av planlösningen bevarad. Intill den gamla jungfrukammaren har man gjort en smal trappa till övervåningen och väggen mellan vardagsrummet och förmaket har slagits ut. Den öppna verandan har byggts om och gjorts inbyggd. I övervåningen är endast mindre om-disponeringar utförda. 1992 upprättades en relationsritning över disponentbostaden, som i sina större drag helt överensstämmer med utseendet 2007. På ritningarna har de olika rummen markerats med

Fig 2:6. Vardagsrummet (104) sett mot matsalen (106). Bildnr ldng20070478.

Fig 2:7. Huvudentrén med valvslaget tak (101) Bildnr ldng20070471.

Fig 2:8. (Bilden längst t.h.) Hall (101) med trappa till övervåningen. Bildnr ldng20070470.

Fig 2:9. Serveringsrum (108) med svängdörr mot matsalen. Bildnr ldnng20070468.

”privat” respektive ”repr.”, sannolikt för att beräkna förmånsvärdet av tjänstebolaget. På bottenvåningen betraktas köket som privat, medan jungfrukammare, serveringsrum, hall, kapprum, matsal och vardagsrum anges som ”repr.”. På övervåningen är två mindre trapphallar, ett sovrum och ett mindre sällskapsrum betecknat som ”repr.”, i övrigt är rummen privata.

Exteriört har framförallt parkfasaden ändrats. Den ursprungliga doriska portiken

med sex parställda kolonner och balustrad har rivits och ersatts av en inbyggd veranda med panoramafönster mellan fyra likformigt placerade pelare av betong. Den ovanliggande balkongen har fått ett smidesräcke. De två fönster som satt på ömse sidor om portiken har ersatts av glasade dubbeldörrar. Längs hela fasaden finns markiser, som avdelar fasaden horisontellt. Det lilla oxögat har tagits bort.

Trädgården runt byggnaden har ett fattigt växtmaterial. Runt hela byggnaden finns en grusad yta. Fasaden på utbyggnaden åt öster är klädd av vildvin och buskar av rododendron. Den gård som finns i vinkeln i öster har en ganska förvildad och skuggig karaktär med en häck av rododendron i öster och flera olika gran- och barrträd vid fasaderna. Troligen har denna gård haft ett strikt utseende och på originalritningarna kan man ana att det funnits någon typ av damm eller planteringsyta här. Strax söder om byggnaden står ett stort kastanjetråd. Vid den inglasade verandan i väster finns två uteplatser som är kantade av rosenspirea. Framför rosenspirean finns en smal rabatt med en blandning av funkia, kärleksört, kaukasisk förgätmigej, lungört och bergenia. Vid trapporna finns en rabatt med rosor och clematis samt lavendel. Trädgården mot väster är uppbyggd i en mindre terrass vid huset och en högre rundad terrass en bit från byggnaden. Denna högre terrass är kantad av en häck av häckoxbär. Framför fasadens mitt finns ett solur med en rabatt av rosor. I terrassen och i häcken finns två öppningar där trappor leder ned i trädgården med äppelodling.

På det äldre odaterade fotot (fig. 2:4) ser man att häckarna var strikt klippta, och att de troligen bestod av någon typ av barrväxt. Trappan ned från den då öppna verandan hade ett annat trapplopp än idag. Den övre terrassen, där uteplatserna finns idag, mynnade ut i en central kalkstenstrappa, vilken har en ljusmålad spaljéportal för klängväxter. Gången leder sedan fram till den plana yta där soluret fortfarande finns idag. Troligen var det endast en mindre rabatt runt själva soluret och en grusad rondell med två gångar som sedan ledde ut i trädgården.

Fig 2:10. Parkfasaden. Bildnr ldn20070728.

Fig 2:11. Huvudentrén. Bildnr ldn20070728.

Fig 2:12. Uppmätningsskiss, källare 2007. Beteckningarna i skissen återfinns i texten som följer.

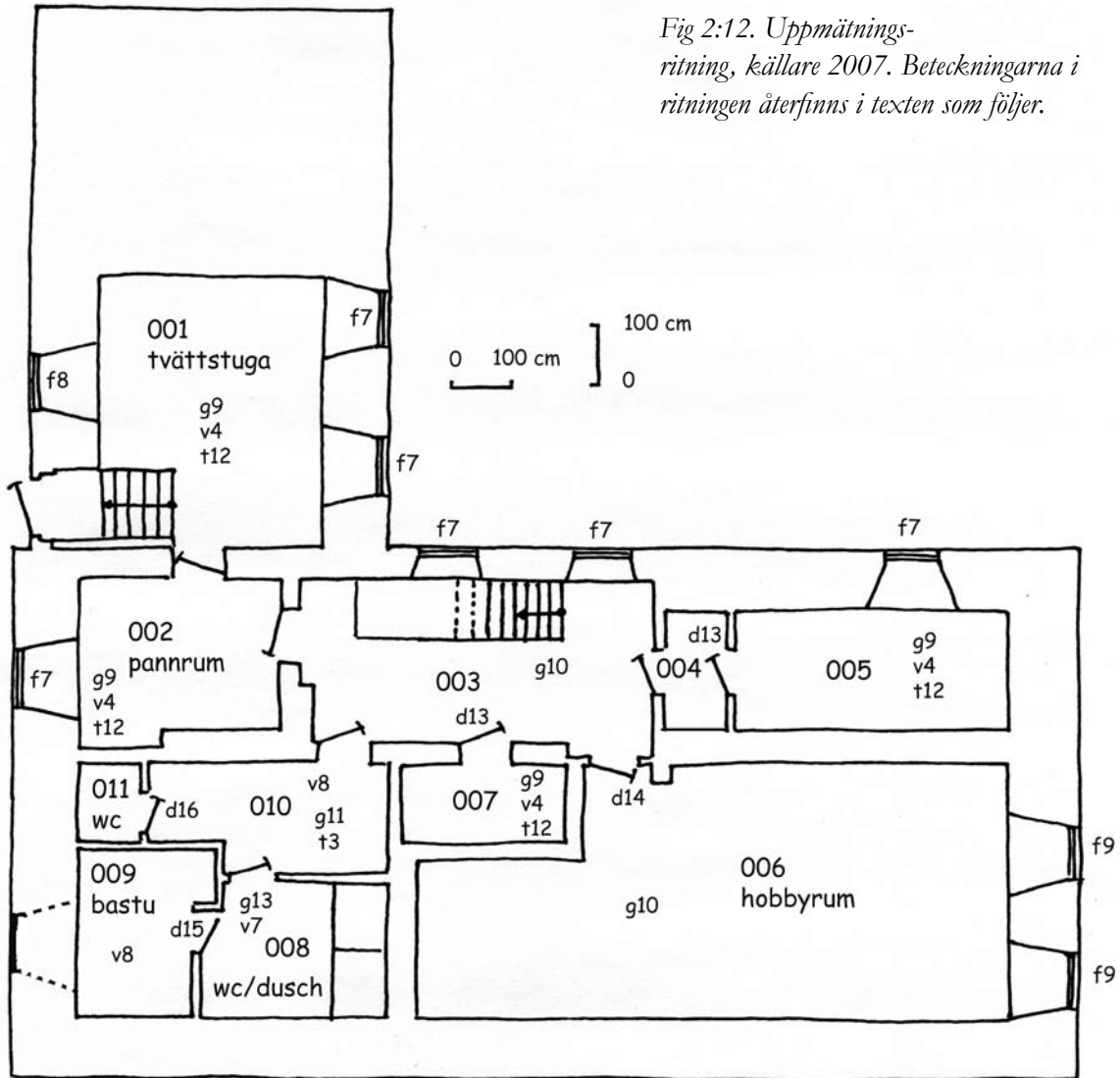
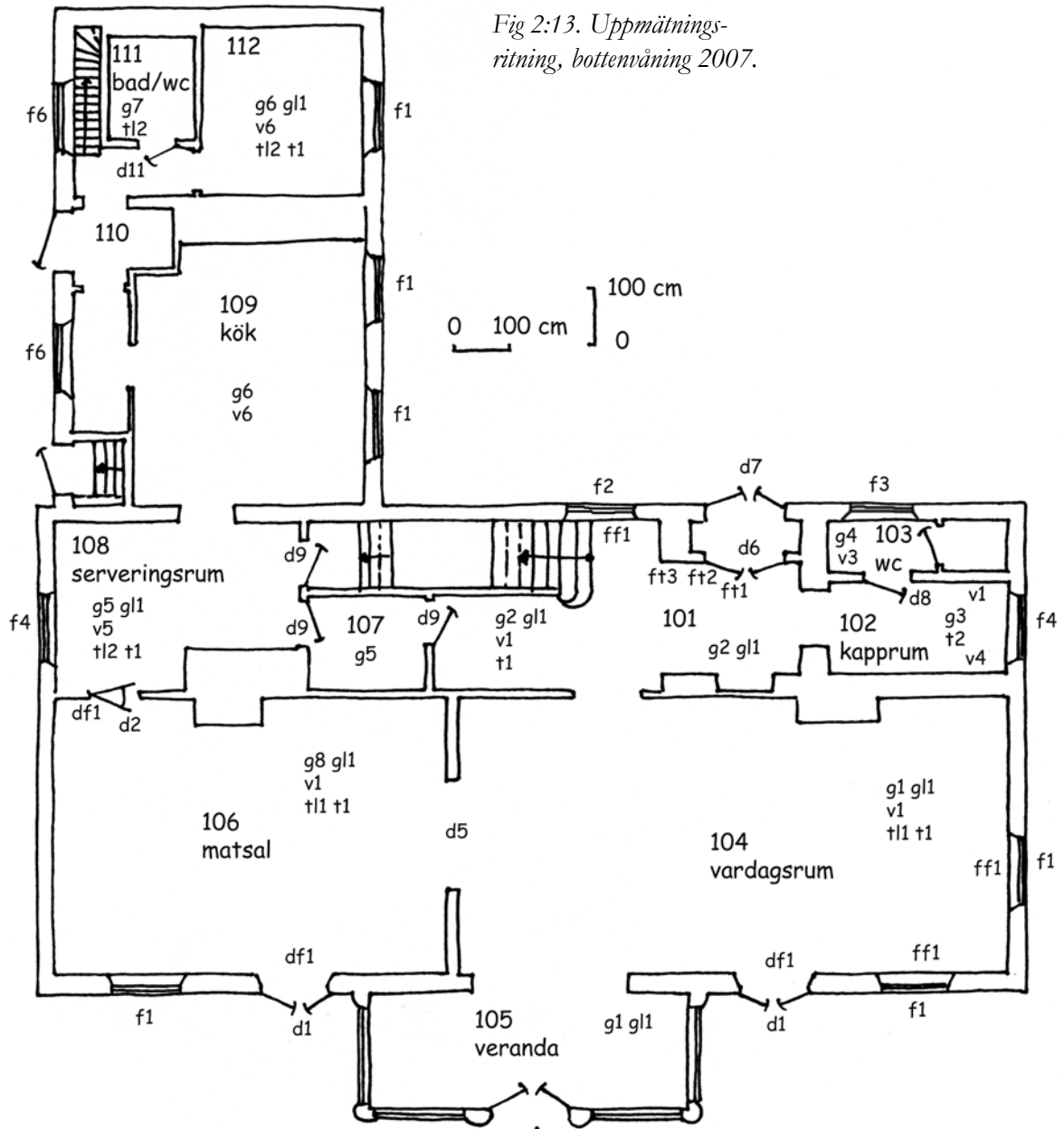
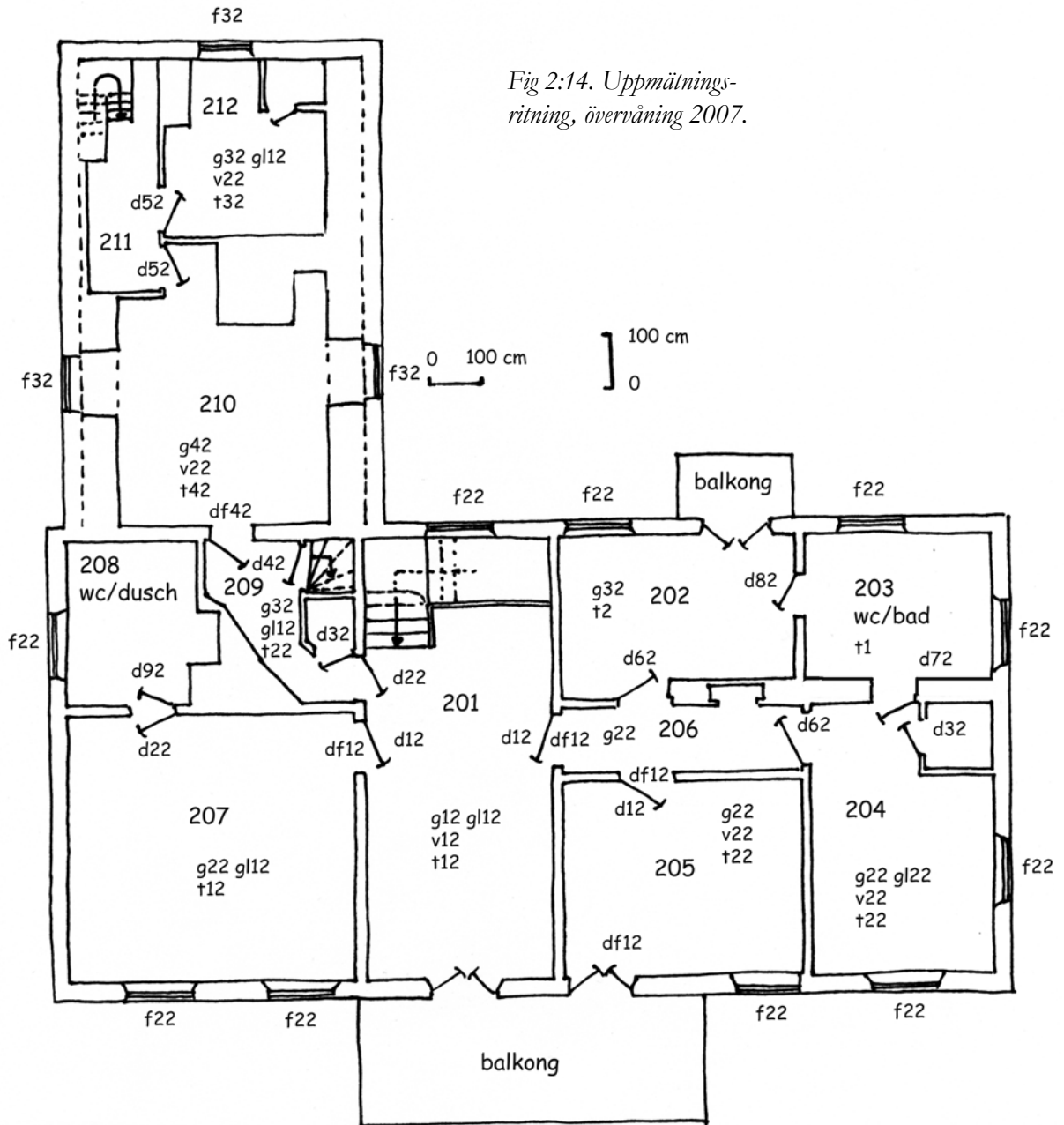

Fig 2:13. Uppmätning-
ritning, bottenvåning 2007.

Byggnadsdelar

GOLV

- g1 lackad stavparkett i ek lagt i fiskbensmönster med väggfris. Stavar 8 x 30 cm
- g2 kalkstensplattor 45 x 45 cm
- g3 plastmatta med parkettmönster
- g4 beige keramiska plattor 15 x 15 cm
- g5 beige korkmatta
- g6 vitmelerad plastmatta
- g7 blå mosaik
- g8 lackad stavparkett i ek lagt i fiskbensmönster med väggfris. Stavar 8 x 45 cm
- g9 gråmålat betonggolv
- g10 beige melerad plastmatta
- g11 plastmatta
- g12 lackad stavparkett i ek lagt i fiskbensmönster. Stavar 8 x 31 cm
- g13 blå klinker 9,5 x 19,5 cm
- g22 lackad stavparkett i ek lagt i fiskbensmönster. Stavar 7 x 31 cm
- g32 beige linoleummatta
- g42 furuparkett

GOLVLISTER

- gl1 vit profilerad list 2 x 13,5 cm, hålkäl - kvartsstav
- gl2 svart, profilerad, h = 13 cm
- gl12 vit enkel profil 2 x 14 cm
- gl22 vit, slät 1 x 4 cm

VÄGGAR

- v1 vit rollad skiva
- v2 vit panelskiva med struktur
- v3 vitt blankt kakel 15 x 15 cm
- v4 vit målad putsad vägg
- v5 vitmålad vävtapet
- v6 tapet på skiva
- v7 gult kakel 15 x 15 cm
- v8 7 cm bred lackad fasspontpanel

TAKLISTER

- t1 kombination av vit profilerad list rollad i väggfärg, hålkäl - kvartsstav, väggyta 16 cm, hålkäl

TAK

- t1 vit skiva
- t2 vit panelskiva med struktur

t3 lockpanel
t12 vitt putsat tak
t22 vitmålat spänntak
t42 pärlspont

DÖRRAR

d1 pardörr i lackad ek b 60 cm, glasad med tre spröjs, valsat glas. Fotspegel i trä.
d2 svängdörr med fjädergångjärn, 2 x 4 speglar, enkel profilering, glasad slits i ögonhöjd, blad b 85 h 206 cm
d3 spegeldörr, 4 speglar, blad b 80 h 210 cm
d4 som d1 men b 70 cm, flytglas
d5 lackad pardörr med 8 speglar, b 100 cm
d6 spegelpardörr med glasad krysspröjsad överdel, blad b 70 h 214 cm
d7 som d6 men endast mindre rombisk glasning
d8 vit skivtäckt spegeldörr blad b 83 h 212 cm
d9 vit spegeldörr med 4 speglar, blad b 80 h 208 cm
d10 vit spegeldörr med 4 speglar, skivtäckt på ena sidan, blad b 98 h 214 cm
d11 vit skivdörr, blad b 72 h 205 cm
d12 vit spegeldörr, 4 speglar, blad b 97 h 212 cm
d13 grå ramdörr med skivtäckning, blad b 82 h 192 cm
d14 grå skivdörr
d15 panelad bastudörr
d16 vit skivdörr
d22 vit spegeldörr, 4 speglar, blad b 82 h 212 cm
d32 vit spegeldörr, 4 speglar, blad b 63 h 212 cm
d42 vit spegeldörr, 4 speglar, blad b 80 h 190 cm
d52 vit spegeldörr, 3 speglar, blad b 83 h 180 cm
d62 vit spegeldörr, 3 speglar varav övre glasad med 8 rutor och träspröjs, blad b 97 h 212 cm
d72 vit spegeldörr, 4 speglar, skivtäckt på ena sidan, blad b 74 h 212 cm
d82 som d72 men skivtäckt på båda sidor
d92 som d12 men avvikande profil

DÖRRFODER

df1 vit, profilerad 2,5 x 10 cm
df12 vit, enkel profil, 2 x 10 cm
df32 vit, enkel profil, 2 x 7,5 cm
df42 vit, hålkälsprofilerad, 2 x 10 cm

FÖNSTER

f1 tvålufts kopplade utåtgående fönster med två spröjs och valsat glas, bågmått b 58 h 167 cm
f2 som f1 fast handblåst
f3 tvålufts kopplade utåtgående fönster med två spröjs och strukturglas, bågmått b 58 h 167 cm

f4 tvåluftskopplade utåtgående fönster med två spröjs och planglas, bågmått b 58 h 167 cm

f5 fast panoramafönster med isolerglas

f6 tvåluftskopplade utåtgående fönster med ett spröjs, bågmått b 58 h 98 cm

f7 tvåluftsfönster med separata inner- resp ytterbågar, bågmått b 46 h 43 cm

f8 tvåluftsfönster med separata inner- resp ytterbågar, bågmått b 46 h 32 cm

f9 tvåluftsfönster med separata inner- resp ytterbågar, bågmått b 46 h 63 cm, en spröjs

f22 tvåluftsfönster med ett spröjs, valsat samt munblåst glas, spanjolett, bågmått b 59 h 108 cm

f32 kopplat tvåluftsfönster med ett spröjs, valsat glas, bågmått b 49 h 75 cm

FÖNSTERFODER

ff1 vit, profilerad 2,5 x 7 cm

FÄRGTRAPPOR

ft1 på blad D6: utifrån och in ljust grå lackfärg - ljust beige - beige NCS 2005-Y30R (rå umbra)

ft2 på foderkloss till D6: som ft1

ft3 på gl1 intill foderklossen: utifrån och in ljust grå lackfärg - ljust beige - svart

Ingenjörsbostad för två familjer

Tulkavägen 73

Ingenjörsbostaden på Tulkavägen 73 uppfördes omkring 1923 efter ritningar av Gustaf Linden. Byggnaden, som är granne med disponentvillan, är ett av de större bostadshusen på bruket. Den inrymmer bostäder för två familjer, är delad på hälften och har två spegelvända lägenheter i två plan. Byggnaden är uppförd i tegel med en utvändig slätputs i ljusgul avfärgning. Detaljer, som lister, fönster och dörrömfattningar, är avfärgade i vitt. Längsidan åt väster består av en våning samt sex takkupor längs hela takfallet medan längsidan i sydväst, åt trädgården, har två hela fönsterrader.

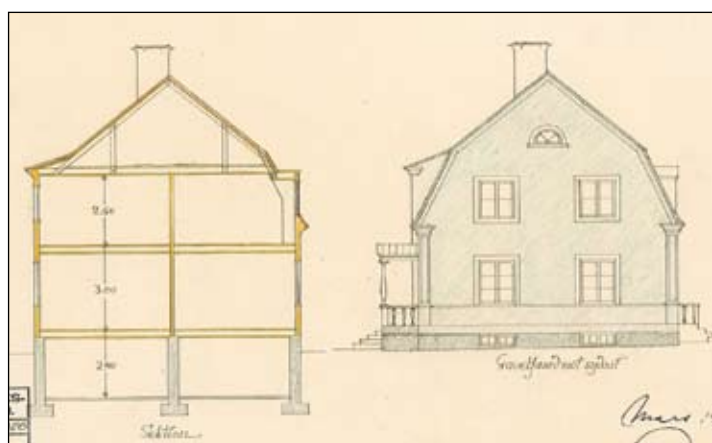
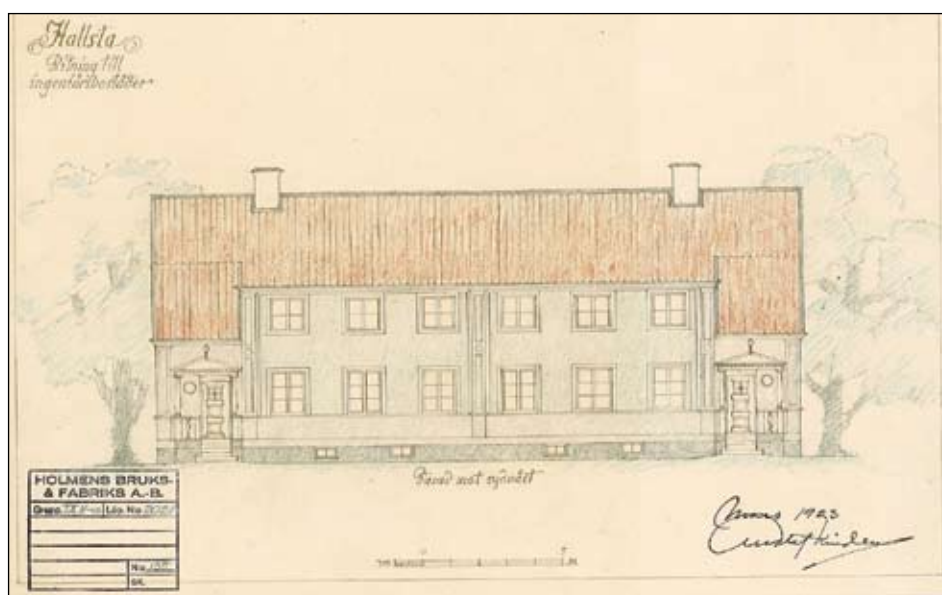

Fig 2:15.
Fasad mot sydväst
(ovan).

Sektion samt fasad
mot sydöst (t.v.).
Gustaf Linden
1923.

På nybyggnadsritningen från år 1923 kan man se att planlösningen ursprungligen bestod av en köksentré åt väster med garderob och skafferi i köket. Längs den östra fasaden fanns vidare en serveringsgång samt matsalen. I anslutning till köket fanns jungfrukammaren. Åt trädgården fanns en veranda med vindfång och kapprum. Mellan köket och den västra entrén fanns jungfrukammaren. Vidare åt väster låg vardagsrummet som hade öppen spis samt en hall med trappa upp till övervåningen. På övre våningen mynnade trappan i en övre hall med dörr in till separat WC samt ett badrum med badkar. Från den övre hallen fanns dörr in till ett vindsrum samt en ganska stor barnkammare med alkov åt öster. Sängkammaren, som hade kakelugn, låg vid gaveln i anslutning till barnkammaren. I källaren fanns för varje familj en tvättstuga, vedkällare, matkällare, verkstad samt förråd för rotfrukter.

1950 upprättades ombyggnadshandlingar, bestående av markeringar på nybyggnadsritningarna från 1923 kompletterat med en ombyggnadsritning av den norra lägenhetens bottenvåning. På ombyggnadsritningen finns kommentarer till åtgärder som ska utföras på bottenrespektive övervåning.

På bottenvåningen revs skiljeväggen mellan köket och jungfrukammaren, och den senare fick funktion som matrum. Det gamla vindfånget revs och förstukvisten byggdes om till en inklädd veranda. Ett mindre WC inreddes i en avbalkning av hallen. Öppningen mellan matsalen och vardagsrummet förstörades och den gamla dörren ersattes av en skjutdörr. På övervåningen revs toaletten och garderoben så att en stor hall skapades där trappan från bottenvåningen löper upp. Barnkammarens alkov sattes igen med en vägg. Ytskikten förnyades, bland annat genom en fullständig ommålning och inläggning av korkmattor och lamellgolv.

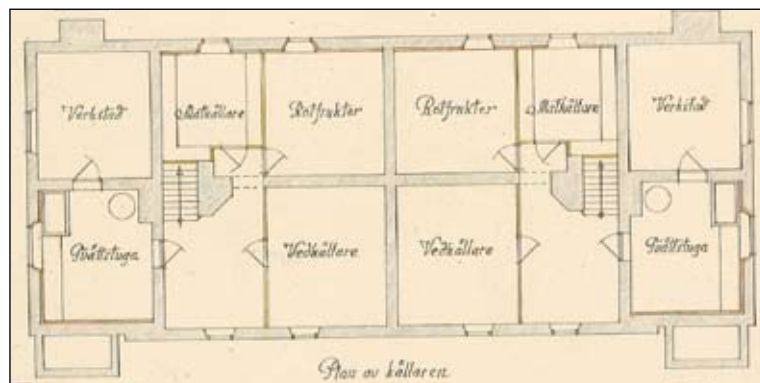
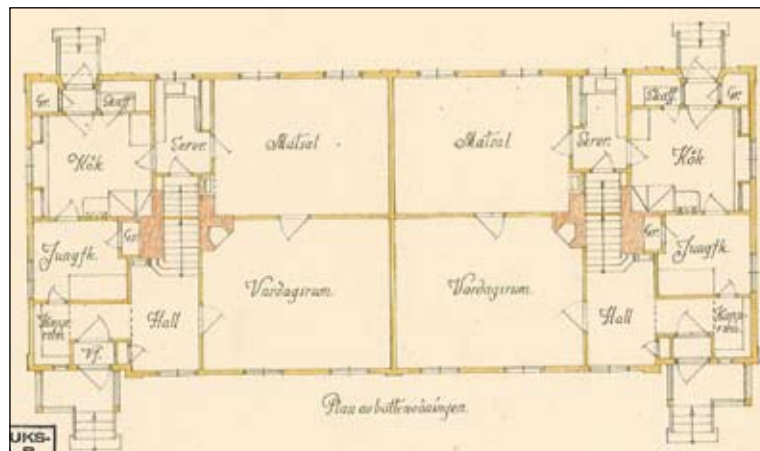
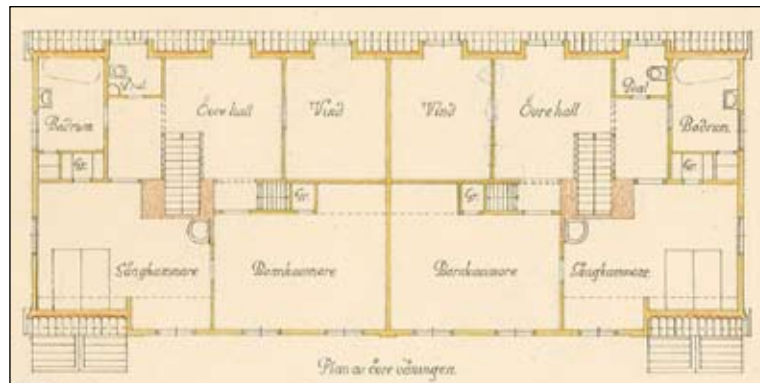

Fig 2:16. Plan av övervåning, bottenvåning samt källare. Gustaf Linden 1923.

På ombyggnadsritningarna är det ursprungliga vindsutrymmet på övervåningen markerat som ”rum”. Troligen inreddes utrymmet redan innan 1950.

Sedan 1950 har öppningen mellan kök och matrum förstorats ytterligare. Ovanpå den inglasade verandan har en balkong byggts - möjligen gjordes detta redan 1950, men inga noteringar om detta finns på ombyggnadsritningarna. I sängkammaren har pardörrar till balkongen satts in, i stället för det ursprungliga fönstret.

Många av dörrarna är kvar sedan byggnadstiden, liksom golvlister, dörrfoder och fönster. Vissa fönster är dock utbytta och har inte samma profilerade spröjs som originalfönstren. Exteriört är byggnaden tämligen oförändrad sedan uppförandet, med undantag för de stora inglasade verandorna åt sydväst och de omgjorda entréerna åt nordost.

Fig 2:17. Fasaden mot trädgården. Bildnr ldn20070559.

Trädgården på baksidan är tämligen långsträckt. Eftersom byggnaden har använts av två olika familjer har de satt olika karaktär på sina respektive delar. Runt huset går en grusad gång och nära de inglasade verandorna finns var sin flaggstång. En centrerad gång med trappa leder ned från den uppbyggda terrassen med stenmur. Gången fortsätter ned mot den grusväg som löper på tomtens västra del. Gången är kantad av parställda syrenträd och rosenhagtornsträd. Trädgårdens norra sida är avgränsad av en oxelhäck. Området nedanför vägen har mer karaktär av odling med land och vinbärsbuskar samt äppel- och päronträd. Trädgården har nog vid tillkomsten varit väldigt vacker och strikt symmetriskt. Det finns spår av rosor, phlox, lupiner och kärleksört.

Fig 2:18. Matsal och vardagsrum (104). Bildnr ldng20070541

Fig 2:19. Den inbyggda och förstörade verandan (107). Bildnr ldng20070544.

Fig 2:20 Köket (101). Bildnr ldng20070547.

Fig 2:21. Den övre hallen (201). Bildnr ldng20070550.

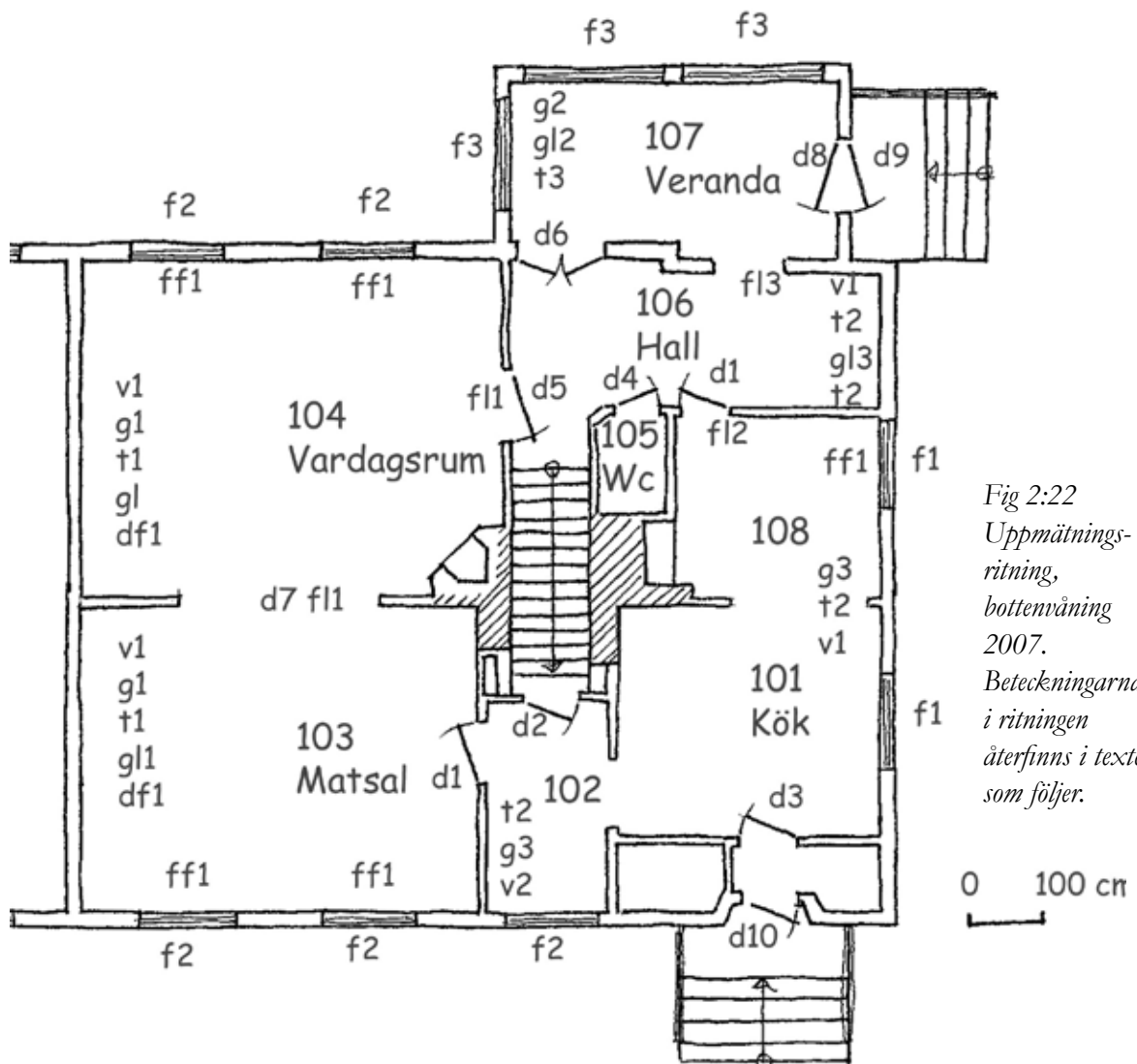

Fig 2:22
Uppmätning-
ritning,
bottenvåning
2007.
Beteckningarna
i ritningen
återfinns i texten
som följer.

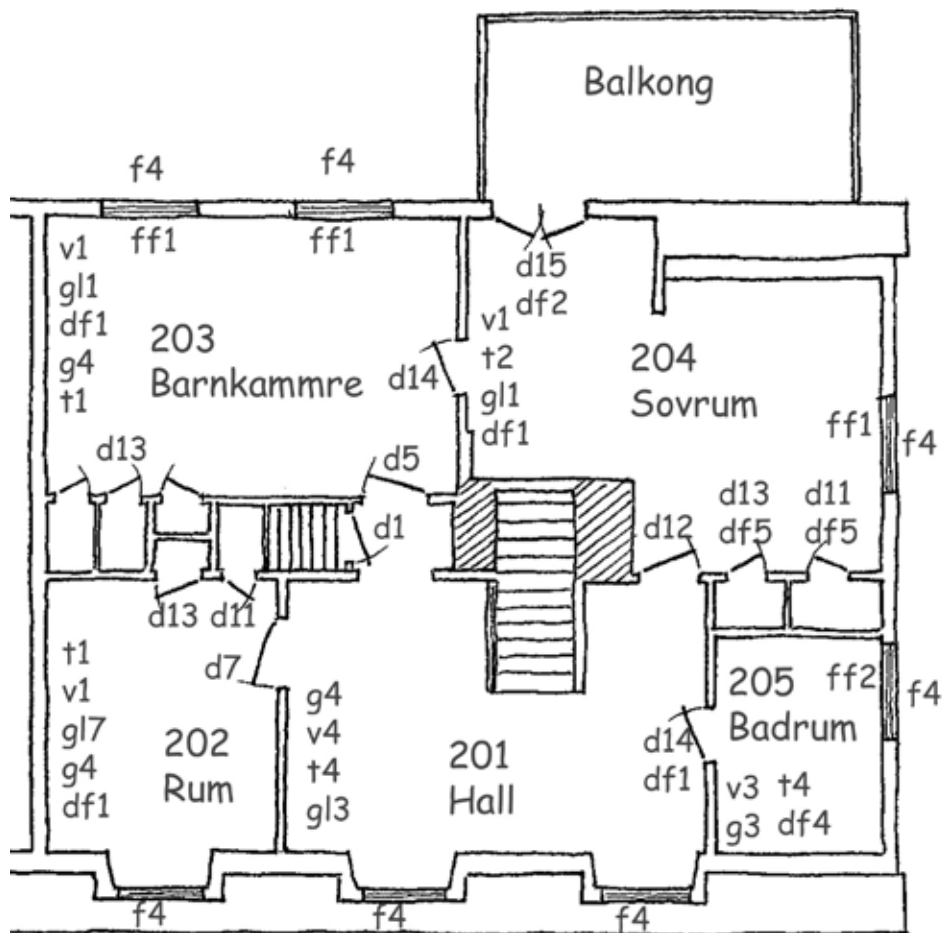

Fig 2:23. Uppmättningsritning, övervåning 2007.
Beteckningarna i ritningen återfinns i texten som följer.

Byggnadsdelar

GOLV

- g1 parkett fiskben med fris (30 cm) stavar 38 x 8 cm
- g2 linoleum
- g3 plastmatta
- g4 parkett med flätat mönster stavar 15x5 cm

GOLVLISTER

- gl1 profilerad 12 cm hög (troligen original)
- gl2 slät 6,5 cm hög
- gl3 slät 10 cm hög
- gl4 slät 8,5 cm hög
- gl5 profilerad 12,5 cm hög

VÄGGAR

- v1 tapet
- v2 målad trätex
- v3 våtrumstapet
- v4 textiltapet

TAK

- t1 papptak
- t2 målad trätex
- t3 gjutet målat
- t4 målat gipstak

DÖRRAR

- d1 tre speglar 72 x 200 cm (troligen original)
- d2 tre speglar 82 x 200 cm (troligen original)
- d3 slät skivdörr 82 x 200 cm
- d4 tre speglar 58 x 200 cm (troligen original)
- d5 tre speglar 92 x 200 cm (troligen original)
- d6 pardörr med fyra glasrutor i varje samt en spegel i varje dörrblad 63 x 230 cm
- d7 slät skjutdörr i par, blad 140 cm brett
- d8 ytterdörr med 3 glasrutor 95 x 200 cm inåtgående
- d9 ytterdörr 1 glasruta 95 x 200 cm utåtgående
- d10 ytterdörr blåmålad rombställad panel 80 x 200 cm
- d11 tre speglar 57 x 200 cm (troligen original)
- d12 tre speglar 91 x 200 cm (troligen original)
- d13 enkel garderobsdörr
- d14 tre speglar 71 x 200 (troligen original)
- d15 pardörr med två glasrutor och en spegel i varje dörrblad, 63 x 200 cm inåtgående ytterdörr

DÖRRFODER

- df1 profilerad 10 cm bred
- df2 slät 5,5 cm bred
- df3 slät 8,5 cm bred
- df4 slät 5 cm
- df5 slät 6,5 cm

FÖNSTERFODER

- ff1 = df1
- ff2 = df2

FÖNSTER

- f1 luft med tre rutor och profilerad spröjs 63 x 153 cm (troligen original)
- f2 luft med tre rutor och utan profilerad spröjs 63 x 153 cm
- f3 panoramafönster 170 x 140 cm
- f4 luft med två rutor profilerad spröjs 58 x 113 cm (troligen original)

Ingenjörsbostad för en familj

Tulkavägen 69

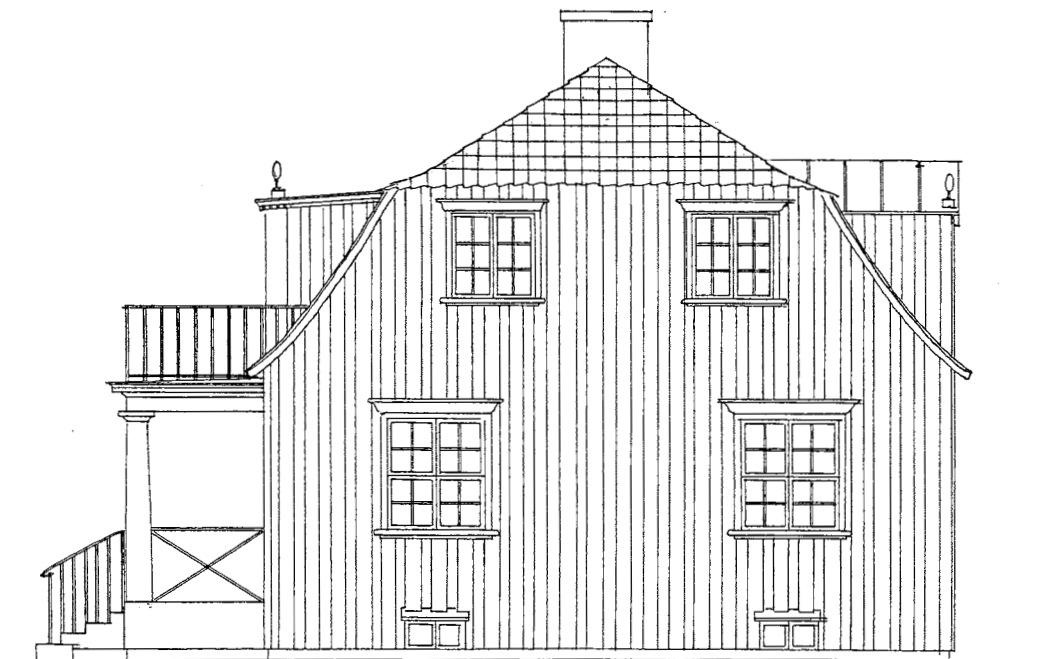

Fig 2:24. Fasad mot söder. Ritning Folke Bensow 1916.

Tulkavägen 69 byggdes som en enfamiljs ingenjörsbostad 1918.¹ Byggnaden uppfördes till sina huvuddrag i enlighet med ritningar upprättade av Folke Bensow 1916.² De ursprungliga ritningarna av Bensow visar en närmast kvadratisk byggnad med träfasad och med en murstock centralt placerad i taknocken. Den byggnad som kom till utförande är snarlik de ursprungliga ritningarna till sin arkitektoniska form, men har en stomme av sten, är putsad och har skorstenen placerad vid sidan om taknocken. På Tulkavägen 67 fanns ett nu rivet hus som av äldre ritningar att döma uppfördes i enlighet med huset på Tulkavägen 69. Sektioner och planritningar daterade 1917, som markerats med ”Tulkavägen 67”, är med all sannolik tillämpbara för Tulkavägen 69.

Av ritningarna (se fig 2:25-27) att döma hade byggnaden ursprungligen inte centralvärme - i källaren fanns vedbod och matkällare men inget pannrum. Ingången till bottenvåningen nåddes via en öppen veranda. På bottenvåningen fanns kök, matrum och vardagsrum samt tambur och serveringsrum. I köket fanns en vedspis, vask och en sovalkov. Matrummet och vardagsrummet hade kakelugnar.

1 Bratt, Kjellman 1977: Bebyggelseinventering

2 Hallsta pappersbruk: Fastighetskontorets ritningsarkiv

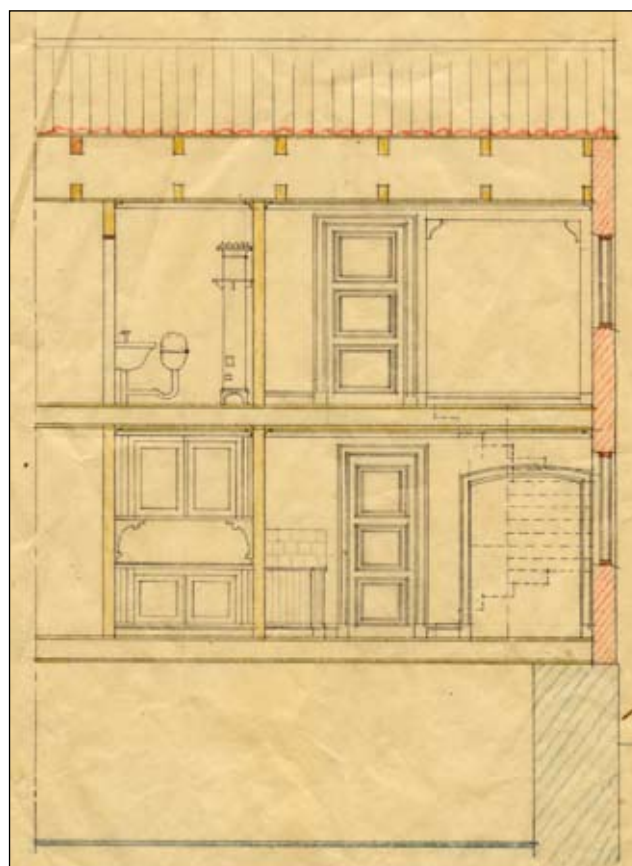
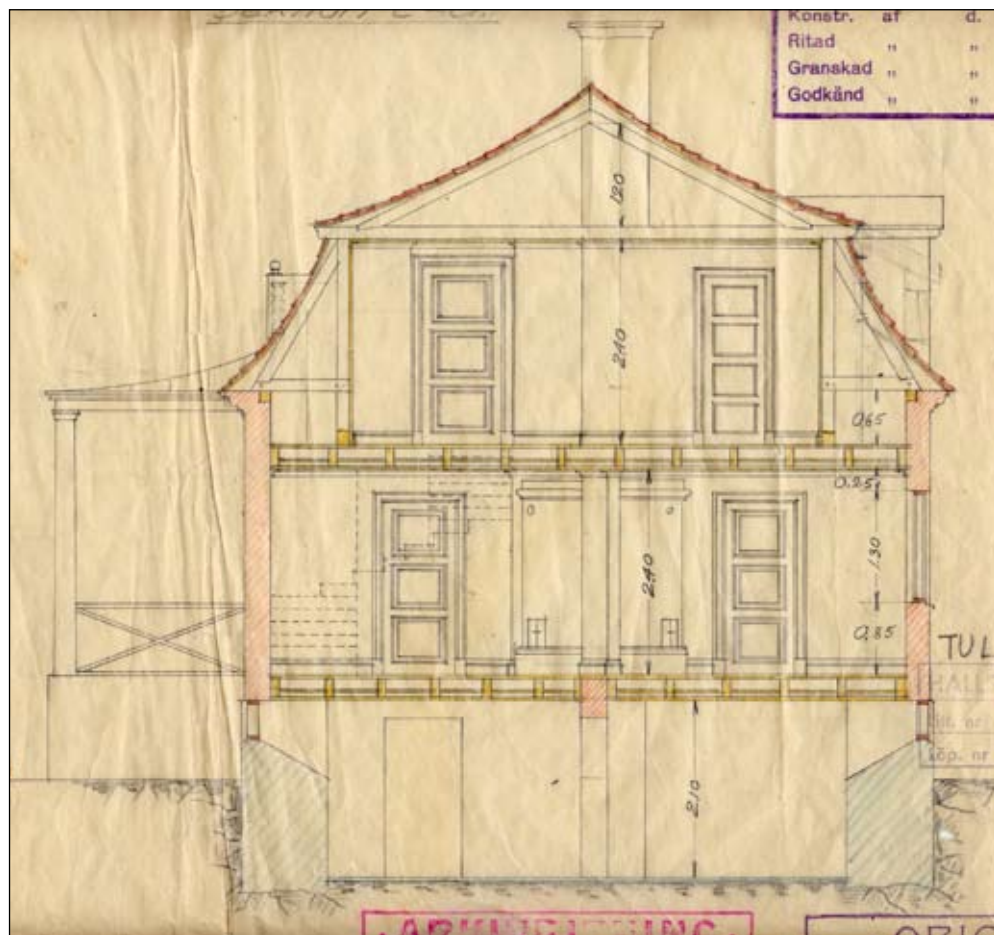

Fig 2:25. Sektioner.
Ritningar signerade
O.L.N 1917.

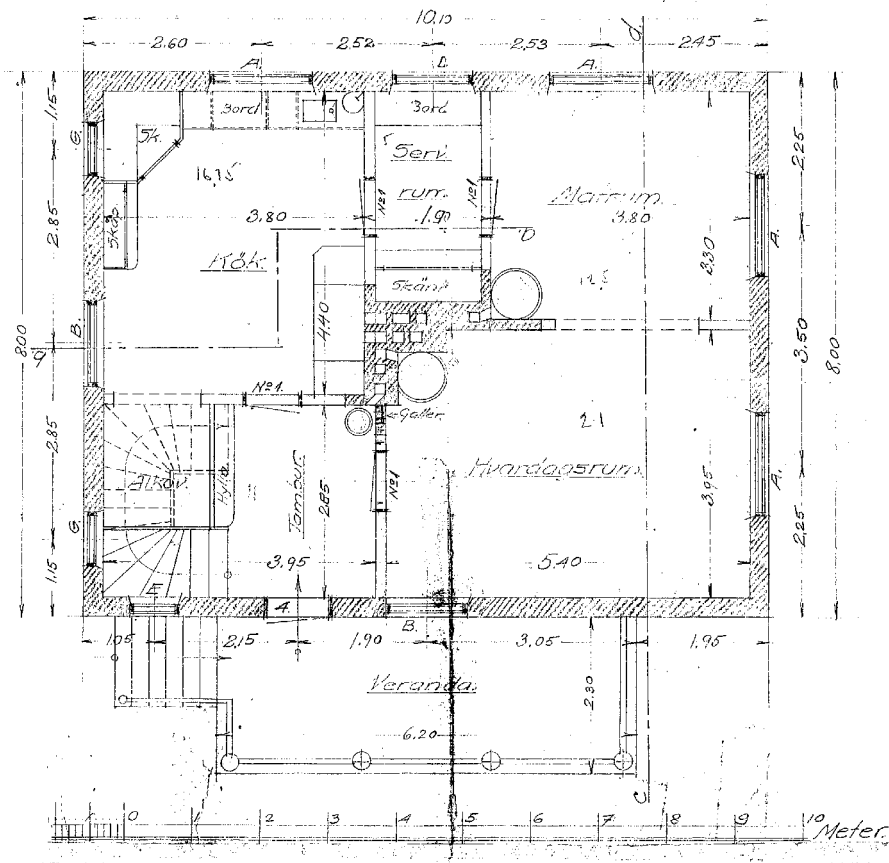

Fig 2:26. Planer. Bottenvåningen. Ritningar signerade O.L-N 1917

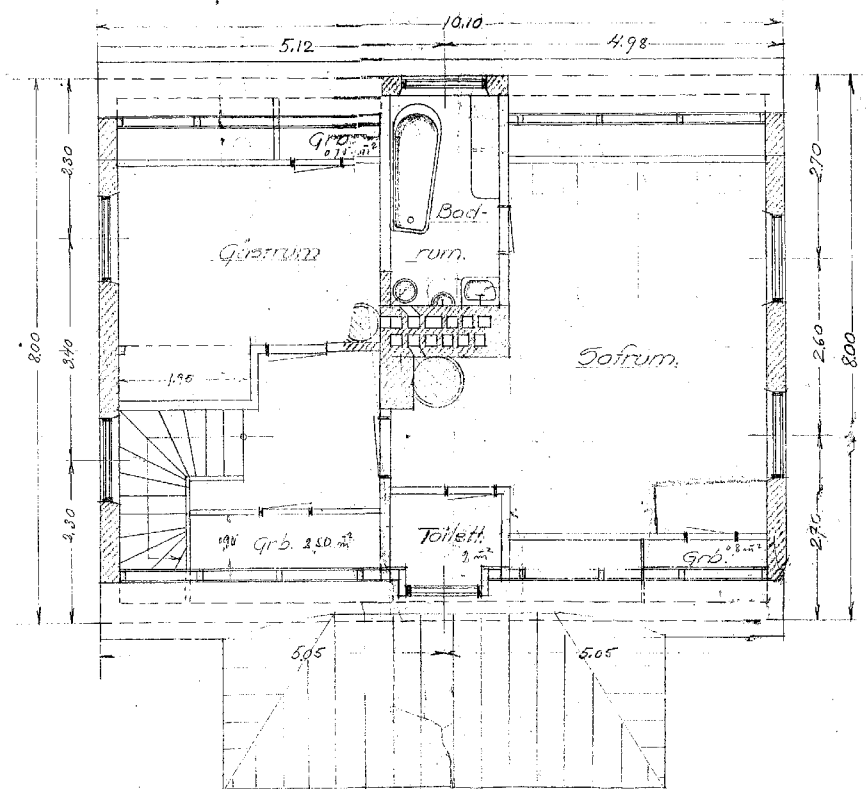

Fig 2:27. Planer. Övre våningen. Ritningar signerade O.L-N 1917

I tamburen fanns en trappa till övervåningen, där det fanns gästrum, sovrums, badrum och toalett. Badrummet värmdes med en kamin. Boytan blev ungefär 120 kvm. Sällskapsytorna är ganska stora, men eftersom ett av övervåningens rum har avdelats för gäster fanns det bara ett sovrums för ingenjören och hans familj. Jungfrun hade ingen separat kammare utan fick sova i en köksalkov. Standarden tycks jämförbar med de två ingenjörsbostäder som uppfördes på Strandvägen 1914 efter ritningar av John Åkerlund 1913.

Redan 1929 upprättades förslag till om- och tillbyggnader av Tulkavägen 69. Förslaget, som signerades med "J.W.d" (fig. 2:28), visade bland annat en kraftig förlängning av huskroppen, ytterligare en murstock och nya, lunettformade takkupor. Om- och tillbyggnaderna genomfördes inte vid denna tidpunkt, men 1945 till 1947 utarbetades ett nytt förslag till om- och tillbyggnad som genomfördes 1947. Ritningarna är signerade Stig Dranger (fig. 2:29). Byggnaden förlängdes med ungefär 5 1/2 m. Fasad, takfall, fönster och takkupor i den nybyggda delen utformades likadant som i den gamla, med en hög ambitionsnivå vad gäller upplevelsen av den om- och tillbyggda byggnaden som en helhet med historiska rötter - utvändigt är tillbyggnadsetappen mycket svår att urskilja, men den avslöjar sig genom tillbyggnadens grundmurar av betong. Den öppna verandan byggdes in, och bredvid verandan, i den nya byggnadskroppen, utfördes ett burspråk till matsalen. Interiört förändrades byggnaden kraftigt. I källarens vedbod inrättades ett pannrum när man gick över till centralvärme - detta hade möjligen skett redan tidigare. I tillbyggnadens källarutrymmen fanns ett snickeri- och cykelrum samt en fruktkällare. Den nya byggnadskroppen försågs med en entrédörr på den norra gaveln.

1958 gjordes uppmättningsritningar, som visar planlösningarna efter om- och tillbyggnaderna 1947. Dörren på norra gaveln ledde via en mindre hall in till en

Fig 2:28 . Förslag till ombyggnad signerade J.W.d 1929.

Fig 2:29. Förslag till ombyggnad signerat Stig Dranger 1946. Förslaget bearbetades ytterligare innan det kom till utförande.

jungfrukammare och ett serveringsrum, där serveringsrummet hade samband dels med en matsal med burspråk och dels med köket. Köket låg på ursprunglig plats. Det gamla matrummet och vardagsrummet hade slagits ihop till ett stort vardagsrum, och kakelugnarna hade ersatts av en öppen spis. Huvudentrén nåddes via den inbyggda verandan. På övervåningen fanns en stor hall med öppen spis, tre sovrum och ett badrum.

Genom om- och tillbyggnaderna 1947 graderades byggnaden upp i socialt hänseende. Utrymmena för tjänstefolk, representation och den egna familjen ökades markant.

Någon gång efter 1977 ändrades byggnadens interiör ytterligare en gång, när den omvandlades till en tvålägenhetsbostad. De nya planlösningarna utfördes så att en lägenhet rymdes i bottenvåningen och en i övervåningen (uppmätning har endast skett av övervåningen.)

Entrén till övervåningens lägenhet sker idag genom den forna köksingången på byggnadens norra gavel, varifrån en trappa i byggnadens nordöstra hörn leder upp till övervåningen. De två sovrummen i tillbyggnaden från 1947 har byggts om till hall, badrum och kök. I den äldre byggnadskroppen är hallen med öppen spis från 1947 bevarad, medan det stora sovrummet vid den södra gaveln har avbalkats till två mindre rum.

Fig 2:30. Fasad mot öster. Bildnr ldng20070531.

Fig 2:31. Fasad mot väster. Bildnr ldng20070534.

Fig 2:32. Fasad mot söder. Bildnr ldng20070533.

Fig 2:33. Fasad mot norr. Bildnr ldng20070535.

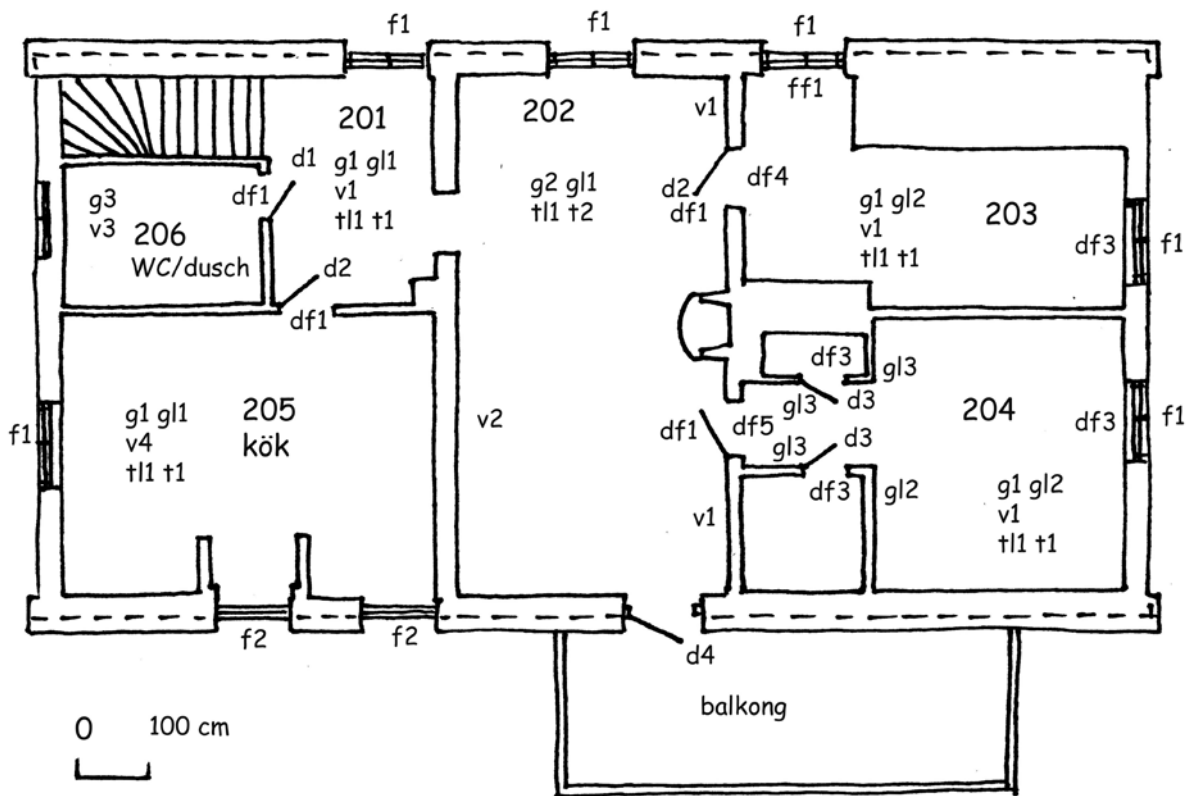

Fig 2:34. Uppmättningsritning, övervåning 2007. Beteckningarna i ritningen återfinns i texten som följer.

Byggnadsdelar

GOLV

- g1 beige melerad plastmatta
- g2 parkettmönstrad plastmatta
- g3 ljusblå våtrumsmatta

GOLVLISTER

- gl1 slät, vit h 9,5 b 1,5 cm
- gl2 profilerad platt - karnis - pärlstav vit h 11 b 2,0 cm
- gl3 profilerad platt - hålkäl - kvartsstav vit h 11 b 2,2 cm. Ursprunglig.

VÄGG

- v1 tapet på skiva
- v2 tapet på mur
- v3 vårumstapet
- v4 vit rollad skiva

TAKLISTER

t1 hålkäl vit b 6,5 h 6,5 cm

TAK

t1 vit skiva

t2 vit spännpapp

DÖRRAR

d1 vit skivdörr b 62 h 190 cm

d2 vit skivdörr b 82 h 201 cm

d3 vit skivtäckt ramdörr b 66 h 190 cm

d4 balkongdörr med bågformad, glasad överdel b 96 h 200 cm

DÖRRFODER

df1 slät, vit 7 x 1 cm

df2 slät, vit 9,5 x 1 cm

df3 profilerad pärlstav - vulst med kloss, vit, 10 x 2,2 cm. Ursprunglig

df4 profilerad platt - karnis - pärlstav, vit, 9 x 2 cm

df5 profilerad platt - pärlstav - vulst med överhäng - hålkäl 10 x 2,5 cm. Ursprunglig

FÖNSTER

f1 tvålufts kopplat utåtgående fönster med ospröjsad innerbåge och 2 x 3 spröjs/båge i ytterbåge. Valsat glas. Bågmått b 55 h 112 cm

f2 enlufts kopplat ospröjsat fönster med bågformat överstycke och valsat glas.

FÖNSTERFODER

ff1 = df4

Tjänstemannavilla för en familj

Tulkavägen 76

Tjänstemannavillan på Tulkavägen 76 är belägen norr om fabriken i ett område som beboddes av brukets högre tjänstemän. Den byggdes 1924 och tillhör slutet av den utbyggnadsperiod som inleddes med disponentbostaden 1919 och som följdes av ett flertal ingenjör- och tjänstemannavillor. Området präglas av väl tilltagna tomter med storskaliga hus och uthus. Trävillan finns endast representerad i ett exemplar och omges numera av tjänstemannavillor tillkomna 1951. Eftersom det inte finns originalritningar av byggnaden är det osäkert vem som gett upphov till dess utformning.

Villan är avsedd för en familj och utförd med bottenvåning, inredd vindsvåning och hel källare. Utvändigt har villan en lantlig prägel med tegelbelagt mansardtak, ljusgula fasader med locklistpanel, vita knutar och vita spröjsade träfönster med två eller tre luft, som genomgående är indelade i tre rutor. Undantaget vindsvåningens två kupor som har moderna fönster utan spröjs. Huvudentrén är vänd in mot gården och inramad av en öppen träveranda. Köksingången på gavelfasaden mot gatan nås med en enkel betongtrappa. Villans ursprungliga invändiga grundplan finns inte belagd, men kan delvis härledas genom de ombyggnadsritningar som finns bevarade från 1955, signerade Josefsson. Dagens interiör överensstämmer i stora drag med 1950-talets omgestaltning, som innebar en modernisering av planlösningen: från ett statusfyllt boende anpassat för familjeliv med inneboende tjänstefolk till folkhemmets mer familjära liv med matplats i köket och allrum på övervåningen.

Bottenvåningens huvudingång, centralt på gavelfasaden mot gården, leder in i en smal och mörk hall (101). Trappan till övervåningen finns direkt till höger och bortom denna öppnar sig en större kapphall (101) med ett inåtgående fönster med två lufter, en fönstertyp som troligtvis är husets ursprungliga. Direkt under trappan finns en liten toalett som tillkom 1955 och en källarnedgång med litet fönster. Från hallen är det fri siktlinje bort till den motstående gavelns köksingång. Den forna serveringsgången saknar numera dörrar och fungerar som länk till det på 1950-talet förstörade köket (104). Mellan kapprummet och köket ligger den ursprungliga jungfrukammaren (105) med ekparkett och ursprungliga detaljer i foder och lister. Dörrens skivtäckning, sannolikt tillkommen 1955, döljer troligtvis en ursprunglig spegeldörr. Direkt till vänster i hallen finns en delvis glasad dörr som leder till husets representativa delar, två rum i fil som förenas genom en dubbel skjutdörr och samma slags ekparkett. I rummet närmast hallen (102) finns en senare tillkommen öppen spis. Formspråket i denna förekommer i likartat utförande i flera av brukets tjänstemannavillor. De båda rummen har symmetriskt placerade ljusinsläpp, två större fönster i söder med tre luft och ett i respektive gavelparti. Rummet mot gatan (103) ansluter till köket genom en spegeldörr, vars utformning

Fig 2:35. Norra fasaden. Bildnr ldn20070586.

Fig 2:36. Södra fasaden. Bildnr ldn20070584.

med tre speglar är återkommande i hela huset. Skivtäckning förekommer på flera dörrar, då främst i de rum som omgestaltades på 1950-talet.

Kökets nuvarande utformning härrör från 1955. Med matplatsen mot gatan följde upptagandet av det anslutande fönstret. Samtidigt avlägsnades ett mindre fönster i den norra fasaden. Köksinredningens u-formade planering innebar att det befintliga fönstret hängdes om till utåtgående och passagen till jungfrukammaren sattes igen.

Fig 2:37. Från rum 102 och in i rum 103. Bildnr ldn20070587.

Fig 2:38. Rum 201 mot trappan. Bildnr ldn20070600.

På övervåningen möts man av en långsträckt öppen hall med ekparkett (201). Direkt till vänster finns en dubbel balkongdörr som leder ut till en altan ovan verandans tak. Både altan och dörröppning tillkom 1955. I villans stora sovrum (202) finns ett litet tvättrum som ansluter till den förrådsinredda kattvinden. Fönstret mot gården är inåtgående med två lufter.

Övervåningens övriga rum nås via en mindre hall som ligger i den öppna hallens botre ände. Här finns ett badrum (206) från 1955, som gjordes något mindre än planerat. På respektive sida om vindstrappan finns mindre sovrum med fönster mot gatan. I det norra (205) utnyttjas utrymmet under vindstrappan för wc från 1955 samt en garderob. Toalettdelen utgjorde tidigare garderob i det angränsande sovrummet (204). Enligt ombyggnadsritningen hade samma sovrum (204) en balkong som avlägsnades 1955. Trots detta har rummet

ett äldre fönster. Eventuellt kan fönstret vara hämtat från den samtidigt anlagda altanöppningen mot gården, ett läge som sannolikt borde ha haft ett fönster från början. Mitt över den lilla hallen finns slutligen övervåningens minsta rum (203), med liten kupa som kan vara äldre än 1955. Rummet inreddes som arbetsrum 1955. Övervåningens rum har brädgolv under plastmattorna.

Källaren nås både invändigt från bottenvåningens öppna hall och utvändigt genom en dörr norr om verandan. Den invändiga nedgången härrör sannolikt från ombyggnaden 1955. Planritningen från 1950-talet överensstämmer med dagens. Samtliga rum är förenade och gör det möjligt att gå runt. Rumsbeteckningar som hobbyrum och bordtennisrum visar prov på hur fritidsaktiviteter gjort sitt intåg i hemmet. Tvättstuga med torkrum är en ny bekvämlighet. Samtidigt finns fortfarande behovet av matkällare och svale kvar. Pannrummet inrymmer det nya värmesystemet.

Omgestaltningen 1955 innebar sammanfattningsvis ett större kök, nya badrum samt altan på verandan i öster som ersatte balkongen mot gatan och fabriken. Hallen omformades och förlorade i rymd genom tillägget av en toalett bredvid trappan. Sikten till köket blev fri genom att serveringsgångens dörrar avlägsnades. Med planändringarna ändrades även flera fönsteröppningar. Det nya fönstret i köket kan eventuellt ha ersatt en källarnedgång och det lilla igensatta fönstret kan ha fungerat som trappfönster, då det har sin motsvarighet i den befintliga källartrappen österut. Befintligt köksfönster norrut anpassades till den nya köksinredningen genom att hängas om till utåtgående. Vardagsrummets östra gavelfönster fick nya bågar av samma typ som i köket. Det är oklart varför, men omgivande foder av äldre profilerad form antyder att det sannolikt inte rör sig om en ny fönsterupptagning.

Andra våningens nya altandörr föregicks sannolikt av ett fönster. Eventuellt återanvändes det borttagna fönstret för att ersätta den avlägsnade balkongdörren mot gatan, då rummets fönster är inåtgående och av samma slag som husets äldsta. Bytet av balkongens läge från gatan till gården kan vara kopplad till en förändring av utomhusmiljön i anslutning till fabriken. Kupornas fönster är sekundära, men dessa har sannolikt blivit utbytta redan i ett tidigare skede. Vardagsrummets skjutdörrar med speglar fanns 1955. Sekundära foder och lister antyder att dörren är sekundär. Enligt ombyggnadsritningen var även vardagsrummets dörr mot hallen försedd med skjutdörr som istället ersattes av den nuvarande glasade dörren. Troligtvis var den ursprungliga öppningen mellan hall och vardagsrum bredare, förslagsvis utformad som en pardörr.

Exteriören har bytt färg sedan bebyggelseinventeringen 1977, då fasaderna var mörka och snickerier vita.

Byggnadsdelar

GOLV

- g1 Ekparkett, lackad, fiskben, stavar 31x5,5 cm
- g2 Plastmatta
- g3 Ekparkett, rutat, rektanglar/kvadrater, 30x20 cm, 20x20 cm, stavbredd 7cm
- g4 Linoleum
- g5 Brädgolv, lackat, 10-15 cm brädbredd

GOLVLIST - VITMÅLADE

- l1 Slät, rak överkant, löper under foder, 12x2 cm
- l2 Slät, rak överkant, 6,5x1 cm
- l3 Enkel profil, 13x2 cm
- l4 Rak, rund överkant, 17x1,5

FODER - VITMÅLADE

- ff1 Rundad profil, hålkäl, 7x2 cm,
- ff2 Slät, avsmalnande mot öppning, 5x1,5 cm

DÖRRFODER - VITMÅLADE

- df1 Rundad profil, hålkäl, med sockel, 7x2 cm
- df2 Slät, avsmalnande mot öppning, 5x1,5 cm
- df3 Slät med rundkant mot öppning, 5,5x1
- df4 Rundad profil, hålkäl, 8,5x2,5 cm
- df5 Slät, rak kant, 8x1,5 cm

VÄGG

- v1 Målad tapet
- v2 Målad glasfiberväv
- v3 Tapet modern
- v4 Plattor, gips
- v5 Omålad brädvägg
- v6 Målad masonite
- v7 Målade plattor, trä

TAK

- t1 Slät, vitmålade plattor
- t2 Vitmålad väv på plattor
- t3 Vitmålade plattor med längdskarvar, trä
- t4 Brädtak
- t5 Vitmålat spänntak, duk

TAKLIST

- t1 Hålkäl, vit 7 cm
- t2 Slät, rak, vit, ca 6 cm

FÖNSTER – samtliga vitmålade

- f1 Två luft, kopplat, inåtgående, mittpost, ytter och innerbåge med tre glas, träspröjs, överfalsad mittlist, 59 x 154 cm, valsat glas
- f2 Tre luft, kopplat, bågar och glas som f1
- f3 Två luft, kopplat, utåtgående, mittpost med rak profil, ytterbåge tre glas med träspröjs, innerbåge ett glas, 56 x 154 cm, planglas
- f4 Två luft, kopplat, utåtgående, tre glas med träspröjs, mittpost konisk profil, 154x 56, valsat glas
- f5 Tre luft, kopplat, inåtgående, överfalsade, 60 x 114 cm, planglas,
- f6 Kupa, 2-luft, kopplat, inåtgående, 1 glas, överfalsade, 50 x 83 cm, valsat glas
- f7 En luft, kopplat, inåtgående, 51 x 42 cm, planglas

DÖRRAR – samtliga vitmålade, cylindriska metallhandtag med svart plast (sv)

- d1 Skjutdörr, 1 pardörr, öppning 98 x 118 cm, 3 speglar,
- d2 3 speglar, 89 x 198 cm, (sv)
- d3 Glasöverdel, med slipad vertikal rand, spegel nere, 89 x 198 cm, (sv)
- d4 Slät, skivtäckt spegeldörr, 72 x 196 cm, (sv)
- d5 Glasöverdel, med slipad vertikal rand, slät skivtäckt spegel nedtill, 72x 196, (sv)
- d6 Slät, skivtäckt spegeldörr, 68 x 198 cm, (sv)
- d7 Glasöverdel, skivtäckt spegel nedtill, 92 x 196 cm, överljus med två snedställda spröjsar, (sv)
- d8 Slät, skivtäckt spegeldörr, 60 x 196cm,(sv)
- d9 3 speglar, 60 x 198 cm, (sv)
- d10 Balkong, pardörr, kopplad, inåtgående, glasad överdel, ytterbåge tre glas med träspröjs, innerbåge 1 glas, planglas, spegel nedtill, 60 x 215 cm, samtida med f3
- d11 Slät vindsdörr
- d12 Slät vitmålad gabon, 68 x 198cm
- d13 Slät, skivtäckt spegeldörr, 79 x 196 cm, (sv)
- d14 Som d3, men med klarglas i överdel, (sv)
- d15 Ytterdörr, bred som d7, ruta med spröjs uppe, två speglar, profilerad i mitten
- d16 Slät, 81x198 cm

FÄRGTRAPPOR

- ft1 Bottenvåning, rum med öppen spis, fönsterfoder i treluftsfönster: trä, grå (4010-Y10R obränd umbra), gulvit oljefärg, vit lackfärg
- ft2 Samma rum som ft1, golvlister: trä, beige, vit
- ft3 Samma rum som ft1, skjutdörr: trä, ljusgrå (1005- 690Y grön umbra), grå (3005-680Y grön umbra), beige oljefärg, vit lackfärg

Standardstugor

Under 1921 uppfördes tre tjänstemannavillor för en familj på Tulkavägen 62 - 66. Tulkavägen 64 och 66 uppfördes efter AB Industriebostäders typritningar till "Standardstuga typ II B,"Högbo" och Tulkavägen 62 efter "Standardstuga I A Solbo". Ritningarna upprättades av Gottfrid Bergquist, granskades av Manne Jönsson och godkändes av John Åkerlund och ytterligare en person.

Standardstugorna från AB Industriebostäder var ett svar på den kristid man ansåg att man befann sig vid tiden efter första världskri-

gets slut. Priset på byggnadsmaterialen steg kraftigt och arbetarnas löner sköt i höjden, samtidigt som det var en brist på bostäder. Genom en långt driven standardisering skulle man kunna få ner byggnadskostnaderna till en rimlig nivå, menade man. Standardiseringen innebar bland annat att virkesdimensioner inte gjordes grövre än nödvändigt och att t.ex. snickerier som dörrblad och fönster gjordes i ett enhetligt utförande. På A.-B. Industriebostäder utvecklade man genom kapten Hans O Eliott ett patenterat system för förtillverkade standardhus. Eliott, som själv var utbildad arkitekt och väg- och vattenbyggnadsingenjör, samarbetade med arkitekterna Carl Åkerbladh och John Åkerlund vid utformandet av husen.¹ A.-B. Industriebostäders verksamhet skedde på initiativ av Sveriges industriförbund, och den syftade huvudsakligen till att "verka för uppförande av goda bostadshus med lämplig inredning, närmast för industrins behov av arbetarebostäder".² Husen tillverkades av AB Träkol i Vansbro, som sökte manufakturförlagslån. Kommerskollegium understödde lånet, eftersom man menade att aktiebolaget Träkol "företrädde ett företag, vars framgång torde få stor betydelse vid bekämpandet av den rådande bostadsnöden".³

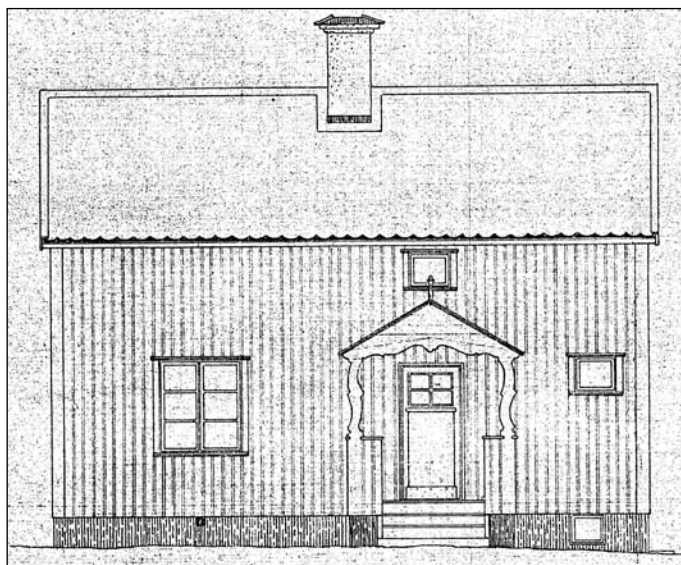

Fig 3:1. Fasad, standardstuga Högbo typ IIB

1 Byggmästaren 1922 s 195

2 Byggnadsvärlden 1920 n:o 26 s 438

3 Byggnadsvärlden 1920 n:o 26 s 438

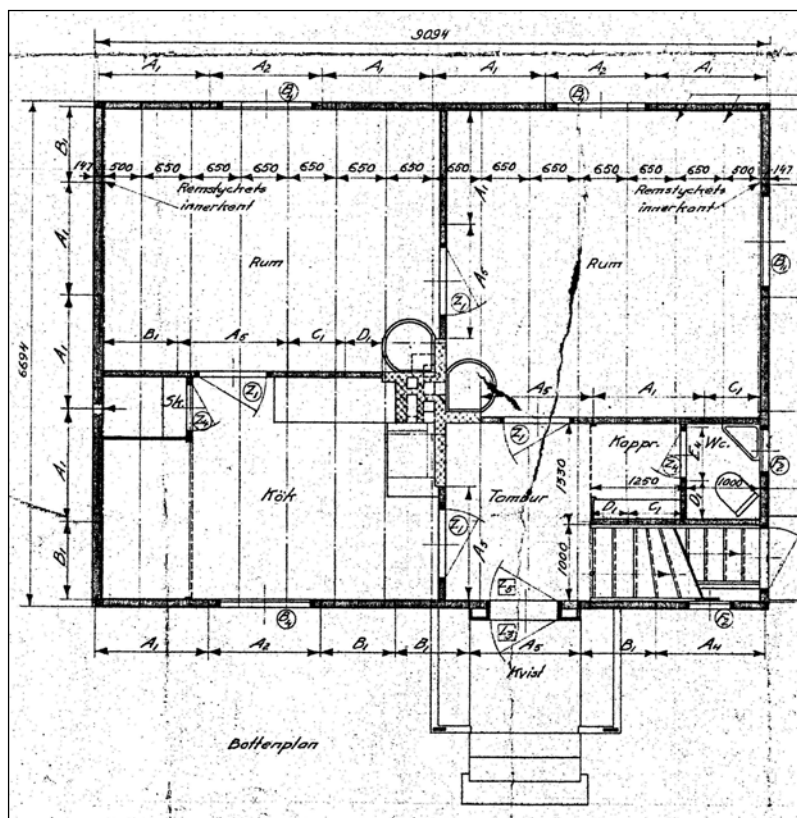
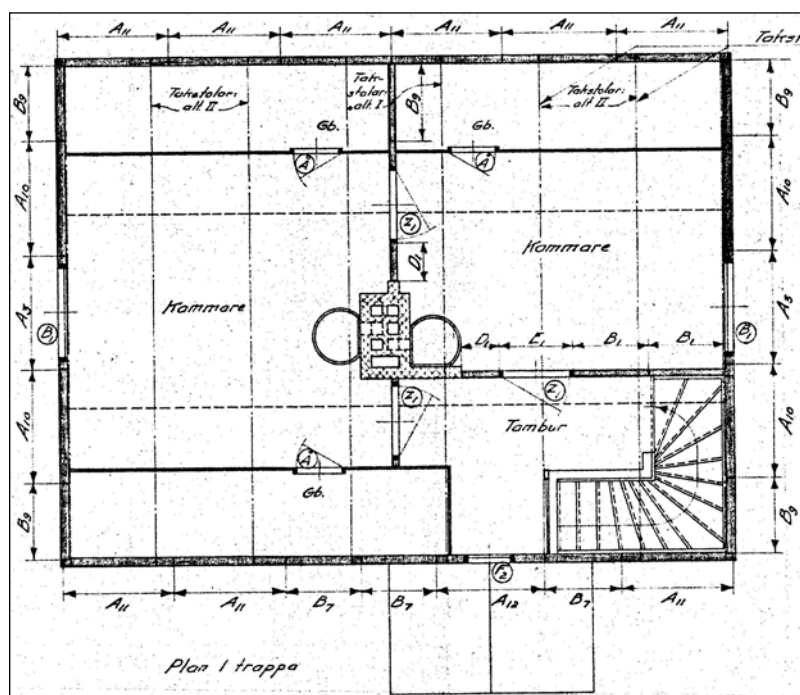

Fig 3:2.
Planer,
standard-
stuga
Högbo
typ IIB

I en produktkatalog från AB Träkol från 1922 redogör man för det patentskyddade IBO-systemet och presenterar ett antal standarstugor.⁴ Både Högbo och Solbo finns med i katalogen. I förordet säljer man in de prefabricerade stugorna,

4 Monteringsfärdiga bostadshus från A.-B. Träkols fabriker, Vansbro, katalog n:o 10, 1922

bland annat säger man att byggtiden reduceras till hälften och att kostnaden blir 20 – 30 % lägre än med ett hus uppfört på konventionellt sätt. Beskrivningen av Solbo lyder: ” Stuga typ Solbo innehålla rum och bostadskök samt möjlighet till två kammare å vind. I bostadsköket är spis med arbetsbänk, skafferi etc. samlat i en panelad kokvrå avskiljbar från det övriga rummet, vilket ordnats som tapetserat dagligrum. De hemtrevliga vindskamrarna hava snedtak. Lättast uppförbara och billigaste bostad för en familj.” För Högbo lyder beskrivningen: ” Hus typ Högbo om fyra rum och kök, därav två vindsrum, vilka genom de höjda sidoväggarna bliva rymliga, är en särdeles lämplig och trevlig enfamiljsbostad. Beakta den bekväma förstugan med rymligt kapprum och ljusst toilettrum, vidare sovplatsen i köket och den välbelysta rationellt ordnade arbetsplatsen vid spisen. Goda rums- och garderobsutrymmen känneteckna övervåningen”.

Ett hus i normal storlek uppfördes på ungefär 8 dagar, under förutsättning att grunden var färdigställd innan husbygget påbörjades. Syllarna levererades i rätta längder och mått från fabriken, liksom övriga grövre bjälkar. Väggarna levererades i sektioner som förtillverkade element eller ”luckor”, som monterades ihop på plats. Storleken på luckorna var optimerade så att de dels var så stora som möjligt och dels hanterbara, samtidigt som måtten avpassades för stomkompletteringar som fönster och dörrar. En stuga hade ungefär 40 väggluckor. Luckorna byggdes av ramar av 5x15 cm plank. De större luckorna försågs med snedsträvor. På den sida som skulle sitta inåt rummet monterades en förhydningspapp och på denna en spontad 1” panel på plankramen. Mot utsidan monterades först 1” panel och sedan asfaltsimpregnerad förhydningspapp. Mellanrummet i ramen fylldes med pressat hyvelspån, för dess goda värmeisolerande egenskaper och för att denna inte sjunker samman med tiden, som t.ex. sågspån gör. När huset var monterat sattes ytterpanelen på. Denna bestod av ohyvlade 1”7-bräder med $\frac{3}{4}$ ” $\frac{1}{4}$ lockläkt. Invändigt tapetsrades på spännpapp.

Trots att John Åkerlund hade medverkat vid framtagningen av standardstugorna uttryckte han 1923 en viss tveksamhet.⁵ Han skriver att ”kristiden har frammanat arbete på att genom standardisering av vissa byggnadsdetaljer och en fabriksmässig tillverkning av större delar i träbyggnaderna nå väsentlig kostnadssänkning”, men menar att detta inte lyckats eftersom bara vissa delar av stommen har blivit föremål för maskintillverkning. Istället, fortsätter han ”utföras byggnaderna lämpligast och billigast å varje ort av hantverkare på där vanligt sätt”.

5 Hemmets byggande. I: Hem och hushåll, årsbok 1923. Utgiven av föreningen för rationell hushållning och kooperativa förbundet.

Standardstuga typ Högbo

Tulkavägen 64

Som ett exempel på standardstugorna på Tulkavägen 62 - 66 har huset på Tulkavägen 64 dokumenterats. Detta är ett hus av typ Högbo. Byggnaden uppfördes spegelvänt i relation till ritningarna.

Husen försågs med en fullhöjds källarvåning under halva huskroppen, med källardörr på husets gavel. I källaren fanns ett stort utrymme för ved samt två mindre avbalkningar för rotfrukter respektive övrig mat. Matutrymmet frånluftsventilerades genom en trumma som anslöt till en av murstockens kanaler. Krypgrunden hade en ventil på vardera långsidan.

Framför långsidans ytterdörr fanns en mindre öppen förstukvist med sadeltak och frontbräder profilerade i "allmogestil". Invändigt mötte först en tambur, med kapprum och toalett till vänster. Toaletten var utrustad med wc-stol och ett triangulärt hörnhandfat. Till höger låg köket, med ventilerat skafferi och vedspis. Mot den bortre långsidan fanns två större rum med varsin kakelugn. En trappa i det främre vänstra hörnet, direkt innanför ytterdörren, ledde upp till övervåningen, där man från en övre tambur nådde två större kammare med kakelugn och med garderobsutrymmen i kattvinden.

Rumsdörrarna var genomgående av samma typ, ca 90 cm breda och 200 cm höga spegeldörrar med fyra speglar. Fönsterna på bottenvåningen var av tvåluftstyp med två spröjs i varje båge, och med bågmått på ca 50 x 140 cm. Övervåningens fönster, på husets gavlar, var också av tvåluftstyp men med en spröjs per båge och bågmått på ca 50 x 90 cm.

Redan 1925 upprättar J.W.d ett förslag till badrum på övervåningen, ett förslag som tycks ha kommit till utförande (fig. 3:3). Badrummet hade ingångar från respektive kammare, eller sovrum som de kallas i ändringsförslaget, och placeras mitt emellan de båda rummen som därmed krymper i storlek. I det södra rummet tycks en rektangulär kakelugn stå och i det norra en rund. Badrummet bestyckas med badkar, wc-stol och handfat. I taket tas ett fönster upp.

1943 upprättar J.W.d åter ritningar för förändringar, denna gång av genomgripande karaktär. Ritningarna kompletteras 1946 och 1947, men redan 1944 upprättar arkitekt Stig Dranger ritningar till en ny öppen spis för bottenvåningen som kommer till utförande. Ombyggnaderna sker enligt en anteckning på en av ritningarna 1947. Huset försågs med centralvärme, och i källaren placerades en koleldad panna och ett kolförråd. Framför ingången byggdes en inglasad veranda, och från denna togs ett hål upp i källarmuren för en gjuten betongtrappa ner till källaren. Från verandan leder i övrigt en dörr till tamburen och en annan, nyupptagen,

dörr direkt till köket. Köket fick ny inredning, vedspisen tas bort och de två borte rummen slogs samman till ett vardagsrum och ett matrum, med den tidigare nämnda öppna spisen i vardagsrummet. Samtliga kakelugnar revs. Den gamla toaletten på bottenvåningen finns inte längre kvar - möjligen togs den bort redan på 1920-talet i samband med att badrum/WC installerades på övervåningen. På övervåningen balkades de utrymmen där det tidigare stod kakelugnar av till garderober och ovanför bottenvåningens veranda byggdes en balkong, som nås via en nybyggd takkupa. Samtliga fönster i den ursprungliga

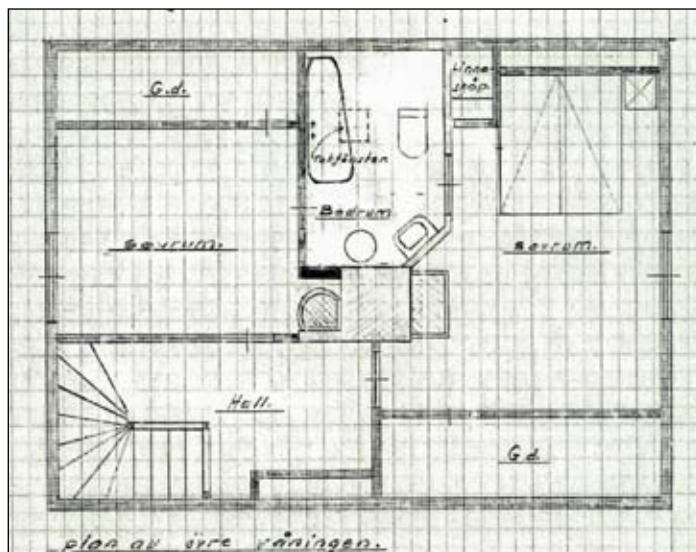

Fig 3:3. Ombyggnadsförslag 1925, signerat J.W.d

byggnadskroppen byttes ut till ospröjsade tvåluftsfönster. Sannolikt byttes hela fasadbeklädnaden ut - dagens panel är likadan över hela byggnaden med avseende på dimensioner, sågning och färglager. Fasaden målades i en grå ton med fönsteromfattningar i en något mörkare grå ton än resten av fasaden.¹

En odaterad uppmättningsritning upprättad någon gång efter 1947 visar en planlösning där det fortfarande är öppet mellan matrummet och vardagsrummet men där köksingången från verandan omvandlats till ett förråd eller liknande.

Fig 3:4. Ombyggnadsritningar 1947. Fasader mot väster och norr.

1 Färgtrappa med fullständiga färglager på panelen visar utifrån och in ljust gul NCS 0505-Y20R - grå 0505-R80B - gul 1015-Y20R samt innerst grå 1510-G80Y. En fönsteromfattning på bottenvåningen visar utifrån och in vit - grå 3005-G80Y.

Fig 3:5. Fasad mot väster. Bildnr ldn20070509.

2007 är utseendet från 1947 relativt välbevarat. Bland förändringarna kan nämnas att samtliga ytskikt har ändrats och att köket fått en ny inredning. En ny mellanvägg mellan vardagsrum och matrum har satts upp och den äldre dörröppningen för köksingången från verandan har satts igen. En toalett har installerats i det utrymme på bottenvåningen som efter 1947 togs upp av kapprum och garderob. På övervåningen har det norra sovrummet och en del av det gamla badrummet balkats av i ett mindre sovrum samt WC, medan det gamla badrummet numera är förråd. I det södra sovrummet har en ny garderob byggts mot gavelväggen. Ett antal dörrar är nya, men det finns också ett antal dörrar som sannolikt är ursprungliga. Dessa är idag täckta med skivor, som sannolikt sattes upp vid ombyggnadsarbetena 1947.

Figur 3:6. Fasad mot öster. Bildnr ldn20070507.

Fig 3:7. Rum 101. Inbyggd veranda. Bildnr ldn20070504.

Fig 3:8. Rum 104. Vardagsrum. Bildnr ldn20070500.

Fig 3:9. Rum 106. Kök. Bildnr lmg20070498.

Fig 3:10. Rum 201. Hall. Bildnr lmg20070510.

Fig 3:11. Rum 205. Bildnr lmg20070514.

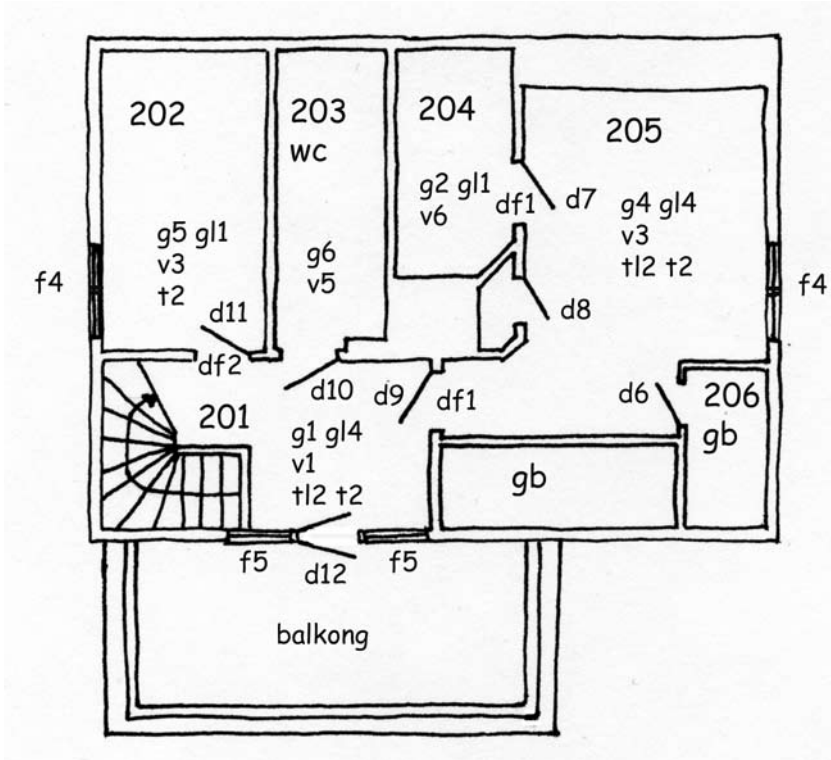
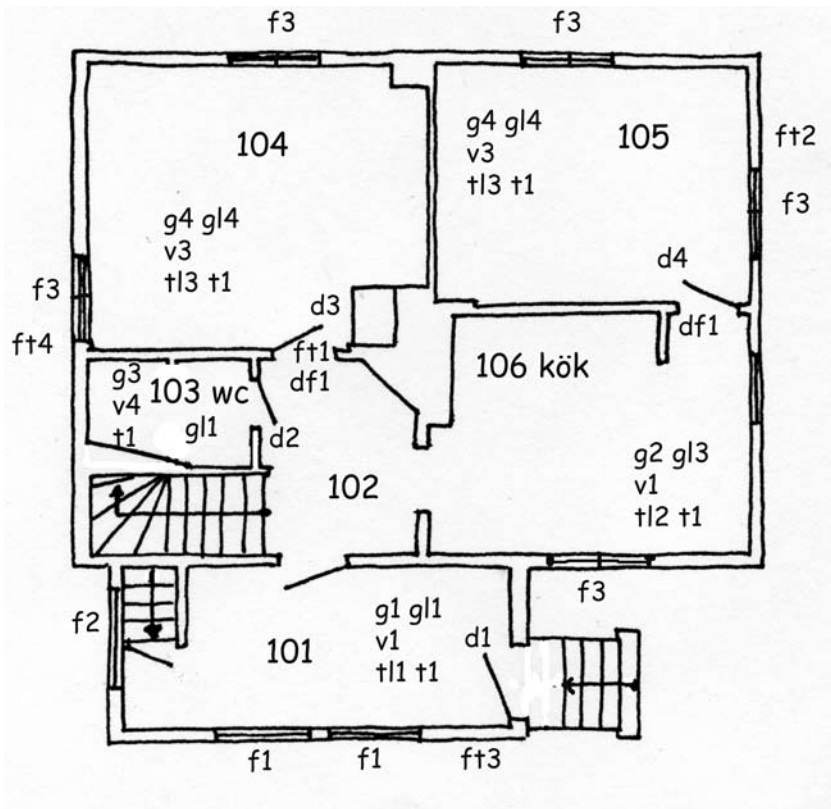

Fig 3:12. Uppmätningssritning 2007, övervåning (ovan) och bottenvåning (nedan). Beteckningarna i ritningen återfinns i beskrivningen i texten som följer.

Byggnadsdelar

GOLV

- g1 plastmatta med parkettmönster
- g2 beige plastmatta
- g3 ljusbrun linoleummatta
- g4 ekparkett stavar 47x13,5 cm samt 6x13,5 cm
- g5 beige melerad plastmatta
- g6 ljusblå våtrumsmatta

GOLVLISTER

- gl1 vit, slät 1 x 8 cm
- gl2 vit, slät 2,2 x 8 cm, rundad överkant
- gl3 vit, profilerad karnis - avfasning 45°, 2 x 10 cm
- gl4 vit, slät 2,5 x 10 cm, avfasning 45° av överkant

VÄGGAR

- v1 vitmålad vävtapet
- v2 tapet på papp/vävspänning
- v3 tapet på skiva
- v4 gråblå målad skiva
- v5 våtrumstapet
- v6 vitrollad skiva

TAKLISTER

- tl1 vit hålkäl 4 x 4 cm
- tl2 vit, slät 1 x 4 cm
- tl3 vit hålkäl 5,5 x 5,5 cm

TAK

- t1 vit skiva
- t2 vävtapet på skiva

DÖRRAR

- d1 Vitmålad ytterdörr med glasad överdel och underdel med karosseripanel
- d2 Vit skivdörr bladmått 62 x 202 cm
- d3 Vit skivdörr bladmått 91 x 202 cm
- d4 Vit skivtäckt ram- eller spegeldörr bladmått 91 x 202 cm (sannolikt original)
- d5 Vit skivdörr bladmått 73 x 202 cm
- d6 Vit slät garderobsdörr bladmått 60 x 185 cm
- d7 Vit skivtäckt ram- eller spegeldörr bladmått 75 x 202 cm

- d8 Vit slät garderobsdörr bladmått 60 x 202 cm
- d9 Vit skivtäckt ram- eller spegeldörr bladmått 89 x 202 cm (sannolikt original)
- d10 Vit skivdörr bladmått 81 x 202 cm
- d11 Vit skivdörr bladmått 72 x 202 cm
- d12 Vit ramdörr med glasad överdel bladmått 90 x 194 cm

DÖRRFODER

- df1 vitt foder med avfasning - platt - avfasning
- df2 vitt, profilerat foder med platt - karnis - fasning

FÖNSTER

- f1 pivåhängt kopplat ospröjsat enlufts-fönster med flytglas och kromat stängningsvred med vit plastknopp, bågmått b 106 h 119 cm
- f2 sidohängt utåtgående kopplat fönster med valsat glas, bågmått b 52 h 120 cm
- f3 tvålufts utåtgående kopplat fönster med valsat glas, mittpost profilerad med kvartsstavar, bågmått b 60 h 130 cm
- f4 som f3 men h 90 cm
- f5 kopplat, utåtgående fönster med valsat glas, bågmått b 77 h 11 cm

FÄRGTRAPPOR

- ft1 karm till dörröppning mellan rum 102 och 104. Utifrån och in vit lackfärg - beige oljefärg - grå ca 4005-Y80R - grå 2002-Y (sannolikt original)
- ft2 ytterpanel gavelfasad. Utifrån och in ljusgul 0505-Y20R - grå 0505-R80B - gul 1015-Y20R - grå 1510-G80Y
- ft3 ytterpanel veranda. Som ft2
- ft4 karm till fönster gavelfasad. Utifrån och in vit - grå 3005-G80Y

Ungkarlshotellet

Tulkavägen 46

Fig 4:1. Ungkarlshotellets fasad mot väster, 2007. Bildnr lmg20070652.

Ungkarlshotellet uppfördes 1917 efter ritningar av arkitekt Folke Bensow 1916. Byggnaden ligger i utkanten av det ursprungliga industriområdet. Den har en stomme av tegel med en utvändig puts i mörkröd avfärgning med vitgrå knutar och lisener. Huvudfasaden åt väster har skulpturerad dekoration i granit vid entrén och en stor halvrund huvudtrappa. Byggnaden består av två hela våningar med en frontespis med svängda gavlar åt öster. Taket är ett helvalmat sadeltak med svängt takfall belagt med enkupigt tegel. Dagens frontespis skiljer sig från ritningarna från 1916 och det är osäkert om den har blivit ombyggd eller om den utfördes enligt dagens utseende redan från början. På de första ritningarna har även frontespisen en gavelspets med svängt takfall. Den halvmåneformade lanterninen på gaveldelen av taket finns inte längre

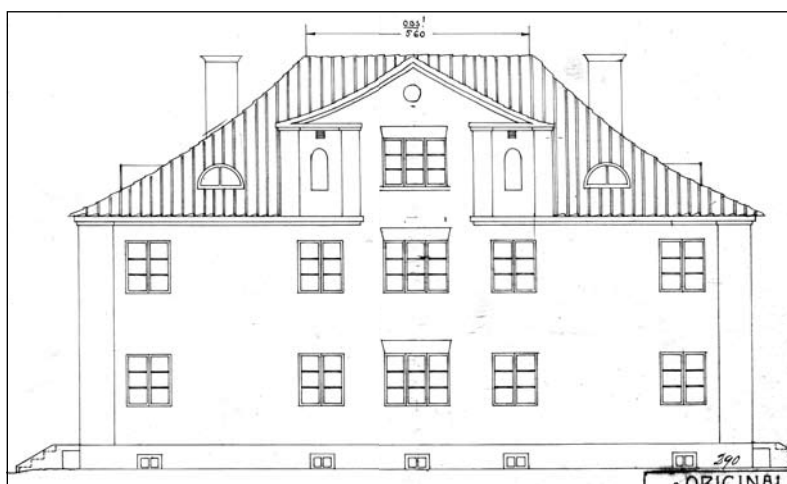

Fig 4:2 Ungkarlshotellets fasad mot öster. Ritning från 1916, signerad Folke Bensow.

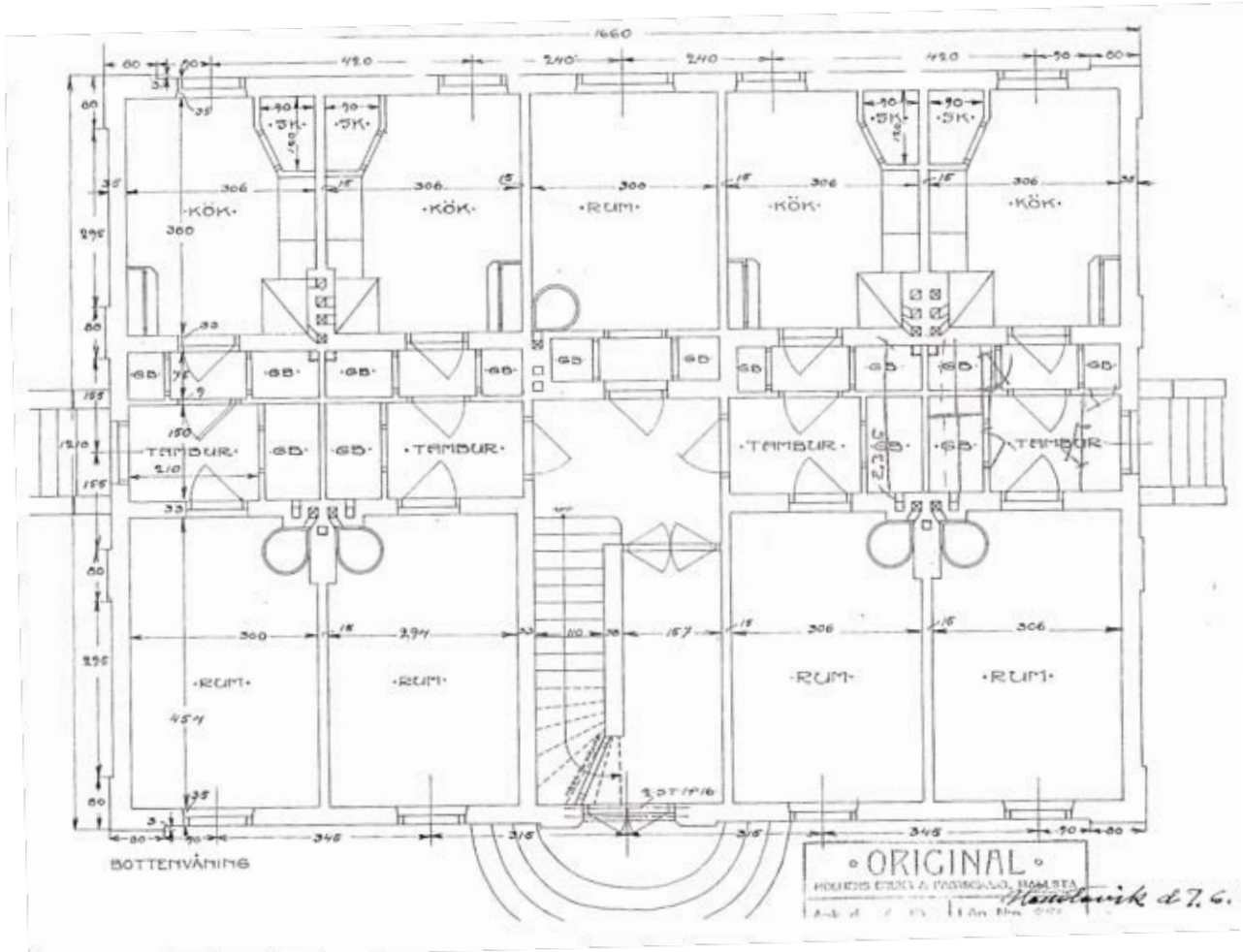
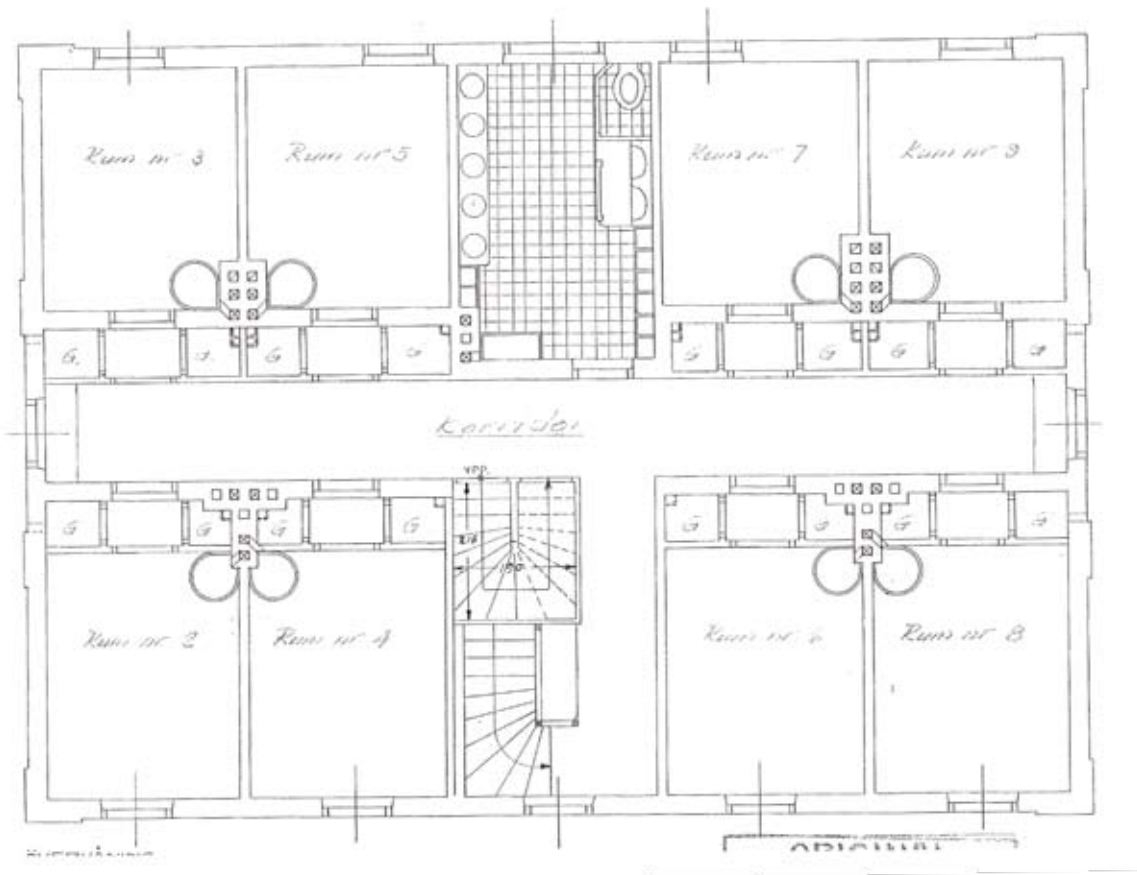

Fig 4:3. Ritning från 1917, bottenvåning (ovan) och övervåning (nederst).

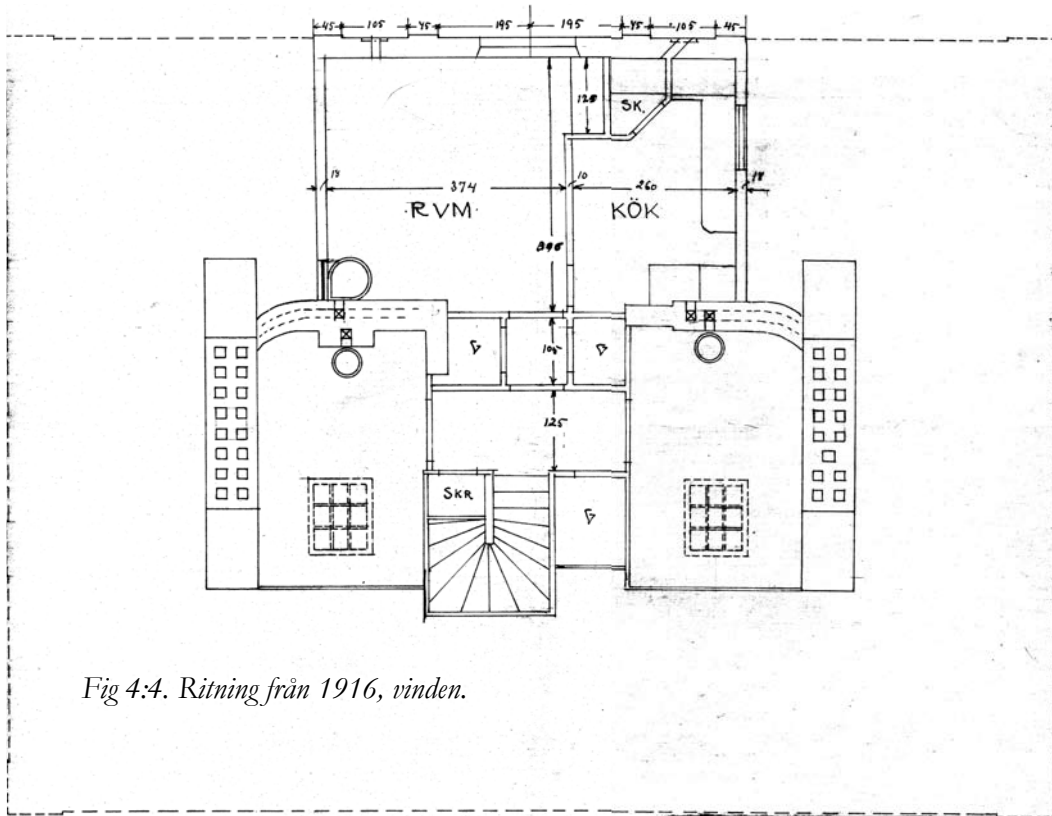

Fig 4.4. Ritning från 1916, vinden.

kvar idag. I stället för de nischer som syns på ritningen finns idag halv-månefönster.

På bottenvåningen fanns ursprungligen fyra bostäder om ett rum och kök vardera samt ett enkelrum. På övervåningen fanns åtta enkelrum med gemensam större toalett och tvättrum i korridoren. På vindsvåningen fanns två rum på var sin sida av trapphuset, med takfönster och någon typ av kakelugn/järnspis utan någon typ av preciserad användning. Alla rum hade kakelugn och i köket fanns kökspis, skafferier och dylikt. Till alla rum fanns garderober.

Det finns ritningsmaterial från två ombyggnader, 1971-72 och 1981-82.

1971-72 byggdes övre våningen om och det mesta av originalinredningen med inbyggda garderober, kakelugnar, dörrar etc. togs bort. Våningen fick två pentryn i de tidigare sidokorridorerna. Sex av rummen inreddes på likartat sätt med plats för en säng samt tre nya garderober för förvaring. Gemensam dusch var förlagd i hallen. De två rummen i den nordöstra delen utformades lite annorlunda, med ett mindre rum på hörnet med WC och dusch och det andra rum-

Fig 4.5. Rum 208. Bildnr Idng20070642.

Fig 4:6 Rummet på vinden (303). Bildnr ldng20070644.

Fig 4:7. Bänken på andra våningen. Bildnr ldng20070639.

Fig 4:8. Fasad mot öster. Bildnr ldng20070656.

met slogs ihop med det före detta tvättrummet och fick på det sättet två fönster.

1981-82 genomfördes en ombyggnad av bottenvåningen för att rymma kontor för fastighetsförvaltningen. Originalinredning såsom kakelugnar, kökspisar och garderober togs bort och dörrar byttes ut mot nya. Rummet som ligger i byggnadens mitt, vid trapphallen, inreddes som kapprum, WC och ett trinettekök. De två rummen i sydvästra delen slogs samman till ett större.

Det finns inga ritningar på de förändringar som skett på vindsvåningen. Rummet och köket mot öster har dock en modern inredning och kakelugn och kökspis finns inte kvar. Det rum som har kvar mest av sin originalinredning är hallen samt vindsrummet mot söder som har kvar lister, dörrar och pärlspont i taket. Kvar från byggnadstiden är även trappan där det fortfarande finns skulpturerade trapppräcken och en platsbyggd bänk på andra våningen.

Vid inventeringen som Stockholms läns museum genomförde 1977 syns det på fotografierna att fönstren troligen är original. Idag är nya fönster ditsatta och i fasaden åt öster där det tidigare satt ett treluftsfönster på båda våningarna finns idag bredare tvåluftsfönster.

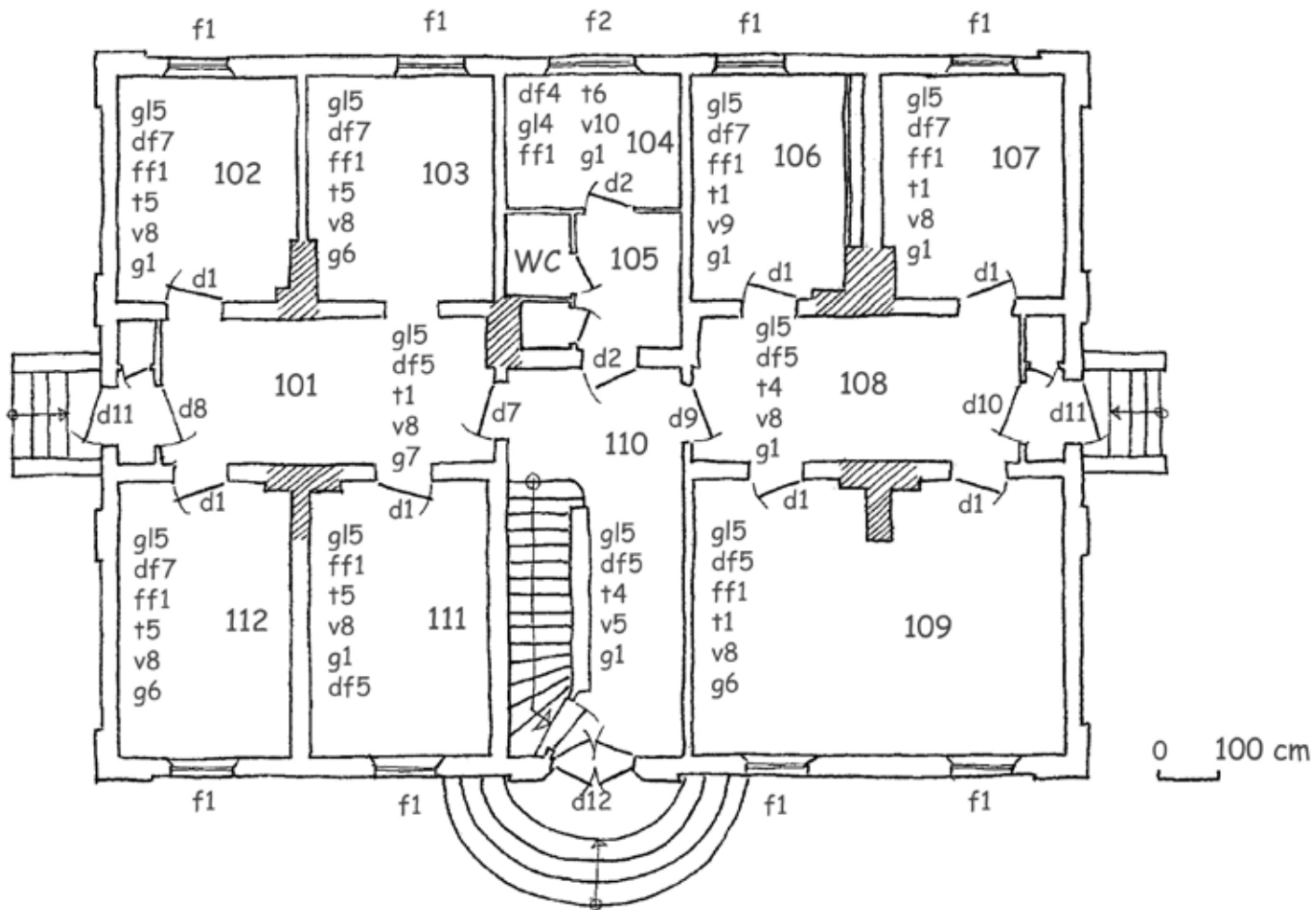

Fig 4:9 . Uppmätningsskiss 2007, övervåning. Beteckningarna i ritningen återfinns i beskrivningen i texten som följer.

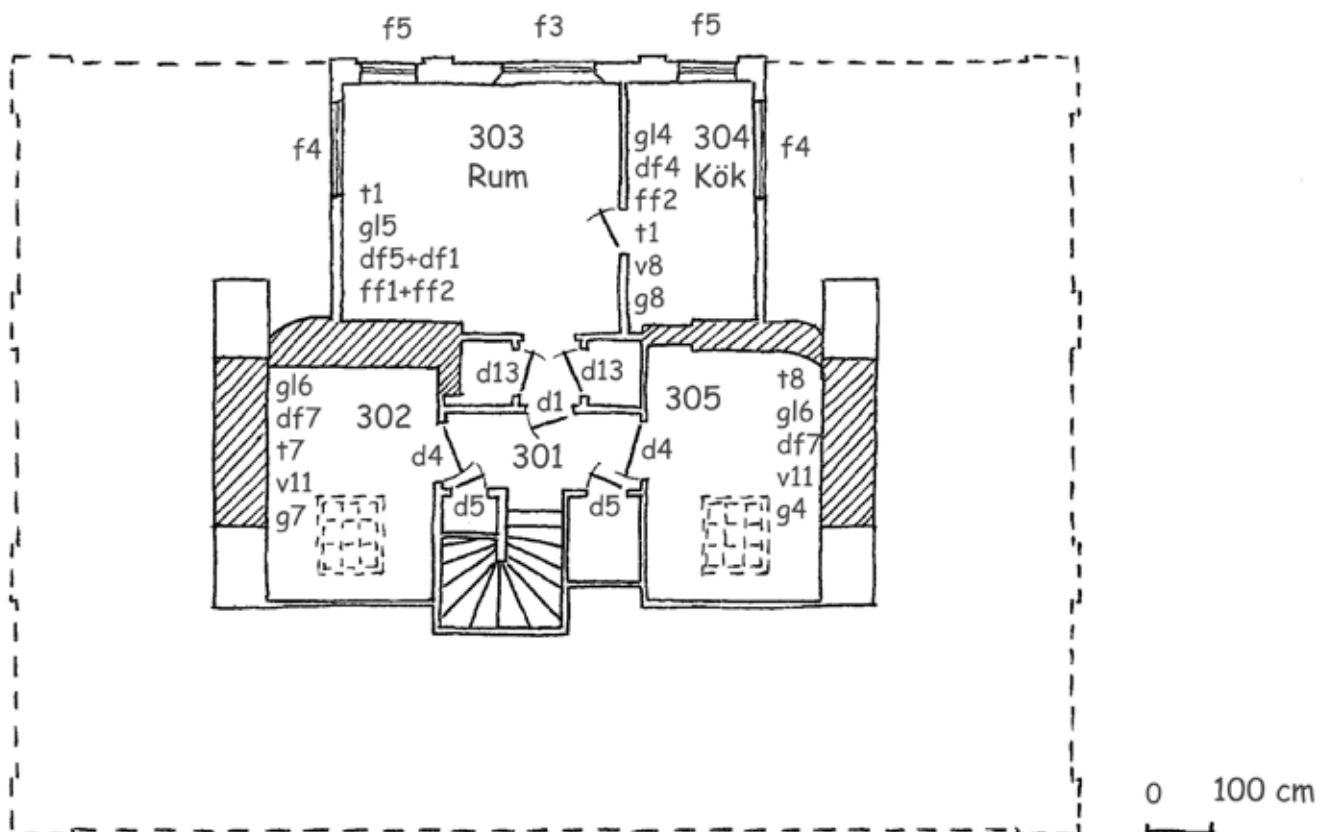
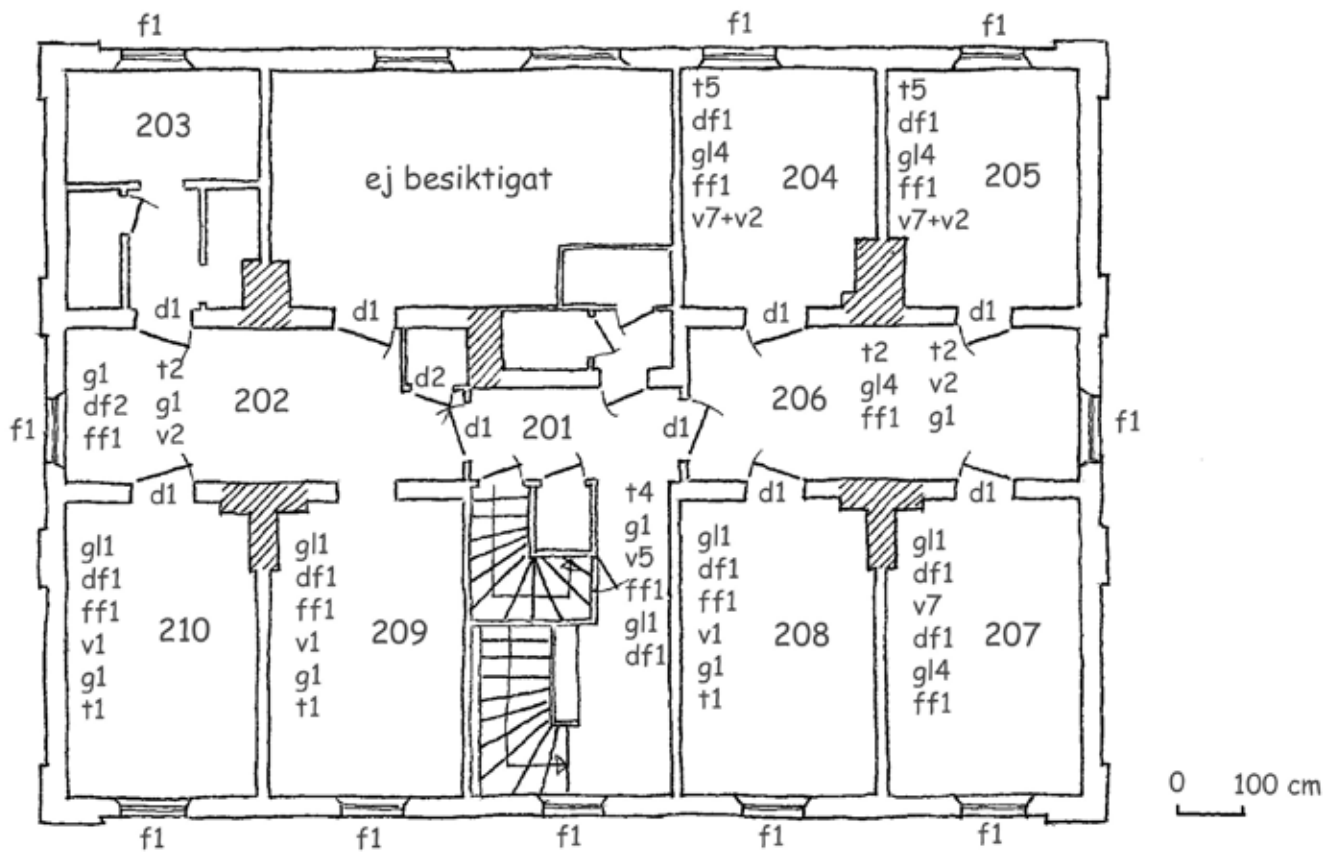

Fig 4:10 . Uppmåtningsritning 2007, bottenvåning (överst) och vind (längst ner).

Byggnadsdelar

GOLV

- g1 mörkröd linoleummatta
- g2 klarröd linoleummatta
- g3 mörkblå linoleummatta
- g4 plastmatta
- g5 textilmatta
- g6 beige linoleummatta
- g7 grå linoleummatta
- g8 grön plastmatta

GOLVLISTER

- gl slät 5 cm hög vit
- gl2 slät 4 cm hög vit
- gl3 slät 5,5 cm hög vit
- gl4 slät 6 cm hög vit
- gl5 profilerad 17 cm hög vit
- gl6 profilerad 12 cm hög vit

VÄGGAR

- v1 tapet röda blad på vit botten
- v2 ljusrosa målad vävtapet
- v3 våtrumstapet blå blommor på ljusblå botten
- v4 ljusrosa målad vävtapet
- v5 mörkrosa målad vävtapet
- v6 vitmålad pärlspont 8 cm bred
- v7 tapet med textilimitation
- v8 vitmålad vävtapet
- v9 målad tapet
- v10 rosa/beige tapet
- v11 tapet

TAK

- t1 vitmålad väv
- t2 ljusrosa målad väv
- t3 ljusrosa målad gips
- t4 mörkrosa målad väv
- t5 vitmålad puts
- t6 vitmålad gips
- t7 vitmålad tretex
- t8 vitmålad pärlspont 8 cm bred

DÖRRAR

- d1 vitmålad skivdörr 82 x 202 cm
- d2 vitmålad skivdörr 73 x 194 cm
- d3 slät metaldörr 102 x 205 vitmålad
- d4 spegeldörr med tre speglar vitmålad 84 x 200 cm (troligen original)
- d5 spegeldörr med tre speglar vitmålad 65 x 190 cm (troligen original)
- d6 vitmålad skivdörr 72 x 201 cm
- d7 vitmålad skivdörr 97 x 205 cm
- d8 vitmålad spegeldörr med spröjsad glasruta 85 x 200 cm (troligen original)
- d9 slät metaldörr 110 x 200 vitmålad
- d10 slät metaldörr 95 x 200 vitmålad
- d11 ytterdörr fiskbenspanel rombställad ruta 95 x 200 cm (troligen original)
- d12 ytterdörr pardörr diagonalställad panel oval ruta 75 x 220 cm (troligen original)

DÖRRFODER

- df1 slät 5 cm vit
- df2 slät 8 cm vit
- df3 slät 4 cm vit
- df4 slät 5,5 cm vit
- df5 slät 12 cm vit
- df6 slät 6,5 cm vit
- df7 slät 9,5 cm vit

FÖNSTERFODER

- ff1 slät 9 cm vit
- ff2 slät 6,5 cm vit

FÖNSTER

- f1 två lufter 3 rutor i varje 42 x 108 cm, ingen profilering
- f2 två lufter 3 rutor i varje 63 x 108 cm, ingen profilering
- f3 tre lufter 3 rutor i varje 61 x 109 cm, ingen profilering
- f4 två lufter liggande 74 x 43 cm, ingen profilering
- f5 lunettfönster med lös innanbåge 95 x 44 cm profilerad spröjs

Norra Stenhusområdet

Efter etappen 1914 -1915 med rödvillornas trädgårdsstad i trä övergick man till att bygga putsade stenhus. I en första etapp 1916 - 1917 bebyggdes områdena närmast norr respektive söder om rödvillorna och i en andra etapp kring 1920 gjordes ytterligare utbyggnader norrut. De nya stenhusområdena fick en annan karaktär än rödvillområdet, både genom att områdena planlades annorlunda och genom att arkitekturen skilde sig. Utbyggnaden skedde med relativt stora hus, för tre eller fyra familjer och med två inredda våningar. Trots det var avståndet mellan husen inte mycket större än i rödvillområdet. Stenhusområdet söder om rödvillområdet ligger i starkt kuperad terräng, och här är de stora bostadshusen utplacerade längs ett slingrigt vägnät liknande det i rödvillområdet. Norr om rödvillområdet är terrängen inte lika kuperad, och här finns exempel på en regelbunden planläggning av bruksgatukaraktär, speciellt längs Västra Sliparegränd. Att husen byggdes i sten förstärker karaktären av gammal uppländsk bruksbe-

1.

2.

Fig 5:1.

1. *Gammal gård i Gössene, Västergötland. Ur Svenska Allmogehem 1909.* 2. *Modell av egnahem, Borås. Arkitekt: John Åkerlund. Ur Arbetarbostäder vid industriella verk 1917.* 3. *Arbetarbostad i Hallstavik uppförd 1921 (typ D2).*

3.

byggelse, även om det inte är säkert att denna karaktär eftersträvades. Flera av husen ritades ursprungligen som trähus, och hade de byggts i sådant utförande hade associationerna förmodligen varit annorlunda. Arbetarbostad typ C hade till exempel varit mycket lik ingenjörsvillorna intill Mässen, byggnader som knappast förknippas med äldre bruksbebyggelse. Annars var det inte ovanligt i 1910-talets

bruksbebyggelse att de två motiven ”det gamla brukssamhället” och ”trädgårdsstaden” kombinerades i en och samma anläggning.

För några av hustyperna saknas signerade arkitekturritningar. En av dessa hustyper, arbetarbostad typ D2, har dock betydande likheter med ett idealexempel som tas upp i Svenska Allmogehem och i ännu högre grad med ett egnahem i Borås, ritat av Åkerlund. Bortsett från utformningen av taket är samtidigt byggnaden snarlik typ D1, som vi vet ritades av Bensow. En annan av hustyperna, arbetarbostad typ C, har som tidigare antytts uppenbarligen haft ritningen för bl a Ingenjörsvillan som förebild. Även arbetarbostad typ F är med största sannolikhet ritad av Åkerlund.

Arbetarbostad typ C

Västra Sliparegränd 12

Fig 5:2. Fasaden, Västra Sliparegränd 12. Bildnr lng20070693.

Bygnaden på Västra Sliparegränd 12, uppförd 1921, är ett exempel på en arbetarbostad typ C1.

Huset byggdes för tre familjer, där varje familj fick en egen ingång. Två lägenheter var belägna på bottenvåningen och bestod av ett rum och kök vardera. På övervåningen fanns en lägenhet om två rum och kök. Lägenheterna på bottenvåningen bestod av öppen veranda, tambur med ingång till kök, rum och skafferi. Från rummet fanns sedan en inbyggd garderob. Lägenheten på övre plan hade entré centrerad på ena långsidan av huset och en bred trappa. Planlösningen bestod av en tambur vid trappans slut med separata dörrar dels till köket och dels till det större rummet. Alla rummen var förlagda kring den centrala murstocken. På motsatta sidan tamburen fanns på motsvarande ställe en passage som förenade det mindre rummet med det större rummet.

Byggnaderna uppfördes med bärande väggar i s.k. HK-tegel. Detta är ett speciellt format håltegel som används i en skalmurskonstruktion. "System HK" var en av många varianter i försöken att förbättra byggnadsväggarna som uppträdde efter första världskriget, och som strävade efter billigt uppförande och goda värmeegenskaper. HK-teglet murades vid den blivande väggens fram- respektive bakkant på ett sådant avstånd att den färdiga väggen blev 30 - 32 cm tjock. I mellanrummet

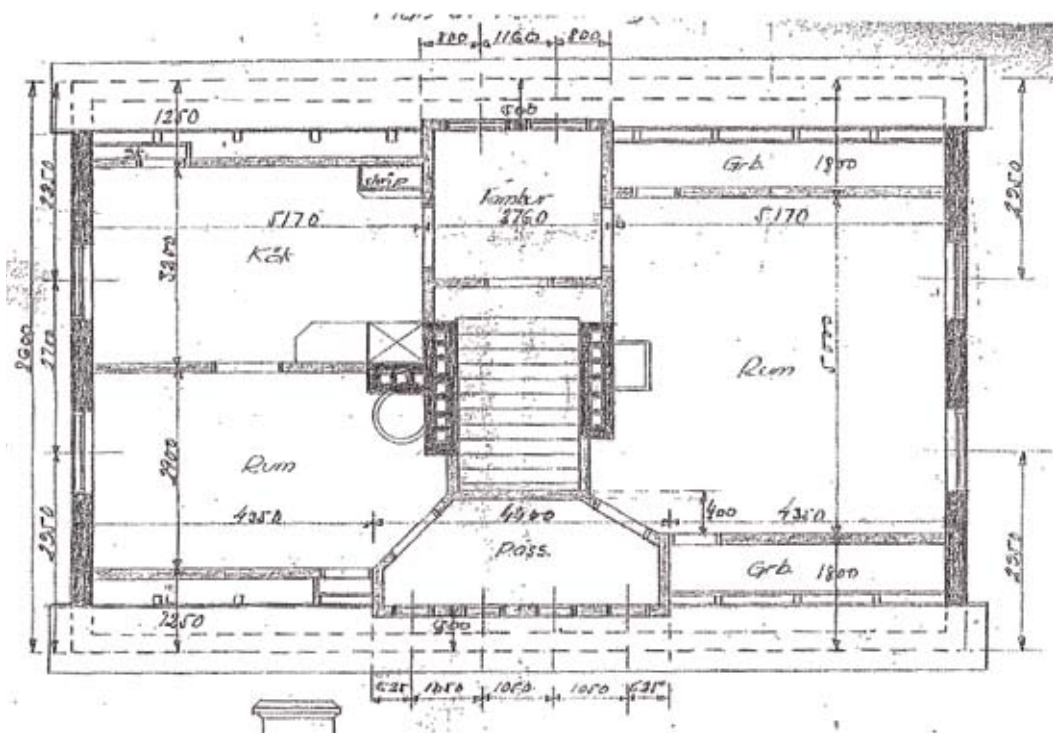
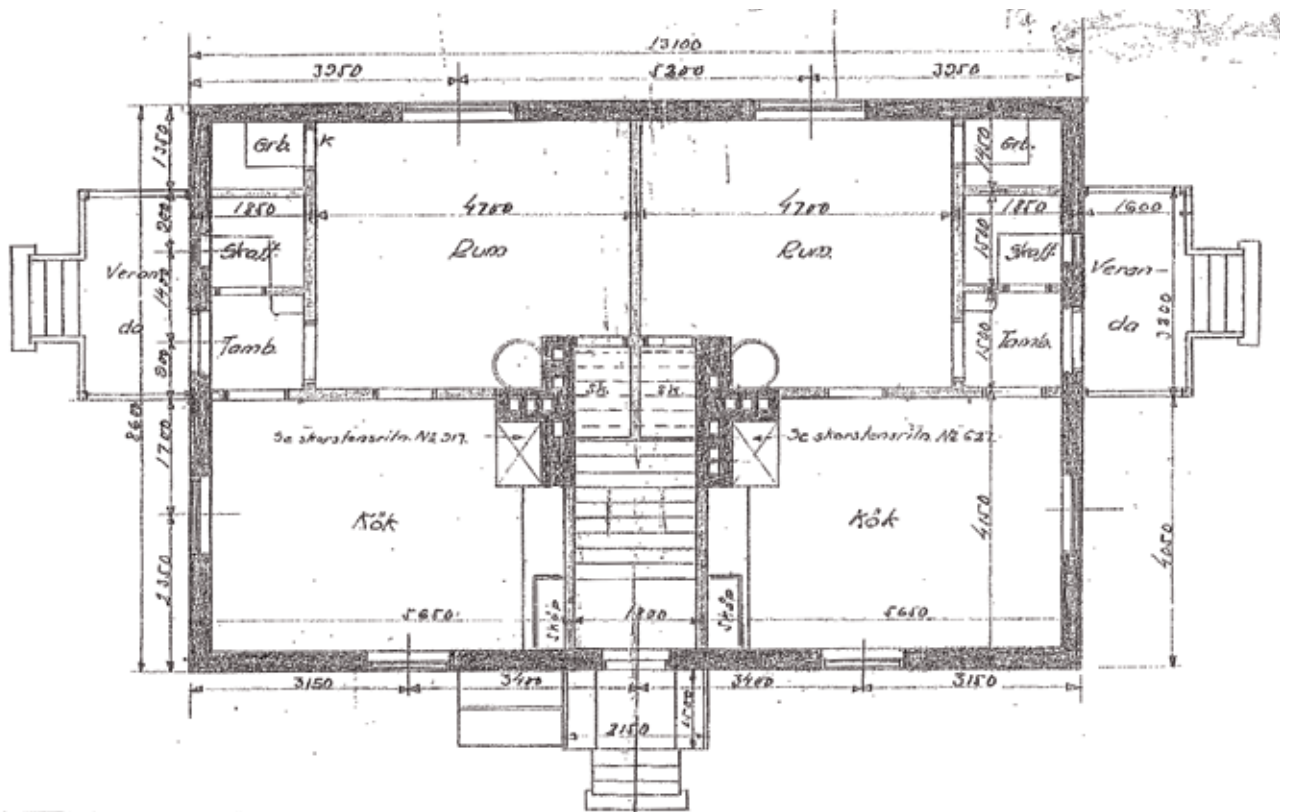

Fig 5:3. Ursprunglig plan, över- respektive undervåning.

mellan de två tegelmurarna göts en bärande kärna av blöt grusbetong. Tegelmurarna förankrades i betonggjutningen genom HK-stenarnas kilformade ankare.

1944-46 upprättas ritningar för ombyggnad av arbetarbostäder typ C, och 1947 arbetsbeskrivningar för Västra Sliparegränd 13, 14 och 17. Arbetena tycks ha kommit till utförande även på Västra Sliparegränd 12.

Planlösningarna förändrades så att huset kom att bestå av två lägenheter. Huset delades i två hälfter med spegelvända planlösningar i husets båda våningar. Den breda trappan upp till andra våningen delades med en mellanvägg i två delar för att nyttjas av båda lägenheterna. I de nya trappuppgångarna som bildades byggdes valv över själva trappan. Alla kakelugnar och spisar togs bort. En toalett inreddes i det tidigare skafferiet vid tamburen och passagen på övervåningen delades i två och inreddes till klädkammare. Verandorna byggdes in och nya yttertrappor av trä utfördes. Huset försågs med centralvärme med pannrum och bränslerum i källaren. Vad gäller inredningen kläddes vissa väggar och tak med träfiberplatta och nya innerbågar på gångjärn sattes in. På samtliga dörrar monterades nya trycken med långa skyltar.

Fig 5:4. Den inglasade verandan (101). Bildnr ldng20070680.

Fig 5:5. Köket (105). Bildnr ldng20070685.

*Fig 5:6.
Trappan
med sitt valv
(201). Bildnr
ldng20070687.*

*Fig 5:7.
Sovrummet på
övertvåningen
(203). Bildnr
ldng20070690.*

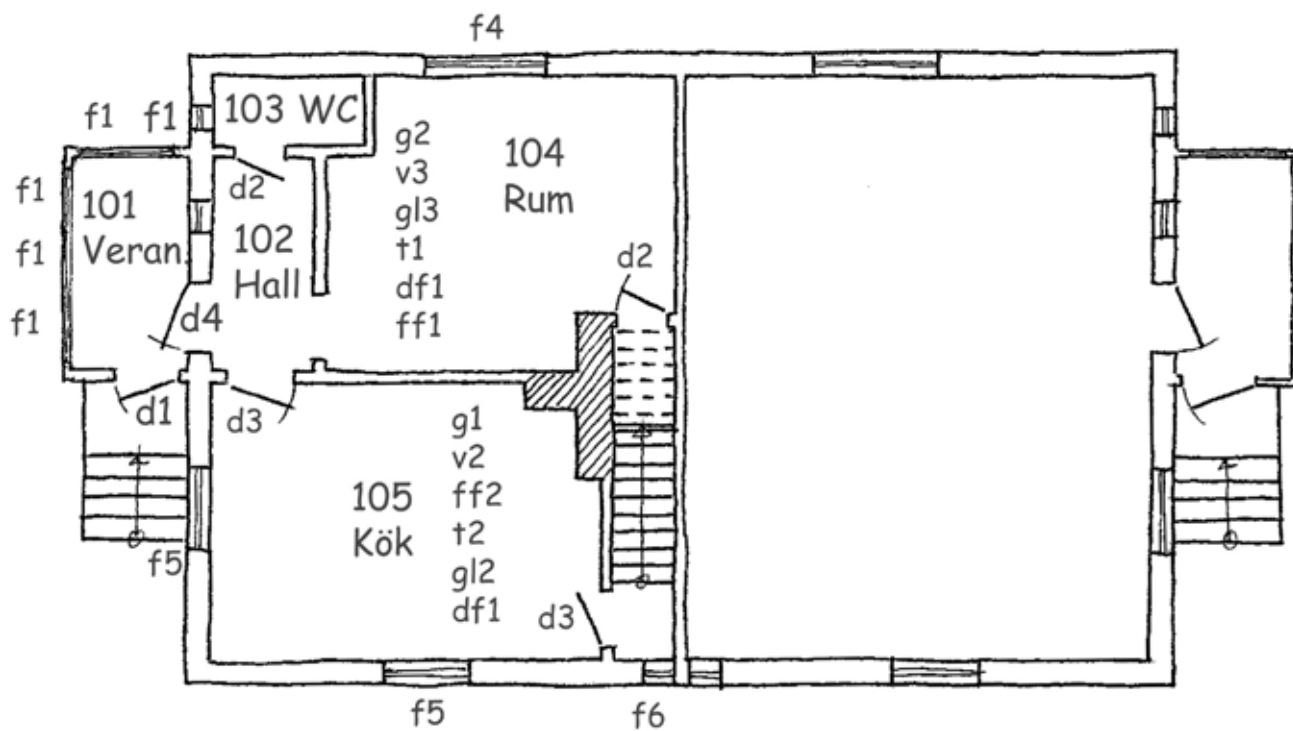
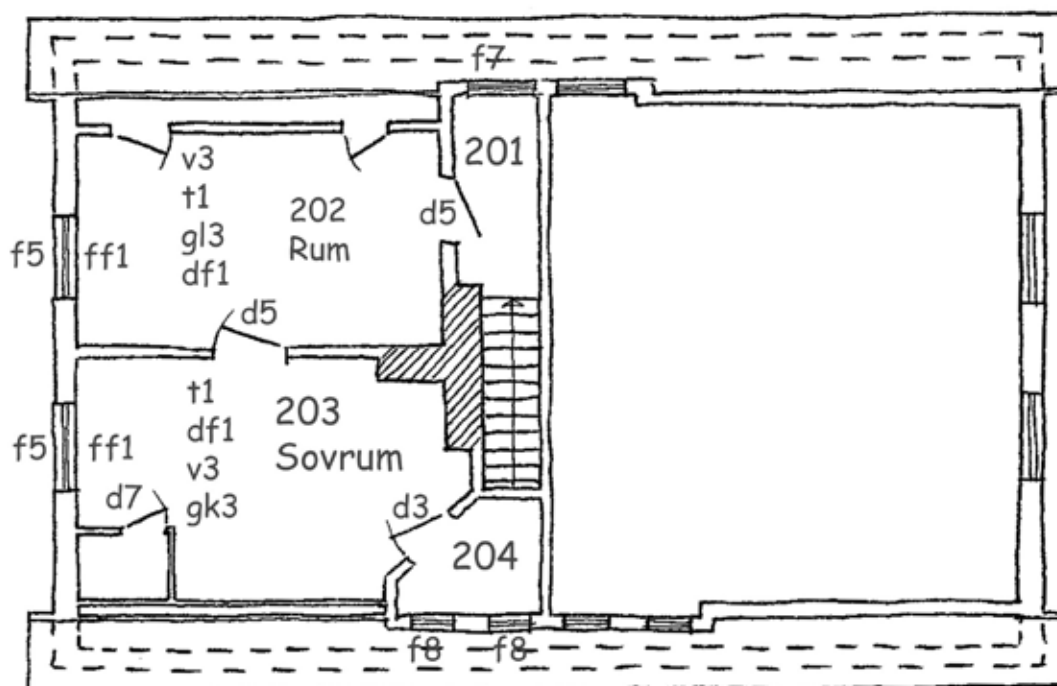

Fig 5:8. Uppmåtningsritning 2007, bottenvåning (ovan) och övervåning (nedan). Beteckningarna i ritningen återfinns i beskrivningen i texten som följer.

Byggnadsdelar

GOLV

- g1 plastmatta melerad
- g2 plastmatta parkettimitation

GOLVLISTER

- gl1 slät 8,5 cm hög
- gl2 profilerad 13 cm hög
- gl3 slät 9 cm hög

VÄGGAR

- v1 målad puts
- v2 målad trätex
- v3 tapet

TAK

- t1 målad trätex

DÖRRAR

- d1 ytterdörr 4 rutor masoniteklädd 92 x 197 cm
- d2 masoniteklädd spegeldörr 65 x 200 cm
- d3 masoniteklädd spegeldörr 84 x 200 cm
- d4 ytterdörr fiskbenspanel rombställd ruta 90x 195 cm
- d5 masoniteklädd spegeldörr 85 x 200 cm
- d6 skivdörr 80 x 200 cm
- d7 enkel garderobsdörr

DÖRRFODER

- df1 profilerad 9 cm hög

FÖNSTERFODER

- ff1 = df1

FÖNSTER

- f1 enkelluft profilerad spröjs 117,5 x 60 cm
- f2 runt profilerat fönster 40 cm diameter
- f3 mindre fönster 38 cm bredd
- f4 3 lufter med spröjs utan profilering 49 x 102 cm
- f5 2 lufter med spröjs utan profilering 49 x 102 cm
- f6 1 luft med spröjs utan profilering 49 x 102 cm
- f7 liggande fönster utan profilering 82 x 32,5 cm
- f8 liggande fönster utan profilering 52,5 x 32,5 cm

Tjänstemannavillorna från 1951

Fig 6:1. Tjänstemannavilla. Fasad mot väster. Ritning av Stig Dranger 1950.

10 nya tjänstemannavillor uppfördes 1951 norr om industriområdet, efter ritningar av arkitekt Stig Dranger 1950. Fyra av dem förlades till Tulkavägen och sex till Tommenvägen. Uppförandet svarade mot ett allmänt behov av fler bostäder till de anställda; de tjänstemän som hade flyttat in i rödvillor kunde nu flytta in i de nya villorna och arbetare kunde flytta in i de lediga lägenheterna i rödvillorna.¹

Husen har ett gult fasadtegel på en stomme av lättbetong (15 cm Ytong). De är grundlagda med betongsulor under bärande väggar och betongplatta mellan sulorna. Bottenbjälklaget är av betong och det övre bjälklaget av trä.

Villorna har en påtagligt högre standard än rödvillorna och är på flera sätt typiska för tjänstemannavillor i stort vid början av 1950-talet. Bottenvåningen har en yta på omkring 100 kvm och övervåningen är ca 60 kvm. Källaren är fullt utbyggd, vilket ger en biyta som också är ungefär 100 kvm. Husen är därmed väsentligt

¹ Enligt uppgift från Olov Tjernström i "Hallsta Pappersbruk. Minnen 1913 - 1954", s 53

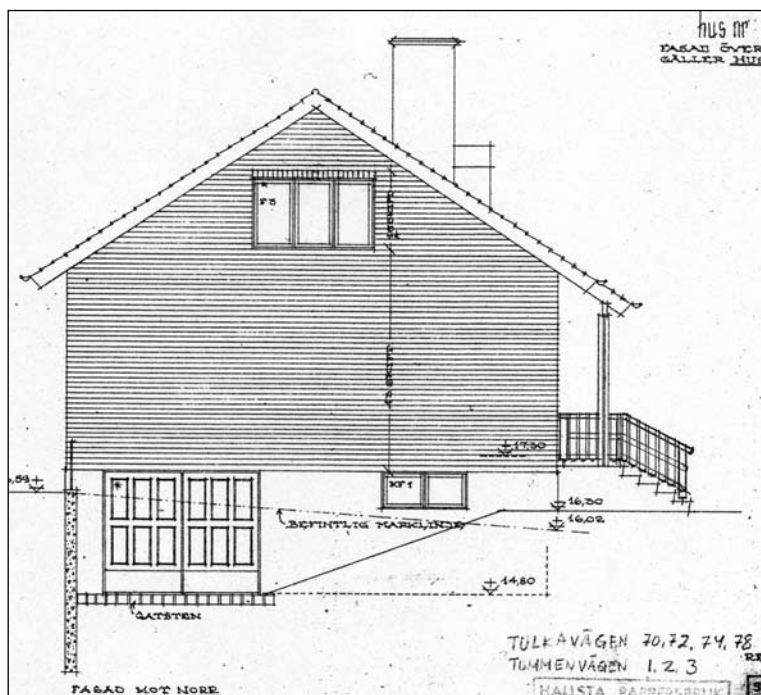

Fig 6:2. Tjänstemannavilla. Fasad mot norr. Ritning av Stig Dranger 1950

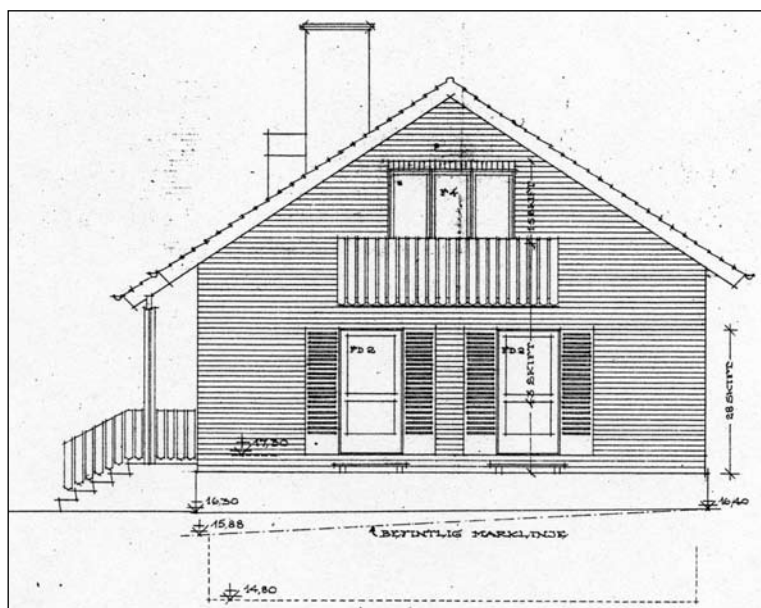

Fig 6:3. Tjänstemannavilla. Fasad mot söder. Ritning av Stig Dranger 1950

större än normala egna hem för arbetare byggda vid samma tid. De har också en god standard med luftvärmesystem, två WC, varav ett med badkar, garage, balkong och en väl tilltagen trädgård. Samtidigt är det en ny tid jämfört med när den första generationen tjänstemannabostäder uppfördes. Det finns inga speciella utrymmen för tjänstefolk, och mängden likadana villor signalerar i sig att det inte rör sig om bostäder för brukets allra högsta ledning. Arkitekturen har också en anspråkslös folkhemston. Den öppna spisen i vardagsrummet ger en hemtrevlig och "mysig" atmosfär åt rummet, snarare än en representativ. Det är ett rum för familj och vänner snarare än representation.

Villorna försågs med ett luftvärmesystem från AB Svenska Fläktfabriken, kallat "Termo-vent".² Hjärtat i varmluftssystemet är själva varmluftssystemet, "Termoventen", som placerades i källaren. Termoventen består av en dubbel fläkt som sätter luft i rörelse genom ett antal cylindriska värmelement, vilka värms upp av varmvatten från pannan. Efter att den uppvärmda luften passerat ett luftfilter leds den upp genom bottenbjälklaget i en trumma, och fördelas på ett antal kanaler under golvet. Den varma luften släpps ut genom en speciell golvlist med hål som löper längs med husets ytterväggar, och värmer tillsammans med strålningsvärmens från golvytan upp rum-

2 Sannolikt tillhör villorna i Hallstavik de första som försågs med luftvärmesystem av denna typ. I byggnadsindustrin katalog från 1950 presenteras det patentskyddade systemet och dess funktion av Svenska Fläktfabriken, men det lyser med sin frånvaro i katalogen från 1949.

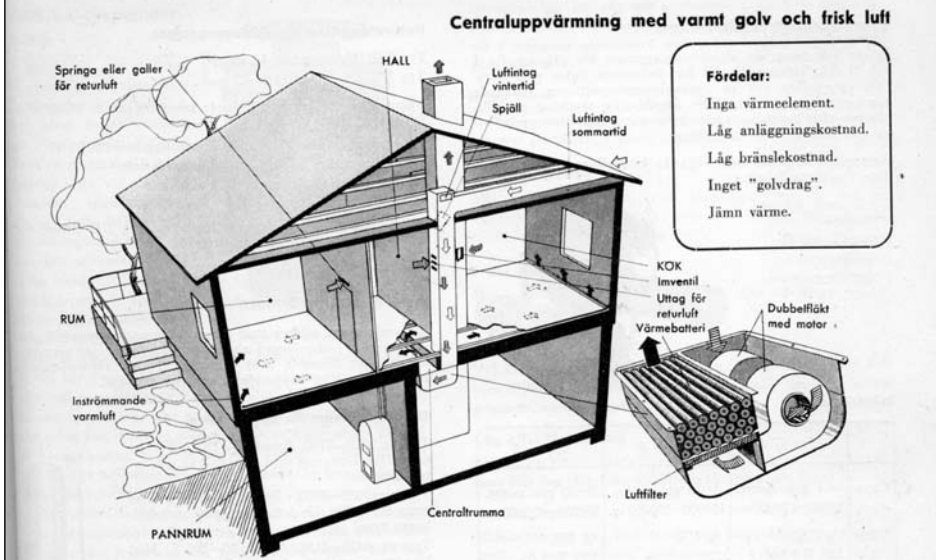

Fig 6:4 Reklamblad för "Termovent" 1950. Ur *Svensk byggkatalog 1950*, AB Svensk Byggtjänst, Stockholm 1950.

men. Returluften förs genom slitsar eller galler ovanför dörröppningarna vidare till en returluftstrumma, där den genom ett spjäll blandas med en viss proportion frisk uteluft innan den förs tillbaka till termoventen. Luften från WC och kök för direkt ut genom imkanalen och återanvänds inte.

Fig 6:5. Returluftstrumma med frånluftsdon, Tulkavägen 74 rum 101. Längs golvet löper slitsade golvlister som släpper ut uppvärmd luft. Bildnr ldng20070571.

Tulkavägen 74

Fig 6:6. Fasad mot väster med huvudentrén mot Tulkavägen. Bildnr ldn20070680.

Fig 6:7. Fasad mot norr med garageportar i källarvåningen. Bildnr ldn20070679.

Fig 6:8. Södra gaveln med balkong på övervåningen och terrass på bottenvåningen. Bildnr ldn20070681.

Som ett exempel på tjänstemannavillorna från 1951 har huset på Tulkavägen 74 dokumenterats.

Planlösningen i bostadsdelen är i stort oförändrad sedan uppförandet. På bottenvåningen finns ett relativt rymligt kapprum med kalkstensplattor, som övergår i en central hall (101). Från hallen leder dörrar till ett herrum (102), ett sovrum (103), ett WC/badrum (104), ett kök (105) samt ett stort vardagsrum med öppen spis (106). Vardagsrummet har en öppen förbindelse med ett matrum, som i sin tur ligger i direkt anslutning till köket. Ursprungligen fanns troligen en vikkdörr mellan matrummet och vardagsrummet. Från matrummet respektive vardagsrummet leder en glasad dörr ut till en trädgårdsterrass. Från kapprummet leder en trappa upp till övervåningen, där det finns en hall (201), två sovrum (202, 205) och ett WC (203). Köket fick ny inredning från Hallstaviks snickerifabrik 1969. I källaren finns mot norra gaveln ett garage och ett hobbyrum. Centralt placerat intill murstocken finns varmluftsaggregatet. Längs södra gaveln finns dels förråd, ursprungligen för rotfrukter, matkällare och allmänt förråd, dels ett pannrum med väl tilltaget utrymme för bränsle. I anslutning till bränsleförrådet fanns en lucka för koks i husets långsida.

Bottenvåningen är utrustad med ett luftvärmesystem, i princip enligt ritningarna från 1950, men övervåningen är idag utrustad med vattenfyllda radiatorer. Det är osäkert om varmluftssystemet verkligen täckte övervåningen när huset byggdes.

Fig 6:9. Vardagsrum med öppen spis (106). Bildnr ldng20070561.

Fig 6:10. Rum på övervåningen (205). Bildnr ldng20070574.

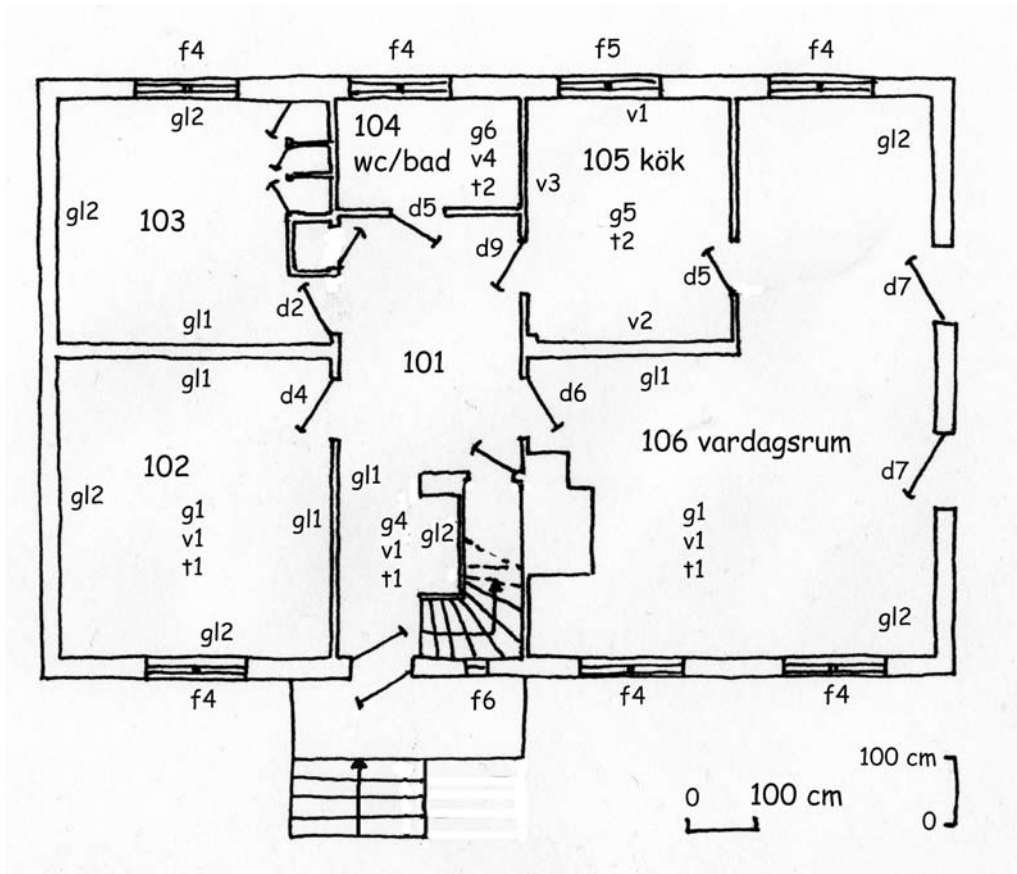
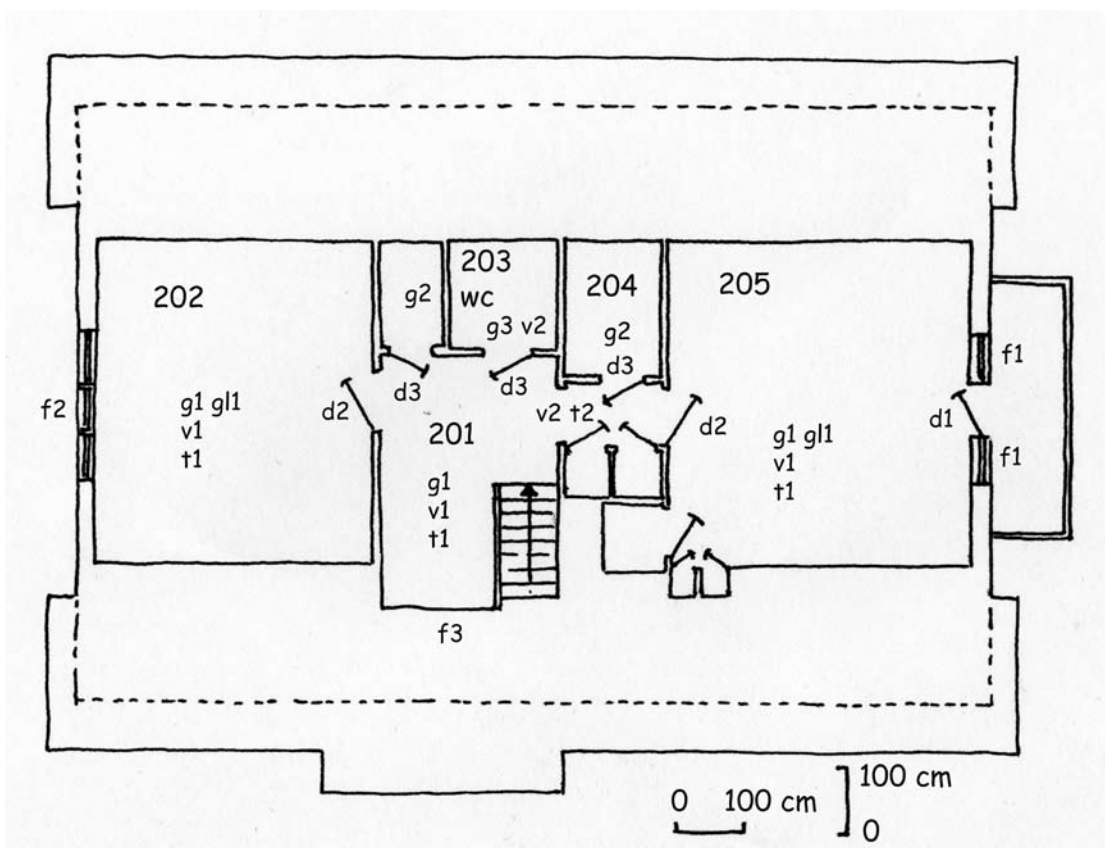

Fig 6:11. Uppmätningritning 2007, bottenvåning (ovan) och övertvåning (nedan). Beteckningarna i ritningen återfinns i beskrivningen i texten som följer.

Byggnadsdelar

GOLV

- g1 lackad brädparkett
- g2 blå plastmatta
- g3 brun klinker
- g4 kalkstensplattor 30 x 63 cm
- g5 beige plastmatta
- g6 ljusblå plastmatta

GOLVLISTER

- gl1 vit, slät 1 x 6,5 cm
- gl2 varmluftslist

VÄGGAR

- v1 tapet på skiva
- v2 vit rollad skiva
- v3 blankt grönt kakel 15 x 15 cm
- v4 våtrumstapet

TAK

- t1 vit rollad pappspänning
- t2 vit rollad skiva

DÖRRAR

- d1 balkongdörr, glasad överdel, kopplad
- d2 vit skivdörr bladmått b 82 h 202 cm
- d3 vit skivdörr bladmått b 64 h 202 cm
- d4 vit ramdörr med stor spegel, bladmått b 82 h 202 cm
- d5 vit ramdörr med stor spegel, bladmått b 74 h 202 cm
- d6 vit ramdörr, glasad överdel, bladmått b 82 h 202 cm
- d7 glasad balkongdörr i oljad trä, bladmått b 100 h 217 cm
- d8 vit glasad ramdörr
- d9 glasad ramdörr, invändigt lackad ek, utvändigt svartmålad.

FÖNSTER

- f1 kopplat utåtgående fönster med flytglas, bågmått b 64 h 119 cm
- f2 trelufts kopplat inåtgående fönster med valsat glas, bågmått b 66 h 114 cm
- f3 tvålufts kopplat inåtgående fönster med triangulär överdel, bågmått b 70 h 70 cm/50 cm
- f4 tvålufts kopplat utåtgående fönster med valsat glas, bågmått b 70 h 138 cm
- f5 tvålufts kopplat utåtgående fönster med valsat glas, bågmått b 70 h 110 cm
- f6 vädringsfönster, bågmått b 24 h 98 cm

Arkitekterna

John Åkerlund

John Åkerlund, 1884 - 1961, är den enskilda arkitekt som har haft störst inflytande över Hallsta bruks bostadsområden. Det omsorgsfullt planlagda rödvilleområdet och den allra första generationens tjänstemannabostäder är Åkerlunds verk. När Åkerlund började sitt arbete i Hallsta 1914 var han 30 år gammal. Han var då redan en erfaren och framgångsrik arkitekt¹ och en inflytelserik opinionsbildare, även om han hade sina mest betydelsefulla verk framför sig.

John Åkerlund. (Ur Resande i arkitektur, John Åkerlunds liv och verk, Karin Eriksson Hultén, 2004.)

Åkerlund var ursprungligen elektroingenjör och fick aldrig någon formell utbildning som arkitekt. Han skolades i stället in i yrket som anställd på Torben Gruts arkitektbyrå. Åkerlund inspirerades, inte minst i början av sin karriär, av den traditionella svenska byggnadsstilen och var bland annat en av författarna till boken Svenska Allmogehem, som pläderade för traditionen och att byggnaderna skulle anpassa sig till landskapet.

Åkerlund har en stor mängd arbetarbostäder i sin produktion. 1913 - 1915 och 1917 - 1919 ritade han t.ex. bostadshus åt järnbruket i Surahammar.² 1917 ritade han

¹ Bland annat hade han ritat storgårdskvarteret Josef i Västerås 1913, som anses banbrytande vad gäller städernas arbetarebebyggelse. Se "Resande i arkitektur. John Åkerlunds liv och verk" av Karin Eriksson Hultén

² Dessa utfördes enligt "Resande i arkitektur. John Åkerlunds liv och verk" av Karin Eriksson Hultén som "Effektivhus", en byggnadsteknik med betonghåltegel, som utfördes med 30 cm tjocka murar. Intressant att notera är att Åkerlund vid ungefär samma tid ritade arbetarbostadstyp C1 åt Hallsta bruk, som utfördes med HK-tegel, en annan experimentell byggnadsteknik i sten.

arbetarbostäder bland annat i Åbyfors och Skutskär. Samma år utkom Åkerlunds bok "Arbetarbostäder vid industriella verk", utgiven av Sveriges Industriförbund. Där presenteras ett stort antal exempel från Hallstavik. Inte bara Åkerlunds egen produktion utan också Bensows ungarshotell, som då var nyuppfört, visas upp. Åkerlund redogör också för sin syn på bland annat bostadsområdenas planläggning.

Under 1920-talet blir Åkerlund gruvbolaget Bolidens arkitekt. Under 1920- och 1930-talet utför han betydande insatser i Boliden, Skelleftehamn och Laver, där han ritat industribyggnader och hela bostadsområden.

Förutom med byggnader för industrin kom Åkerlund att arbeta mycket med skolbyggnader. Ett av hans viktigaste verk är Sigtunastiftelsen, som ritades 1916 - alltså strax efter hans arbete för Holmens bruk. Han ritade också privatvillor, flerbostadshus, ett antal fjällstationer och flera kyrkor runt om i Sverige.

Det finns ett antal ritningar i arkiven där inte arkitekten framgår. Arbetarbostad typ F är med största sannolikhet ritad av John Åkerlund, även om hans signatur inte syns på de bevarade blåkopior som finns tillgängliga. Sättet att rita känns igen från Rödwillorna, liksom Åkerlunds karakteristiska textning. Även arbetarbostad typ C är sannolikt ritad av Åkerlund; likheterna med Ingenjörsvillan är så påfallande att denna hur som helst måste ha stått som förebild. Detsamma gäller tjänstemannabostaden på Tulkavägen 76. Arbetarbostad typ D2 är mycket lik ett egnahem i Borås som Åkerlund tidigare ritat (se avsnittet om stenhusområdet), men är bortsett från utformningen av taket snarlik typ D1, som ritades av Bensow.

Exempel på byggnader:

- 1913 Enfamiljs ingenjörsbostad 5 rum och kök typ 5 Holmens Bruk (Strandvägen 11 och 13)
- 1913 Enfamiljs förmansbostad typ 4 Holmens bruk (rödvilla typ A)
- 1913 Tvåfamiljs arbetarbostad typ 2 Holmens Bruk (rödvilla typ B)
- 1914 Bebyggelseplan till bostadskoloni för Holmens Bruk i Hallsta (rödvilleområdet)
- 1914 Mässen, Strandvägen 9

Folke Bensow

Folke Bensow, 1886-1971, var specialiserad på byggnader för industrin. Han engagerades tidigt av Holmens bruk, och hans förmodligen mest kända verk är det s.k. Strykjärnet, som uppfördes 1916 - 1917 på Laxholmen i Norrköping. Bensow var då 30 år gammal. Carl Milles ansåg att byggnaden var Sveriges vackraste industribyggnad, och vid en omröstning i samband med Arkitekturåret 2001

hamnade Strykjärnet på en hedrande andraplats i kategorin ”alla tiders bästa byggnad”. Samtidigt som Bensow ritade Strykjärnet arbetade han för Holmens Bruk även i Hallsta, där han ritade ett antal tongivande byggnader. Bensow har även ritat folkskolan i Hallstavik 1924, ett anslående byggnadskomplex med barockdrag som antogs i konkurrens med ett förslag utarbetat av John Åkerlund.³

Efter arbetena med Hallsta bruk fortsatte Bensow att arbeta med byggnader för industriella ändamål. Bland annat ritade han arbetar-, förmans- och tjänstemannabostäder för Skönviks bolag, Marma Sågverks AB och Dynäs AB. Han kom också att ägna sig mycket åt bryggeribyggnader, där han bland annat ritade byggnader i Göteborg för Pripps bryggerier. Bensow följde med tidens strömningar och ritade från 1930-talet och framåt sakliga byggnader i en funktionalistisk stil, som t.ex. en vattenfabrik åt Apotekarnes i Gårda i Göteborg.

Bensow var intresserad av formgivning, och utformade 1922 styrelserummet för Pripps i Göteborg. Rummet blev så uppskattat att det flyttades med när Pripps på 1970-talet flyttade från Stampen till Västra Frölunda. Bensow gjorde också en omtyckt bänk och trädgårdsmöbler åt Näfveqvarns bruk.

När det gäller byggnaderna för Hallsta bruk är det slående hur Bensow har anpassat den yttre utformningen efter ändamålet. Ångköket, Ungkarlshotellet och ingenjörsbostaden på Tulkavägen 69 (kraftigt ombyggd 1947) är solitärer med viss jugendkaraktär, alla med svängda takfall som tema och en ganska livlig artikulering av fasaderna. De syns och tar plats. De två typerna av arbetarbostäder, D1 och E, har en helt annan karaktär. De har varken brutna eller svängda tak, snirkliga kupor eller avvalmade gavelspetsar utan har i stället en enkel, stram karaktär. De två byggnadstyperna D1 och E bildar tillsammans miljöer, både i det norra stenhusområdet och i det södra. I det norra stenhusområdet utgör Västra Sliparegränd, med en prydlig rad av hustyp D1 på västra sidan och motsvarande rad med hustyp E på den östra sidan, det tydligaste exemplet på temat ”bruksgata” i arbetarebebyggelsen.

Exempel på byggnader:

- 1915 Bostadsrum för arbetare med 12 lägenheter om 1 rum o kök för Holmens Bruks AB (arbetarbostad typ G)
- 1916 Ångköket
- 1916 Ungkarlsbostad vid Hallsta för Holmens Bruk (Ungkarlshotellet, Tulkavägen 46)⁴
- 1916 Enfamiljs ingenjörsbostad (Tulkavägen 67 (riven), Tulkavägen 69 (om byggd))
- 1917 4-familjshus vid Hallsta (arbetarbostad typ E)
- 1917 Arbetarbostad Hallsta (Arbetarbostad typ D1)

³ John Åkerlunds ritningar på folkskolan finns i Arkitekturmuseets John Åkerlundssamling
⁴ Redan 1917 ritade han ännu ett ungtkarlshotell, denna gång en betydligt större byggnad i Göteborg för Götaverkens räkning.

Gustaf Linden

Gustaf Linden, 1879 - 1964, är arkitekten bakom den tvåfamiljs ingenjörsbostad som finns på Tulkavägen 73. Byggnaden ritades 1923. Linden hade då, 44 år gammal, en egen verksamhet, samtidigt som han var stadsarkitekt i Linköping och intendent i Byggnadsstyrelsen. Bakom sig hade han en omfattande erfarenhet. Han hade bland annat ritat egnahemsområden på olika håll i Sverige och ett antal byggnader i Linköping och Stockholm. Linden kom senare att arbeta mycket med planer. Han upprättade till exempel generalplan 1923 och stadsplan 1933 för Linköping, stadsplan för Avesta 1929 samt stadsplan för Hedemora 1937-1947.

1923 Ritning till ingenjörsbostäder (Tulkavägen 73)

1924 Förslag till ny stadsplan för bostadsområdet till Hallsta bruk.⁵

Axel Brunskog

Axel Brunskog, 1878 - 1946, var främst verksam i Linköping, där han ritade ett stort antal byggnader. När han ritade disponentbostaden i Hallstavik var han 40 år gammal.⁶ Brunskog ritade byggnader för en mängd olika ändamål och i olika stilar. 1912 ritade han t.ex. ett hyreshus i Linköping i en gotikinfluerad nationalromantik, och 1915 Katedralskolan i samma stad i en stil han själv beskrev som ”en modern stil med utpräglad medeltida och romansk karaktär”. 1914 ritade han Folkungaskolan i en klassiserande stil. Både Axel Brunskog och Gustaf Linden, som ritade ingenjörsbostäderna som är grannar med disponentbostaden, betraktas som framstående personer i Linköpings historia, och har fått bl.a. bussar uppkallade efter sig. De var verksamma i samma stad vid samma tid och kände rimligen varandra.

1918 Ritning till disponentbostad för Holmens Bruk vid Hallsta (Tulkavägen 71)

Stig Dranger

Stig Dranger, 1904 - 1989, är förmodligen mest känd som upphovsman till ett av höghusen i Ribersborg i Malmö, som uppfördes 1938. Dranger var verksam på Carl Åkerblads arkitektkontor i Stockholm 1928 - 1935, och var från 1937 stadsarkitekt först i Norrtälje kommun och sedan i Häverö kommun. När

5 Planen innebär en kraftig utbyggnad av bostäder, bland annat med slutna kvarter. Planen kom inte till utförande.

6 Han ritade för övrigt ytterligare en disponentbostad, i Ljungsbro 1927, men i övrigt tycks inte liknande uppdrag ha varit vanliga för Brunskog.

det gäller Hallsta bruks bostadsbebyggelse har Dranger främst arbetat med ombyggnader av befintlig bebyggelse, som utfördes i stor skala i slutet av 1940-talet. Han har också ritat de tjänstemannavillor med gult fasadtegel som uppfördes 1951 på Tommenvägen och Tulkavägen.

1944	Ombyggnad av arbetarbostad typ A och B
1944	Öppen spis till Tulkavägen 64
1944 - 1945	Ombyggnad av arbetarbostad typ C
1946 - 1947	Om- och tillbyggnad av Tulkavägen 69
1947	Om- och tillbyggnad av Tulkavägen 64
1950	Tjänstemannavillor på Tommenvägen och Tulkavägen

Andra

Många av ritningarna är endast signerade med initialer. Detta gäller i första hand olika typer av konstruktionsritningar, men också t.ex. förslag på ändringar i planlösningar och liknande. En av de vanligast förekommande signaturerna är J.W.d, som i flera fall står i Hallstabruks ritningsruta under ”ritad av”.

Exempel på ritningar:

1921	Förslag till ny idrottsplats
1922	Arbetarebostad typ 1, alt 2. Plan av botten- och övervåning samt tvärsektion (arbetarebostad typ C1)
1923	Ritningar till avloppssystem
1925	Ombyggnadsförslag övervåning, Tulkavägen 64
1929	Förslag till ombyggnad, Tulkavägen 69 (fasadritningar)
1945	Förslag till modernisering av tvättstugor i samhället

En annan signatur som förekommer är O. L-N.

Exempel på ritningar:

1916	Ritning å tvätt- och mangelhus vid Hallstavik
1917	Sektioner och planer till enfamiljs ingenjörsbostad, Tulkavägen 67 och 69 (arkitektritning Folke Bensow 1916)